

ISSN 2522-9303 (Print)
ISSN 2522-9478 (Online)

ЕКОНОМІКА УКРАЇНИ

ECONOMY
OF UKRAINE

2023 ⁷
—
(740)

Головний редактор:

В.М. ГЕЄЦЬ (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України)

Заступник головного редактора:

І.В. КОРНІЄНКО

Редакційна колегія:

О.І. Амоша (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *О.Г. Білорус* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *І.К. Бистряков* (д-р екон. наук, проф.), *І.М. Бобух* (д-р екон. наук), *О.О. Борзенко* (д-р екон. наук, проф.), *О.М. Бородіна* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.П. Вишневський* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *Б.М. Данилишин* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *Т.І. Єфименко* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН України), *М.І. Зверяков* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.В. Зимовець* (д-р екон. наук), *Т.А. Заяць* (д-р екон. наук, проф.), *А.І. Ігнатюк* (д-р екон. наук, проф.), *Ю.В. Кіндзерський* (д-р екон. наук), *Г.В. Колодко* (проф., Польща), *С.О. Кораблін* (д-р екон. наук, чл.-кор. НАН України), *В.С. Кравців* (д-р екон. наук, проф.), *В.П. Кудряшов* (д-р екон. наук, проф.), *Ю.О. Лупенко* (д-р екон. наук, проф., акад. НААН України), *А.А. Мазаракі* (д-р екон. наук, проф., акад. НАПН України), *І.Г. Маницуров* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *Г. Мінасян* (д-р екон. наук, проф., Болгарія), *Л.В. Молдаван* (д-р екон. наук, проф.), *О.І. Никифоров* (д-р екон. наук), *Є.Г. Панченко* (д-р екон. наук, проф.), *В. Папав* (д-р екон. наук, проф., акад. НАН Грузії), *В.Р. Сіденко* (д-р екон. наук, чл.-кор. НАН України), *М.І. Скрипниченко* (д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України), *В.М. Тарасевич* (д-р екон. наук, проф.), *В.А. Устименко* (д-р юрид. наук, проф., чл.-кор. НАН України, чл.-кор. НАПрН України), *М.А. Хвесик* (д-р екон. наук, проф., акад. НААН України), *Хаунг Сяоюн* (проф., Китай), *С.С. Шумська* (д-р екон. наук)

Реєстраційне свідоцтво: Серія KB № 23636-13476 ПР від 20 грудня 2018 р.

Editor-in-Chief:

Valeriy HEYETS (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine)

Deputy Editor-in-Chief:

Iryna KORNIIENKO

Editorial Board:

O. Amosha (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *O. Bilorus* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *I. Bystriakov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *I. Bobukh* (Dr. Sci. (Econ.)), *O. Borzenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *O. Borodina* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Vyshnevskiy* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *B. Danylyshyn* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *T. Iefymenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Ukraine), *M. Zveryakov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Zymovets* (Dr. Sci. (Econ.)), *T. Zaiats* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *A. Ignatyuk* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *Yu. Kindzerskyi* (Dr. Sci. (Econ.)), *G. Kolodko* (Prof., Poland), *S. Korablin* (Dr. Sci. (Econ.), Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Kravtsiv* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Kudryashov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *Yu. Lupenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAAS of Ukraine), *A. Mazaraki* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine), *I. Mantsurov* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *G. Minassian* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Bulgaria), *L. Moldavan* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *O. Nykyforuk* (Dr. Sci. (Econ.)), *Ye. Panchenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Papava* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAS of Georgia), *V. Sidenko* (Dr. Sci. (Econ.), Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *M. Skrypnychenko* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine), *V. Tarasevych* (Dr. Sci. (Econ.), Prof.), *V. Ustymenko* (Doctor of Jurid. Sci., Prof., Corresp. Member of the NAS of Ukraine, Corresp. Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine), *M. Khvesyk* (Dr. Sci. (Econ.), Prof., Acad. of the NAAS of Ukraine), *Huang Xiaoyong* (Prof., Beijing), *S. Shumska* (Dr. Sci. (Econ.))

Registration certificate: Seria KB № 23636-13476 ПР of December 20, 2018

Журнал входить до Переліку наукових фахових видань України з економічних наук (Наказ МОН України від 02.07.2020 р. № 886, спеціальності: 051, 071, 072, 073, 281, 292)

ЗМІСТ

Шановні читачі й автори!	3
---------------------------------------	---

ЕКОНОМІКА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

СІДЕНКО В.Р. Глобальне позиціонування китайської економіки: безпеко- вий аспект	5
--	---

ПЛОТНІКОВ О.В. Фрагментація світової економіки: ризиковий аспект ...	31
--	----

ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ І ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

КРАВЦІВ В.С., ЖУК П.В. Оцінка конкурентоспроможності туристично-ре- креаційної сфери регіонів України	43
--	----

ФІНАНСИ. ПОДАТКИ. КРЕДИТ

ДИХА М.В. Причини інвестиційного шахрайства і пропозиції щодо його унеможливлення	57
--	----

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

МОЛДАВАН Л.В. Соціо-екологічні наслідки агропродовольчої спеціаліза- ції України: причини і способи їх усунення	72
--	----

Редакційна політика та етика	95
---	----

CONTENTS

Dear readers and authors! 3

ECONOMY OF FOREIGN COUNTRIES

SIDENKO Volodymyr. Global positioning of Chinese economy: security aspect 5

PLOTNIKOV Oleksiy. Fragmentation of the global economy: the risk aspect . . . 31

PROBLEMS OF REGIONAL DEVELOPMENT AND DECENTRALIZATION

KRAVTSIV Vasyl, ZHUK Petro. Competitiveness assessment of tourism and recreation industry of Ukrainian regions 43

FINANCE. TAXES. CREDIT

DYKHA Mariia. Causes of investment fraud and suggestions to prevent it 57

QUESTIONS OF THE DEVELOPMENT OF AIC

MOLDAVAN Lyubov. Socio-environmental consequences of Ukraine's agri-food specialization: causes and ways to eliminate them 72

Editorial policy and ethics 95

ШАНОВНІ ЧИТАЧІ Й АВТОРИ!

Наш журнал за свою майже 65-річну історію пережив багато різних етапів і випробовувань. Започаткований у далекому 1958 р. як політико-економічний журнал Держплану УРСР та Інституту економіки АН України, він пережив і зміну назви, і зміну засновників, і зміну назв засновників, незмінним залишався напрям — наукове дослідження економічних процесів в Україні, які, проте, змінювалися докорінно. Але такий етап, який почався в лютому 2022 р., журнал ще не переживав. Війна, розв'язана РФ проти України, змусила об'єднати зусилля для опору, захисту країни і життів наших громадян, підтримки й поступової перебудови економіки, відкидаючи віджиле й неефективне. Тож і ми вирішили консолідувати досвід і зусилля наукових журналів, засновником яких наразі є Інститут економіки та прогнозування НАН України, — «Економіка України» та «Економіка і прогнозування». Кожен з цих журналів концентрувався на дослідженнях певного типу: «Економіка і прогнозування» просував методи економіко-математичного моделювання й прогнозування, демонструючи, що економіку слід розглядати і вивчати в ув'язці з соціально-економічною політикою, «Економіка України» охоплював увесь спектр економічної науки.

Сьогодні країна потребує вироблення соціально-економічної політики, спрямованої на захист, відбудову і реконструкцію. Роль економічної науки в цьому процесі подібна до дії компасу — правильно вказати (а до того його віднайти) напрям руху. Тому об'єднання наукових зусиль — це як при порятунку людини: одному рятувальнику не підняти, але коли беруться двоє, то нести легше.

Для журналу «Економіка України», який починався як видання, у якому досліджувалася переважно економіка планова, прогнозні дослідження сьогодні мають значно розширити горизонти. А такі дослідження необхідні, адже суттєво

зросли багатоваріантність перспектив у соціально-економічному житті нашої країни, посилилася важливість екзогенного впливу на економіку, зумовленого глобальними зрушеннями і насамперед повномасштабною війною. З огляду на це, редколегії обох наукових видань прийняли рішення об'єднати журнали на науковій платформі, яку представлятиме «Економіка України», де відбуватимуться усвідомлення минулого досвіду (і негативного, і позитивного) і вибудовуватимуться національні економічні перспективи, у тому числі й за допомогою економіко-математичного моделювання. І такі зміни мають стати для журналу «Економіка України» новим «вікном можливостей».

Як механізм інтегрування журналу в міжнародну наукову спільноту планується видання щорічного англomовного дайджесту з кращих опублікованих протягом року статей, що стимулюватиме перебування в наукометричних базах економічного профілю.

Головне завдання журналу — залучити і заохотити українських науковців публікуватися в національних фахових журналах високого рівня, щоб вони могли пишатися цим, заробляючи високі бали при рейтингуванні праці вченого.

Отже, закликаємо всіх прихильників обох журналів підтримати об'єднаний журнал «Економіка України» своїми дослідженнями і увагою. «Вікно можливостей», що відкривається, додає нам сил і впевненості!

*Головний редактор журналу «Економіка України»
академік НАН України
Валерій Гесць і редколегія журналу*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.07.005>

УДК 330.3+338.1+339.5+339.9(510)

JEL: F01, F52, F63, O53

В.Р. СІДЕНКО, д-р екон. наук, член-кореспондент НАН України,
головний науковий співробітник відділу моделювання економічного розвитку
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
e-mail: v_sidenko@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4195-5351>

ГЛОБАЛЬНЕ ПОЗИЦІОНУВАННЯ КИТАЙСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ: БЕЗПЕКОВИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано довгострокові тренди змін у глобальному позиціонуванні економіки Китаю, пов'язані з успіхами країни в довгостроковому економічному розвитку й зміцненні економічного потенціалу, а також вплив зумовлених цим змін у співвідношенні глобальних економічних сил на загострення економічних протиріч із США і ЄС, що створює виклики в аспекті глобальної безпеки.

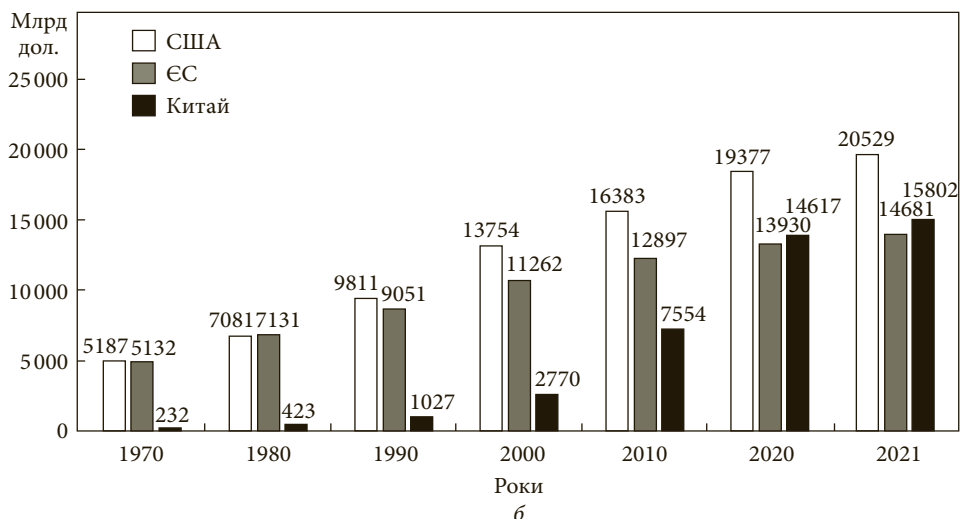
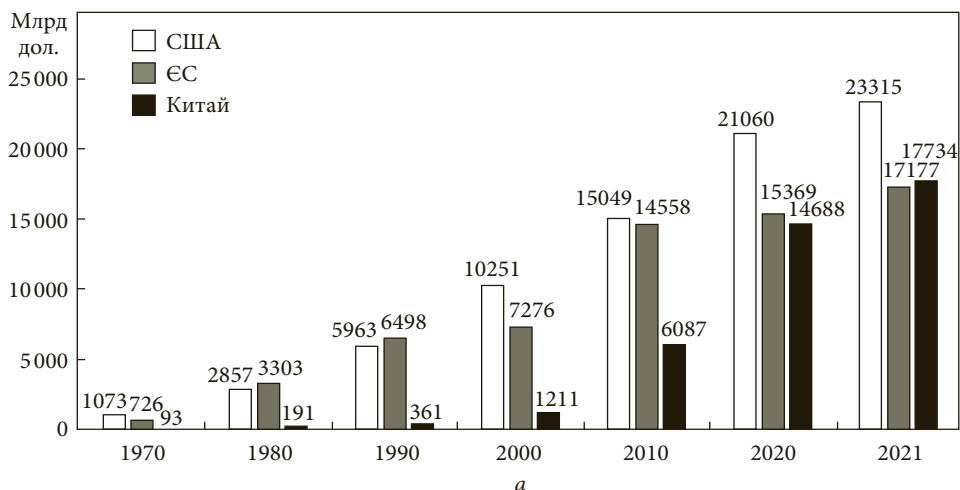
Ключові слова: розвиток економіки Китаю; глобальне позиціонування; глобальна конкуренція; глобальна безпека; тренди економічного розвитку; структурні економічні зміни.

НОВІ ТРЕНДИ В РОЗВИТКУ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ЯК ПЕРЕДУМОВИ ДЛЯ НОВІТНІХ ТРЕНДІВ У ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИНАХ КНР ІЗ США, ЄС І КРАЇНАМИ ЗАХОДУ В ЦІЛОМУ

Глобальна економічна криза 2008—2009 рр. стала точкою зламу в майже 30-річному тренді поступового входження економіки Китаю в глобальну економічну систему, в якій провідні позиції посідали США, ЄС і до певної міри інші розвинуті країни Заходу. Цей 30-річний період спирався на закладені Ден Сяопіном принципи прагматизму, згідно з якими розбіжності в со-

Ц и т у в а н н я: Сіденко В.Р. Глобальне позиціонування китайської економіки: безпековий аспект. *Економіка України*. 2023. № 7. С. 05—30. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.07.005>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ціально-економічному інституціональному устрої відступали на задній план порівняно з пріоритетними завданнями швидкого економічного розвитку Китаю. Одним з ключових механізмів забезпечення такого розвитку було прогресуюче відкриття економіки Китаю до зовнішнього світу й активне залучення іноземного капіталу і технологій, створення філій провідних багатонаціональних корпорацій. І послідовна реалізація цього курсу привела до вражаючих економічних змін у термінах економічного зростання (ВВП), створення потенціалу міжнародної конкурентоспроможності й зростання експорту, суттєвих зрушень у структурі економіки в бік диверсифікації та більшої технологічності, про що переконливо свідчать графіки, наведені на рис. 1—3. Отже, *політика реформ і відкриття китайської економіки до світу перетворила Китай на одного з провідних учасників світового господарства, який багатьма характеризується як «світова фабрика».*

Такі успішні економічні зміни стали можливими багато в чому завдяки наявності в США, ЄС та інших провідних країнах Заходу стратегічного

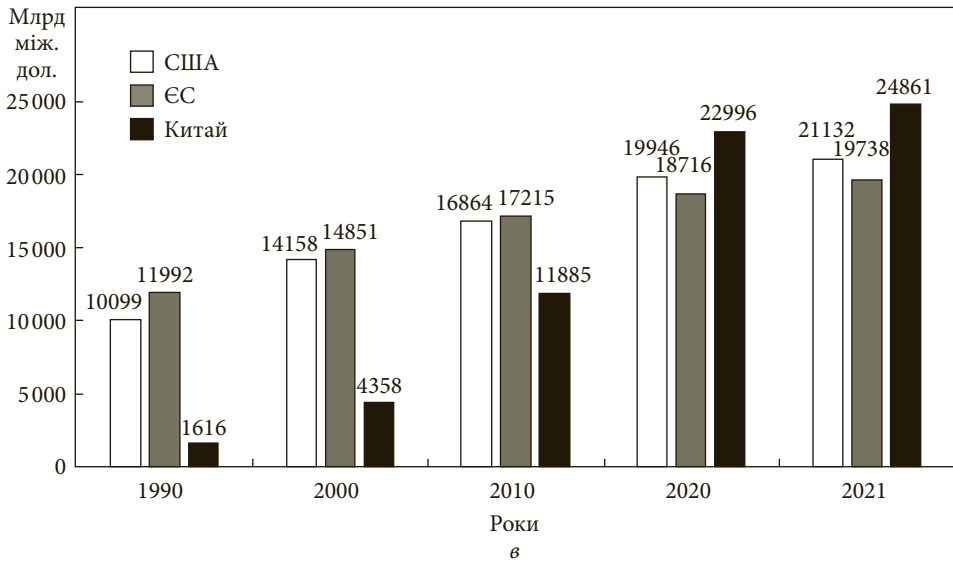

Рис. 1. Довгострокова динаміка ВВП США, ЄС і Китаю: а — ВВП у поточних цінах, млрд дол.; б — ВВП у постійних цінах 2015 р., млрд дол.; в — ВВП за паритетом купівельної спроможності в постійних цінах 2017 р., млрд між. дол.
Джерело: складено автором за: World Bank Data Bank. World Development Indicators. The World Bank. URL: <https://databank.worldbank.org/databases>

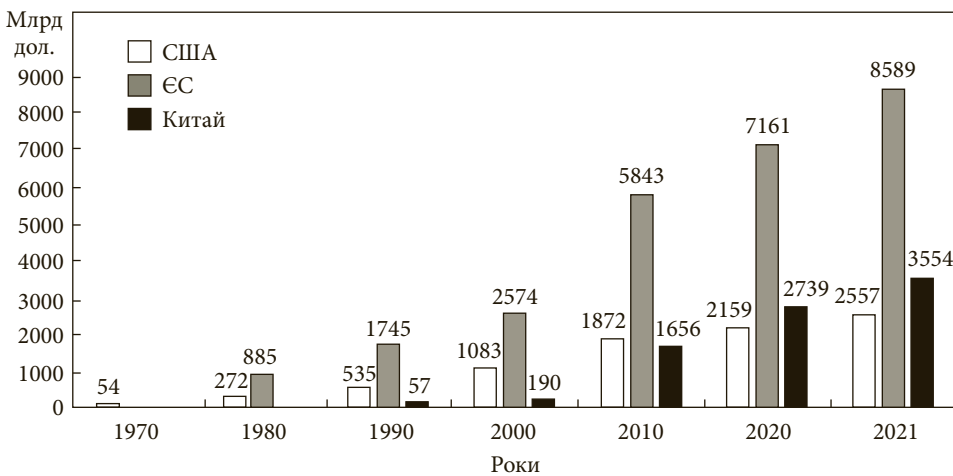

Рис. 2. Довгострокова динаміка експорту США, ЄС і Китаю, млрд дол.
Джерело: складено автором за: World Bank Data Bank. World Development Indicators. The World Bank. URL: <https://databank.worldbank.org/databases>

інтересу, пов'язаного з тим, що інтеграція китайської економіки у світові ринки надавала можливість використовувати величезний потенціал економії від збільшення масштабу й залучення значно дешевшої і при цьому енергійної та дисциплінованої робочої сили в умовах внутрішньої політичної стабільності. Це дозволяло провідним глобально оперуючим компаніям зміцнювати свою глобальну конкурентоспроможність, розширю-

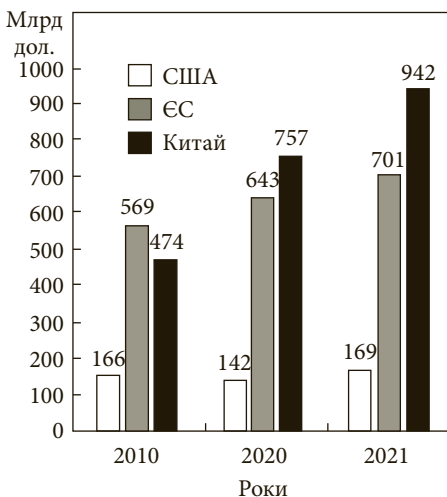

Рис. 3. Динаміка високотехнологічного експорту США, ЄС і Китаю, млрд дол.

Джерело: складено автором за: World Bank Data Bank. World Development Indicators. *The World Bank*. URL: <https://databank.worldbank.org/databases>

вати ринки збуту й отримувати надзвичайно великі прибутки. У результаті, китайська економіка наче магніт стала притягувати до себе прямі іноземні інвестиції (ПІІ), що забезпечували високу динаміку її розвитку як у кількісному, так і в якісному відношенні. Загалом, за пе-

ріод з 1980 по 2005 р. Китай залучив у свою економіку інвестицій на суму 311,6 млрд дол., а за 15 років — з 2006 по 2021 р. — ще 1746,1 млрд дол.¹

Зазначені меркантильні міркування комерційного сектору підтримувалися сподіваннями політичних кіл західних країн, що прогресуюче втягування Китаю у світове господарство, інституційна структура якого формувалася й скеровувалася переважно США, ЄС та іншими розвинутими країнами, урешті-решт, приведе до спонтанної політичної трансформації Китаю в бік ринкової демократії західного зразка — так само, як це відбувалося раніше з Японією та Південною Кореєю. Як виявилось, ці стратегічні розрахунки були далеко не бездоганними і не врахували можливі негативні для Заходу побічні наслідки політики реформ і швидкого розвитку Китаю.

Виразні позитивні економічні досягнення найчисленнішої за населенням і однієї з найбільших за розміром і наявними ресурсами держав світу, посилені властивими для китайського суспільства соціокультурними важелями (схильністю до самовдосконалення, енергійністю в досягненні поставлених цілей, високим рівнем дисципліни та ін.), створили *нові можливості для країни в її глобальному позиціонуванні*. Унаслідок прискореної торговельної експансії Китай уже став провідним експортером на ринки багатьох країн світу. Так, за даними СOT², КНР посідає перше місце як партнер у торгівлі товарами в 41 країні зі 187 країн і територій — членів цієї організації, для яких наявні дані щодо географічного розподілу товарних потоків (як правило, станом на 2021 р.). Причому до цієї групи із 41 країни входять такі великі, як Австралія, Бразилія, Індія, Індонезія, Республіка Корея, Малайзія, Японія і — що найбільш важливо — США і Європейський Союз³. Величезні надбання у сфері освоєння зарубіжних

¹ Розраховано за: UNCTAD. World Investment Report за різні роки.

² WTO. World Trade Profiles 2022. Geneva, WTO, 2023.

³ Показово, що частка Китаю в товарному імпорті на ринок ЄС складала у 2021 р. 22,4 %, тоді як США — лише 11 %, а в імпорті товарів до США на Китай припадало 18,5 %, тоді як на ЄС — 17,1 %. Слід також додати, що Китай упритул на-

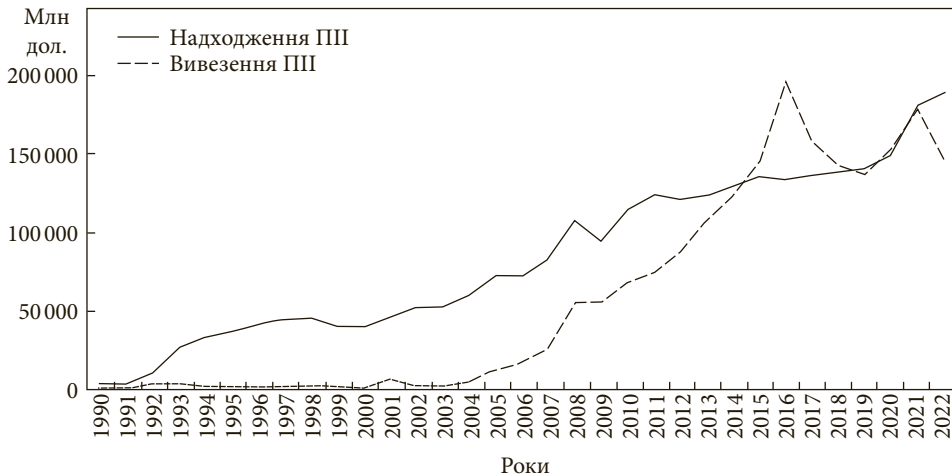

Рис. 4. Довгострокова динаміка руху прямих іноземних інвестицій у Китай і з Китаю, млн дол.

Джерело: складено автором за: Global foreign direct investment flows over the last 30 years. UNCTAD. 2023. May 05. URL: <https://unctad.org/data-visualization/global-foreign-direct-investment-flows-over-last-30-years> (дата звернення: 31.05.23).

ринків, з яких китайці почали успішно витіснити своїх західних конкурентів, мали наслідком зростаюче активне сальдо торговельного балансу, що, у свою чергу, привело до перетворення Китаю на провідного інвестора і кредитора інших країн. Так, якщо в період 1980—2005 рр. Китай інвестував у вигляді прямих капіталовкладень за кордон 46,3 млрд дол., то у 2006—2021 рр. цей обсяг зростає майже експоненціально — до 2535,5 млрд дол.⁴ Рис. 4 яскраво демонструє цю очевидну зміну балансу в потоках інвестицій за участю Китаю.

Водночас відбувалося безпрецедентно швидке зростання міжнародних резервів Китаю (рис. 5), за обсягом яких КНР значно перевершила і США, і сукупність країн — членів ЄС. Це стало основою для створення потужного фінансового підґрунтя проведення експансіоністської зовнішньоекономічної політики Китаю. Наявність величезних вільних фінансових ресурсів відкрила і великі можливості для реалізації коштовних інфраструктурних та інших проектів розвитку за кордоном, посилюючи тим самим глобальний вплив Китаю.

Загалом суть цих принципових змін — поява можливостей для відходу від позиції пасивного учасника світової економіки, головним чином реципієнта іноземних інвестицій та іноземних технологій, а в ширшому контексті — і сформованих Заходом глобальних правил поведінки, і пе-

близився до частки ЄС у імпорті Саудівської Аравії та Південно-Африканської Республіки, а після накладання санкцій на РФ, напевно, у 2022 р. уже став головним постачальником товарів і на цей ринок.

⁴ Розраховано за: UNCTAD. World Investment Report за різні роки.

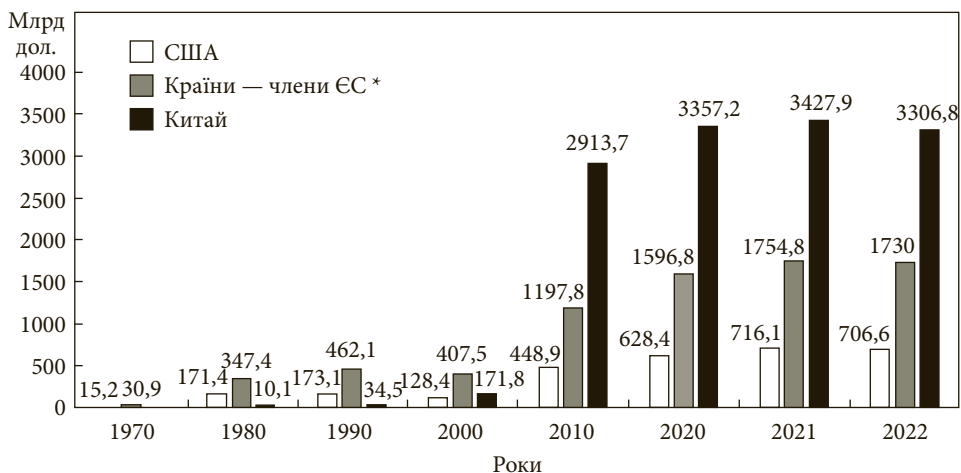

Рис. 5. Довгострокова динаміка міжнародних резервів (включаючи золото) США, ЄС і Китаю, млрд дол. (* — сума показників резервів усіх країн — членів ЄС)
 Джерело: складено автором за: World Bank Data Bank. World Development Indicators. The World Bank. URL: <https://databank.worldbank.org/databases>

реходу на позиції **активного суб'єкта формування нової структури і нових інститутів світового господарства**. Саме ця фундаментальна ідея стала наріжним каменем нової політичної філософії КНР періоду правління Сі Цзіньпіна. І саме ця принципова зміна є **прямим викликом глобальному домінуванню Заходу і одним з найбільш глибинних і потужних чинників зростаючої глобальної конфліктності**. Остання стимулюється низкою чинників, головними з яких можна назвати три.

1. Екстраполяція глобальних трендів, які означилися за останні два десятиріччя, породили передчуття ще більших змін у глобальному балансі сил у майбутньому. На це вказують численні дослідження, у тому числі авторитетних західних аналітичних центрів. Показовим у цьому контексті є прогноз всесвітньо відомої консалтингової компанії PricewaterhouseCoopers до 2050 р., яка передбачила істотні зміни в частках глобального ВВП, обчисленого за паритетом купівельної спроможності в цінах 2016 р., на користь нових лідерів — Китаю та Індії: зростання у 2050 р. порівняно з 2016 р. частки Китаю з 18 до 20 %, Індії — з 7 до 15 %, при скороченні часток США і ЄС-27, відповідно, з 16 і 15 % до 12 і 9 %⁵. Слід, однак, зазначити, що такі й подібні прогнозні оцінки великою мірою виходять з екстраполяції наявних трендів і недостатньо враховують можливі тектонічні зрушення у світовій економіці під впливом новітніх технологічних трансформацій. Останні роблять світову

⁵ The Long View: How will the global economic order change by 2050 ? PricewaterhouseCoopers, February 2017. 72 p. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/world-2050/assets/pwc-the-world-in-2050-full-report-feb-2017.pdf>

систему малопередбачуваною і відкритою до істотних змін під впливом низки чинників емерджентного характеру, які важко спрогнозувати, але які можуть справляти дуже істотний вплив на перебіг боротьби за майбутнє глобальне лідерство.

2. Глобальна криза 2008—2009 рр. породила тривалий шлейф економічних негараздів у ареалі Заходу, і особливо гострих у євронзоні. Водночас вони не мали критичного впливу на позитивну економічну динаміку КНР та інших нових лідерів походженням з країн «третього» світу, лише несуттєво знизивши їх темпи. І це надавало аргументи на користь висновку про наявність у Китаю переваг за параметром стійкості (резилієнтності) економіки. При цьому йдеться не стільки про тимчасові негативні макроекономічні тенденції у західному світі, скільки про наростання прикмет втрати енергії розвитку і загострення внутрішніх суперечностей усередині західного світу в період президентства в США Д. Трампа, коли відбулося помітне послаблення впливу США на функціонування глобальних інститутів і загострення протиріччя по лінії США — Європа.

Пандемія COVID-19 породила наслідки, пов'язані не лише з величезними людськими і економічними втратами, які стали найзначнішими в ареалі найбільш розвинутих країн світу. Головний виклик для глобальних позицій західного світу пов'язаний з тим, що пандемія, по-перше, виявила надзвичайну вразливість систем охорони здоров'я провідних західних країн, які до того часу вважалися зразковими і вартими наслідування всіма іншими; по-друге, поведінка провідних західних країн під час пандемії була далекою від дотримання принципу солідарності з країнами «третього» світу, які стикнулися з проявами виразного фармацевтичного націоналізму провідних країн світу, отримали гіркий урок того, які екзистенційні загрози може становити нерівноправна й асиметрична світова економічна система.

3. Як наслідок дії означених чинників, звільнилося місце для активності інших глобальних «гравців», серед яких — швидко зростаючий Китай. Саме в кільватері цієї нової геостратегічної реальності КНР у особі свого нового лідера виступила з відомими стратегічними ініціативами.

Висунута у 2013 р. китайська ініціатива «Один пояс — один шлях» (або скорочено «Пояс і шлях» — Road and Belt Initiative) об'єктивно створює низку суходільних і морських магістральних шляхів, які інфраструктурно зв'язують економіку Китаю з Європою, Західною, Південною і Південно-Східною Азією, а також Східною Африкою. При цьому йдеться фактично про створення передумов для економічної прив'язки держав-учасниць до китайської економіки і виштовхування з цього ареалу впливу західних конкурентів, принаймні тих, хто не має наміру брати в ній участь. У цьому контексті слід звернути увагу на два важливих моменти: по-перше, надзвичайно активне залучення до реалізації цієї ініціативи більшості (понад 150) країн світу шляхом укладення з ними угод про

співробітництво в рамках цієї ініціативи⁶; по-друге, створення (формальне заснування у 2014-му і юридичне оформлення в грудні 2015 р., початок операцій — у 2016 р.) дуже потужного фінансового інструменту для просування цієї ініціативи — Азійського банку інфраструктурних інвестицій (Asian Infrastructure Investment Bank — АБІІ) зі штаб-квартирою в Пекіні⁷ і учасниками з понад 90 країн світу.

Ініціатива «Пояс і шлях» мала і більш загальний контекст для своєї появи: вона не була лише інструментом прагматичної економічної політики. Цим загальним контекстом стало нове бачення процесу глобалізації як такого, через що цей підхід дістав назву «глобалізація 2.0». У Китаї цю ініціативу офіційно названо «Спільне майбутнє для людства» (Shared Future for Mankind). Вона була запропонована президентом КНР і головою КПК Сі Цзіньпіном спочатку під час XVIII національного з'їзду КПК у листопаді 2012 р., а пізніше розвинута ним у виступах у ООН і на XIX з'їзді КПК у жовтні 2017 р. Суть цієї ініціативи — проголошення «Нової ери міжнародного розвитку» [1].

У вересні 2021 р. (на засіданні 76-ї сесії ГА ООН) китайський лідер висунув «Ініціативу з глобального розвитку» (Global Development Initiative — GDI)⁸, яка сформулювала чотири головних пріоритети для «періоду нової турбулентності й трансформації»: перемога над COVID-19; прагнення до більш стабільного, екологічного і збалансованого глобального розвитку; зміцнення солідарності й сприяння взаємній повазі та взаємовигідній співпраці у веденні міжнародних відносин; покращення глобального управління і забезпечення справжньої багатосторонності.

Нарешті, керуючись міркуваннями зміцнення глобальних позицій КНР в умовах глобальної безпекової кризи, яка розгорнулась у контексті російського повномасштабного вторгнення в Україну, голова КНР Сі Цзіньпін висунув:

- у квітні 2022 р. (у виступі на щорічному засіданні Форуму Бао для Азії) «Глобальну безпекову ініціативу» (Global Security Initiative — GSI),

⁶ Серед країн Європи такі угоди були укладені з 17 із 27 країн — членів ЄС, включаючи майже всіх нових членів Євросоюзу, що приєдналися після 2004 р., а також з Австрією, Грецією, Італією, Люксембургом і Португалією. Загалом вони відомі як Ініціатива «16+1» завдяки саміту 16 європейських країн і Китаю від 2016 р., коли були ініційовані угоди зі співробітництва.

⁷ Станом на 31 березня 2023 р. має підписний акціонерний капітал обсягом близько 96,7 млрд дол., оплачений капітал — 19,4 млрд дол., сукупні активи — 53,6 млрд дол. (Asian Infrastructure Investment Bank Condensed Financial Statements (Unaudited) for the Three Months Ended March 31, 2023. URL: <https://www.aiib.org/en/about-aiib/financial-statements/.content/index/pdf/AIIB-Q1-2023-Financial-Statements-final.pdf>).

⁸ Bolstering Confidence and Jointly Overcoming Difficulties to Build a Better World: Statement by H.E. Xi Jinping, President of the People's Republic of China at the General Debate of the 76th Session of the United Nations General Assembly. XINHUANET. 2021. Sep 21. URL: www.news.cn/english/2021-09/22/c_1310201230.htm (дата звернення: 02.07.2022).

яка акцентувала «принцип неподільної безпеки, створення збалансованої, ефективної та стійкої архітектури безпеки» і виступила «проти побудови національної безпеки на основі небезпеки в інших країнах»⁹;

• у березні 2023 р. (на зустрічі високого рівня в рамках діалогу КПК з політичними партіями світу) «Глобальну цивілізаційну ініціативу» (Global Civilization Initiative — GCI), яка зробила наголос на толерантності, співіснуванні, обмінах і взаємному навчанні між різними цивілізаціями в умовах тісної взаємопов'язаності майбутнього всіх країн¹⁰.

Усі ці події та ініціативи, які базуються на концепті багатопольярного світу, спрямовано на значне прискорення процесу поширення альтернативних західним поглядів на світ. Цей концепт фактично відображає прагнення до *перерозподілу «силових полів» світу відповідно до нових реалій, що загрожують євроатлантичному західному світу перспективою значного звуження його сфери впливу*. У цьому контексті, однак, слід бути обережними в прогнозах на майбутнє. Адже істотні зміни як у пріоритетах китайської політики, так і в оточуючому глобальному середовищі можуть зумовити коригування тих трендів зростання, які реєструвалися в минулому (див. рис. 1—5). Так, уже сьогодні стає реальністю, зокрема, довгострокове зниження темпів зростання китайського ВВП¹¹. Багато в чому перспективи Китаю залежатимуть від його здатності реалізувати поставлені цілі в галузі інноваційного розвитку (це буде детально досліджено в подальшому).

⁹ Rising to Challenges and Building a Bright Future Through Cooperation Keynote. Speech by H.E. Xi Jinping President of the People's Republic of China At the Opening Ceremony of the Boao Forum for Asia Annual Conference 2022. Beijing, 21 April 2022. URL: <https://english.boaoforum.org/newsDetail.html?navId=3&itemId=0&permissionId=114&detailId=16834> (дата звернення: 01.07.2022). Ці принципи розвинуто в Концептуальному документі Міністерства закордонних справ КНР у лютому 2023 р. (The Global Security Initiative Concept Paper. Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. 2023. Feb 21. URL: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjbxw/202302/t20230221_11028348.html (дата звернення: 31.05.2023)).

¹⁰ Keynote Address by H.E. Xi Jinping, General Secretary of the Central Committee of the Communist Party of China and President of the People's Republic of China at the CPC in Dialogue with World Political Parties High-level Meeting. Beijing, 15 March 2023. URL: http://english.scio.gov.cn/topnews/2023-03/16/content_85171478.htm (дата звернення: 16.03.2022).

¹¹ Це підтверджує перше інтерв'ю, яке дав прем'єр Державної ради КНР Лі Цян відразу після його призначення на посаду, в якому він орієнтував на помірний порівняно з минулим темп зростання ВВП (5 %) за очевидного акценту не стільки на кількісні параметри, скільки на якісні зміни в економіці (Wang Cong, Tu Lei, Shen Weiduo. Chinese Premiers' down-to-earth approach at first press-conference inspires confidence. *Global Times*. 2023. Mar 13. URL: <https://www.globaltimes.cn/page/202303/1287229.shtml> (дата звернення: 14.03.2023)).

НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ У РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН США І ЄС З КНР

Еволюція політики економічних відносин США і ЄС з КНР у період з 2017 р.

Процес фундаментального перегляду відносин США і Китаю був започаткований колишнім президентом США Д. Трампом, який, чітко усвідомлюючи факт перетворення Китаю на головного суперника США на світовій арені, ініціював низку економічних заходів, спрямованих на обмеження потенціалу економічного і технологічного зростання КНР. Ці заходи концентрувалися головним чином на таких напрямках.

1. Ініціювання у 2018 р. адміністрацією США суттєвих торговельних обмежень з блокуванням доступу широкої групи китайських товарів на американський ринок, що викликало інтенсивні заходи у відповідь і тим самим спричинило торговельну війну між США і Китаєм. Як наслідок, до кінця 2019 р. Сполучені Штати запровадили мита на китайський імпорт приблизно на 350 млрд дол., а Китай у відповідь застосував заходи проти американського експорту на 100 млрд дол. [2].

2. Обмеження американських інвестицій у китайську економіку і захоплення виходу американських компаній з ринку Китаю та їх повернення до США (так званий *reshoring*), чому істотно сприяли заходи із зниження податків у середині США.

3. Обмеження діяльності провідних китайських високотехнологічних компаній на ринку США і блокування їх доступу до передових американських технологій на підставах систематичного порушення китайськими компаніями прав інтелектуальної власності або з інших — не економічних — міркувань (порушення прав людини, міркування національної безпеки та ін.)¹².

Однак сукупний ефект зазначених обмежувальних торговельних заходів був далеким від поставлених адміністрацією Трампа цілей і неоднозначним за своїм впливом (унаслідок зумовлених обмеженнями зростання цін і ускладнення ланцюгів поставок побічно постраждали і американські споживачі та компанії), через що відкрита торговельна війна була

¹² Так, зокрема, американські санкції, запроваджені в жовтні 2019 р., торкнулися провідних китайських фірм, що оперують у сфері штучного інтелекту, — Sense Time Group Ltd, Megvii Technology Ltd, Hangzhou Hikvision Digital Technology Co Ltd, Zhejiang Dahua Technology, IFLYTEK Co, Xiamen Meiya Pico Information Co, Yixin Science and Technology Co. До цього списку слід додати і визнаного китайського лідера в галузі телекомунікацій — компанію Huawei Technologies Co. Ltd., яка з кінця 2010-х років зіткнулася з цілим валом звинувачень з боку США (включаючи порушення прав інтелектуальної власності, режиму санкцій щодо Ірану, фінансові порушення, наявність тісних зв'язків з китайським ВПК і «загрозу національній безпеці» тощо), які стали підставою для істотних обмежень у комерційній та інвестиційній діяльності китайської компанії, спроб її витіснення з ланцюгів постачання необхідних компонентів виробництва і навіть арешту й притягнення до юридичної відповідальності керівних осіб Huawei.

завершена у 2020 р. Адміністрація Дж. Байдена істотно скоригувала політику Д. Трампа, взявши курс на повернення втрачених глобальних позицій, посилення єдності західного світу, в тому числі активізацію відносин США з ЄС. Водночас було взято курс на посилення протидії глобальним намірам КНР шляхом значного розширення фронту цієї протидії за межі виключно торговельної та інвестиційної політик, які були фокусом у політиці Д. Трампа. Якщо останній робив наголос саме на економічних аспектах суперництва, то Дж. Байден змістив його на ідеологічне протиборство з авторитарними політичними режимами, до яких, безумовно, віднесено Китай, і на *здіяння інструментів глобального просування західних демократичних цінностей і створення нових інституційних форматів залучення країн до тісного союзу із західним світом.*

При цьому нова зовнішня політика США активно спирається на значну активізацію технологічних і відповідних структурних економічних змін у країні з метою якнайбільшого використання можливостей новітнього технологічного переходу, до якого дедалі більше втягується передова частина світу. Тим самим робиться спроба відновити енергію розвитку західного світу на основі посилення кардинальних (проривних) технологічних переваг. У цьому контексті, на відміну від економічної політики президента Д. Трампа, яка наголошувала на протекціонізмі щодо американських виробників, які не витримували конкуренції з китайськими компаніями, і на розвитку енергетичного сектору, політика Дж. Байдена акцентує на значному прискоренні технологічних інновацій у високотехнологічних секторах, які й повинні зробити американські компанії глобально домінуючими.

Такі зміни в американській міжнародній політиці рельєфно відображено в ухваленій у жовтні 2022 р. новій версії Стратегії національної безпеки США (National Security Strategy)¹³. Її зміст однозначно свідчить про взяття на озброєння в умовах «ери зростаючої геополітичної конфронтації» багатоаспектної наступальної політики просування американських інтересів у світі й відродження провідної глобальної ролі США на основі технологічного лідерства¹⁴. Нова версія Стратегії національної безпеки США відкрито проголосила Китай своїм головним стратегічним суперником, називаючи його єдиною країною, яка має і намір, і по-

¹³ National Security Strategy. October 2022. Washington, The White House. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf>

¹⁴ У передмові до тексту Стратегії президент США відверто проголошує: «Моя адміністрація опанує це вирішальне десятиріччя для просування життєво важливих американських інтересів і позиціонування Сполучених Штатів таким чином, щоб обійти наших стратегічних конкурентів <...> Ми знаходимося в середовищі стратегічного суперництва у формуванні майбутнього міжнародного порядку <...> Жодна нація не має кращої позиції, ніж Сполучені Штати, для забезпечення сильного і цілеспрямованого лідерства <...> США мають усе необхідне для того, щоб виграти суперництво за XXI століття». National Security Strategy, op.cit. Р. 2—3.

тенціал (економічний, дипломатичний, військовий, технологічний) змінити світовий порядок на свою користь. Звідси оголошена **системна глобальна конкуренція з Китаєм у всіх сферах** — технологічній, економічній, політичній, військовій, розвідувальній та глобального управління¹⁵. І хоча нова Стратегія національної безпеки США містить інструменти не лише глобального суперництва, але й глобального співробітництва (визначає низку далекосяжних цілей щодо проведення активної кліматичної політики, створення основ для енергетичної безпеки, боротьби з пандеміями і гарантування біозахисту, продовольчої безпеки тощо), її основні інновації мають виразну орієнтацію на забезпечення глобального американського лідерства.

Пріоритети цієї стратегії, які прямо стосуються економічних і науково-технологічних відносин з КНР, передбачають, зокрема, таке.

1. Використання мережі нових регіональних і міжрегіональних організацій для посилення впливу США й обмеження поля дій для Китаю, до якої мають увійти:

- Індо-Тихоокеанська рамкова економічна угода для забезпечення процвітання (Indo-Pacific Economic Framework for Prosperity — IPEF), ініційована 23 травня 2022 р. в Токіо;

- партнерство для глобальних інвестицій і розвитку інфраструктури (Partnership for Global Investment and Infrastructure — PGII) як прямий виклик китайському проекту «Один пояс — один шлях» (Belt and Road Initiative), оскільки він спрямований на задоволення потреб країн з середніми й низькими доходами в інвестиціях у інфраструктуру;

- Торговельна і технологічна рада США — ЄС (the U.S. — EU Trade and Technology Council).

2. Створення організацій, діяльність яких спрямована на обмеження комерційної та інвестиційної присутності Китаю в стратегічно значущих регіонах, зокрема в Африці (Prosper Africa Build Together Campaign, Feed the Future, Power Africa Initiative) і Латинській Америці (стимулювання діяльності Американського партнерства для економічного процвітання (Americas Partnership for Economic Prosperity)).

3. Проголошення центральної ролі технологій у геополітичній конкуренції та ініціація задля цього активної промислової політики і здійснення стратегічно спрямованих державних інвестицій з метою формування потужної промислової та інноваційної бази. Зокрема, ідеться про Закон про стимулювання досліджень і виробництва напівпровідників у середині США (CHIPS and Science Act), згідно з яким передбачено виділення 280 млрд дол. для інвестицій у цивільні дослідження і розробки в критично важливих секторах, таких як напівпровідники, передові методи комп'ютерних обчислень, наступне покоління зв'язку, технології виробництва чистої енергії, біотехнології.

¹⁵ National Security Strategy, op.cit. P. 24.

4. Недопущення можливості для стратегічних конкурентів користуватись основоположними американськими інноваціями за рахунок посилення експортного контролю, механізмів скринінгу інвестицій, а також протидія засобам крадіжки даних у цифровому середовищі. Це є прямим викликом високотехнологічному розвитку Китаю¹⁶.

5. Посилення стимулів для залучення в США талановитих дослідників з усього світу. Аналогічно така політика має вплинути, насамперед, на Китай, громадяни якого знаходяться на першому місці серед отримувачів докторських ступенів в університетах США¹⁷.

6. Ревіталізація G7 як провідного центру формування глобального порядку за рахунок, зокрема, ширшого залучення до роботи інших країн, що поділяють її цінності. Так, на саміті G7 у Хіросімі (Японія) були присутні в якості запрошених Австралія, Бразилія, В'єтнам, Індія, Індонезія, Республіка Корея, Коморські острови (як головуєча країна в Африканському союзі), острови Кука (як головуєчі у Форумі Тихоокеанських островів) і Україна, а протягом 2022 р. до дискусій у цьому форматі також залучались Аргентина, Сенегал, Південно-Африканська Республіка. У роботі G7 беруть участь провідні міжнародні організації — ООН, Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), МВФ, ОЕСР, Світовий банк, Міжнародне енергетичне агентство, Світова організація торгівлі.

7. Ініціатива США в загальному оновленні системи ООН і в цілому системи багатосторонніх інституцій, особливо в контексті регулювання питань розвитку технологій, кіберпростору, торгівлі й економіки, як пряма альтернатива відповідним окресленим глобальним ініціативам КНР.

¹⁶ Застосовані в цій сфері у квітні 2021 р. американські санкції торкнулися, зокрема, семи китайських суперкомп'ютерних компаній, таких як Tianjin Phytium Information Technology, Shanghai High-Performance Integrated Circuit Design Center, Sunway Microelectronics, National Supercomputing Center у Цзінані, Національний суперкомп'ютерний центр у Шеньчжені, Національний суперкомп'ютерний центр в Усі й Національний суперкомп'ютерний центр у Чженчжоу. А в жовтні 2022 р. адміністрація Байдена запровадила нові обмеження на продаж Китаю напівпровідникових технологій, які є критично важливими для виробництва ним багатьох сучасних виробів — від суперкомп'ютерів до зброї. Не менш резонансними виявились і кроки, зроблені вже у 2023 р. й спрямовані на заборону діяльності на території США відомої китайської соціальної мережі TikTok, яка також розглядається як чинник загрози національній безпеці США через можливість несанкціонованого витоку чутливих даних (США в цьому підтримує ціла низка європейських держав).

¹⁷ На Китай припадало 22 866 отримувачів докторських ступенів у США із загальної кількості 65 835 ступенів, наданих негромадянам США протягом 2016—2019 рр., тобто майже 35 %, причому 82,4 % з них мають плани залишитись у США, а 54,4 % — рішуче налаштовані залишитись. За окремими спеціальностями розподіл є таким: фізичні науки і науки про Землю — 4154 особи (41 %; наміри залишитись — відповідно, 81,4 і 51,7 %), математика і комп'ютерні науки — 3846 осіб (42 %; наміри залишитись — відповідно, 86,3 і 64,5 %), технічні науки — 8472 особи (37 %; наміри залишитись — 84,3 і 53,1 %) (The STEM Labor Force of Today: Scientists, Engineers, and Skilled Technical Workers. *Science and Engineering Indicators*. Table SLBR-37. URL: <https://nces.nsf.gov/pubs/nsb20212/data>).

Отже, можна констатувати значне наростання й примноження елементів протистояння в усьому комплексі американської політики по відношенню до КНР, з набуттям такою політикою ознак системності. І це свідчить про те, що створено довгостроковий тренд, який істотно впливатиме на весь комплекс глобальних економічних відносин.

ВИЗНАЧЕННЯ НОВІТНІХ ТРЕНДІВ У ПОЛІТИЦІ ЄС-27 ЩОДО ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН З КНР

Найбільш помітною подією в галузі зовнішньої економічної політики Європейського Союзу стало офіційне проголошення у 2021 р. курсу на так звану відкриту стратегічну автономію (Open Strategic Autonomy)¹⁸, що визначається як здатність ЄС робити власний вибір і «формувати навколишній світ через відносини лідерства і залучення, які віддзеркалюватимуть його стратегічні інтереси і цінності». Для розвитку загальних принципів цієї політики був ініційований процес розробки і прийняття низки норм права ЄС, яка включає:

- механізм протидії політиці примусу (anti-coercion instrument);
- ініціативу щодо міжнародних закупівель (international procurement initiative);
- механізм коригуючого прикордонного податку на товари з вмістом вуглецю (Carbon Border Adjustment Mechanism — CBAM);
- регламент щодо іноземних субсидій (foreign subsidy regulation);
- норми доброчесної корпоративної практики щодо сталого розвитку (corporate sustainability due diligence);
- регламент щодо механізмів забезпечення виконання рішень у торговельних спорах (enforcement regulation for trade disputes);
- ініціативу стосовно протидії вирубці лісів (deforestation initiative).

Загалом ці нові механізми ведуть до суттєвої модифікації умов конкуренції на єдиному європейському ринку, адже віднині режим доступу на нього істотно залежатиме від дотримання країнами-нечленами низки норм права ЄС. Хоча ці нові норми матимуть рівну силу для всіх без винятку «третіх» країн, саме Китай може стати їх головною жертвою. Окреслені загальні заходи доповнюються і більш спеціалізованими інструментами, спрямованими на обмеження з боку ЄС торговельної та інвестиційної експансії Китаю в Європі. Лише за останній час у ЄС ухвалено нормативні акти, спрямовані насамперед проти зростаючої присутності Китаю в економіці Європи. Ідеться, зокрема, про ухвалення 19 березня 2019 р. Регламенту ЄС стосовно рамок скринінгу прямих іно-

¹⁸ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions “Trade Policy Review — An Open, Sustainable and Assertive Trade Policy”. COM/2021/66 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A52021DC0066> (дата звернення: 01.07.2023).

земних інвестицій на територію Союзу і відповідної Комунікації Єврокомісії з цього питання^{19, 20}. Європейською комісією 17 червня 2020 р. була випущена Біла книга стосовно вирівнювання умов конкуренції в аспекті застосування іноземних субсидій²¹, спрямована насамперед проти китайського субсидованого експорту на ринок ЄС.

Вказані чинники змін у торговельно-економічному режимі ЄС доповнюються негативним впливом ускладнення комунікацій Китаю з ЄС унаслідок накладених на РФ санкцій з боку Європейського Союзу. Вони призводять до блокування великих транзитних шляхів, що проходять територією РФ. Має місце і значне ускладнення транспортних комунікацій через територію України внаслідок ведення бойових дій. Необхідність перебудови за таких умов маршрутів транспортної логістики зробить транспортні перевезення більш дорогими і тривалими, що, у свою чергу, зумовлюватиме подорожчання виробництва і зростання витрат товарного обігу, підштовхуючи зростання цін на ринках і порушення балансу між попитом і пропозицією.

Слід зазначити, що обмежувальні заходи, які вживаються на комунітарному рівні, доповнюються ще більш широким арсеналом таких заходів на національному рівні (країн — членів ЄС), які, хоча й мають формально загальний (недискримінаційний) характер, проте фактично найбільше зачіпатимуть саме Китай. Про масштабність таких заходів дає певне уявлення їх перелік, ухвалений рядом країн ЄС лише у 2021 р. у сфері регулювання інвестицій:

Чехія: запровадження нового механізму перевірки прямих іноземних інвестицій. Будь-який інвестор — не член ЄС повинен отримати дозвіл для ефективного контролю над компанією в країні;

Данія: запровадження на законодавчому рівні механізму перевірки ПІІ, який вимагає від іноземних інвесторів отримати попередній урядовий дозвіл на придбання щонайменше 10 % акцій датської компанії, а також для створення нової компанії у окремих секторах;

Франція: включення до списку сфер і ключових технологій, які підпадають під механізм нагляду за ПІІ, технологій, пов'язаних з виробництвом енергії з відновлюваних джерел;

¹⁹ Regulation (EU) 2019/452 of the European Parliament and of the Council of 19 March 2019 establishing a framework for the screening of foreign direct investments into the Union. *Official Journal of the European Union*. L 79 I. 2019. Mar 21. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2019/452/oj>

²⁰ Communication from the Commission “Guidance to the Member States concerning foreign direct investment and free movement of capital from third countries, and the protection of Europe’s strategic assets, ahead of the application of Regulation (EU) 2019/452 (FDI Screening Regulation)” 2020/C 99 I/01. C/2020/1981. *Official Journal of the European Union* C 99 I, 26.3.2020, p. 1–5. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52020XC0326%2803%29>

²¹ White Paper on levelling the playing field as regards foreign subsidies. Brussels, 17.06.2020 COM(2020) 253 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52020DC0253>

Німеччина: додавання до списку видів діяльності, охоплених механізмом нагляду за ПП, 16 високотехнологічних видів діяльності (їх загальна кількість тим самим сягнула 43) і паралельне змінення порогових значень індикаторів для їх включення в скринінг інвестицій, пов'язаних з придбанням активів у різних сферах;

Італія: розширення сфери дії процедур, які потребують попереднього дозволу уряду для придбання іноземними інвесторами активів, що вважаються стратегічно важливими для національних інтересів: стосуються портів, аеропортів, автомагістралей національного значення, космодромів, залізничної мережі в межах транс'європейської мережі, ширококутового зв'язку і ультраширококутових послуг;

Словаччина: запровадження механізму перевірки інвестицій, відповідно до якого будь-які придбання більше ніж 10 % акцій або прав голосу в операції, пов'язані з критичною інфраструктурою, можуть підлягати перевірці на предмет можливого порушення громадського порядку або національної безпеки. Уряду надано повноваження блокувати придбання в низці секторів, які включають транспорт, інформаційні та комунікаційні технології, енергетику, гірничу промисловість, поштові послуги, фармацевтику і хімічну промисловість, металургію, охорону здоров'я, водне господарство, фінанси і сільське господарство²².

Розглядаючи проблеми економічних відносин між Китаєм і ЄС, слід мати на увазі, що компетенції щодо регулювання різних блоків економічних питань по-різному розподілено в рамках комунітарного права Євросоюзу. Так, якщо торговельна політика і регулювання конкуренції є винятковою компетенцією комунітарних органів регулювання, то, наприклад, інвестиційні питання значною мірою регулюються державами-членами. Та й в ухваленні рішень комунітарними органами ключову роль відіграє Рада Міністрів ЄС — з правом національних урядів блокувати рішення, що суперечать національним інтересам. Отже, проблеми, що виникають у контексті відносин Китай — ЄС і значною мірою генеруються Європейською комісією на чолі з У. фон дер Ляйен, можуть, принаймні частково, вирішуватись у рамках двосторонніх контактів з провідними членами ЄС — як це продемонстрував візит на початку квітня 2023 р. до Китаю французького президента Е. Макрона.

ВПЛИВ ЗМІН ВІДНОСИН КНР ІЗ США І ЄС НА ГЛОБАЛЬНЕ БЕЗПЕКОВЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Зростаюча глобальна економічна конкуренція між Заходом, передусім у особі двох його провідних центрів — США і ЄС, з одного боку, і Китаєм, який формує навколо себе широку зону впливу, — з іншого, дедалі більше перетворюється на конфлікт і глобальне протистояння, що виходять

²² UCTAD. World Investment Report 2022. New York, United Nations, 2022. 244 p., P. 59. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2022_en.pdf

далеко за межі економічної сфери. Саме це протистояння вже сьогодні стало ключовим чинником зростаючої глобальної нестабільності, потужним каталізатором якого є геополітика російської держави, що стимулюється російськими мріями залучити Китай до свого геополітичного курсу. І це протистояння, напевно, може бути довготривалим фактором, здатним структурувати відносини у світі. Ось чому дискусії навколо можливих наслідків і перспектив цього фундаментального конфлікту стали одним з найбільш улюблених занять для широкого кола політологів і політичних футурологів.

Слід, однак, зазначити, що ці процеси є настільки багатофакторними за своїми джерелами і драйверами і неоднозначними за механізмами взаємодії і розвитку в часі, що будь-які однозначні передбачення (сценарії) свідчать, скоріше, не про глибинне розуміння процесів, що відбуваються, а про власні політико-ідеологічні преференції їх авторів. Будь-який серйозний аналіз має уникати таких підходів і в першу чергу оперувати можливими альтернативними сценаріями, частина з яких може бути взагалі невидимою з позицій сьогодення. Такі прогнозні сценарні оцінки мають виходити з напевно об'єктивно доведених фактів, а не з їх певних ціннісних настанов, оскільки останні завжди є суб'єктивно зумовленими.

Серед низки трендів, які сьогодні означились у контексті протистояння між Заходом і Китаєм, можна виокремити такі, які мають високу ймовірність стати довгостроковими мегатрендами. Наведемо деякі з них.

1. Розрив старих виробничих і логістичних ланцюгів та їх заміщення новими ланцюгами є прямим наслідком не лише значного ускладнення транспортних комунікацій, але й загального зростання ризиків у міжнародному товарообігу в умовах зростаючої політизації економічних процесів. За нинішніх умов практично необмежене коло товарів і послуг може підпадати під дію економічних санкцій якщо не прямо, то опосередковано. І навіть у ситуації, коли санкції не оголошуються, саме існування постійної можливості розширення кола обмежень і значна інтенсифікація контрольно-інспекційних процедур (зокрема, у портах і пунктах митного оформлення), які потребують часу, призводять до зростання не лише комерційних ризиків, але й витрат, пов'язаних із здійсненням торговельних обмінів і підтриманням мереж поставок компонентів виробництва. Крім того, зростаючі ризики порушення термінів поставок, які можуть мати критичне значення для низки безперервних виробництв, неодмінно стимулюватимуть зростання розмірів страхових платежів і, відповідно, збільшення компоненту страхової складової у ціні експортованого товару. Ці додаткові витрати здатні повністю поглинути потенційні вигоди від створення географічно диверсифікованих мереж виробництва заради досягнення мінімізації витрат.

Ось чому укорочення виробничих ланцюгів, більш компактне розміщення мереж міжнародного виробництва, з урахуванням пріоритету дружніх країн у рамках регіональних і субрегіональних об'єднань, ста-

ють сьогодні імперативом економічної політики на різних рівнях управління — не лише державному, але й корпоративному. Такому розвитку сприятимуть і зростаючі технологічні трансформації у світі — цифровізація економіки, поширення технологій так званого адитивного виробництва, у основі якого лежить, насамперед, обмін технологіями і послугами, при скороченні потреб у перевезеннях вузлів і деталей. Як наслідок, *світ стикається з реальністю перспективи значної фрагментації світової економіки*, кожен з фрагментів якої може формуватися навколо найпотужніших регіональних об'єднань, які останнім часом набули небувалого імпульсу для свого поширення й розвитку. У цьому плані досить красномовною і навіть символічною виявилась остання «Доповідь торгівлі й розвитку» ЮНКТАД, яка вийшла під загальною назвою «Перспективи розвитку в розколотому світі: глобальний безлад і регіональні відповіді» — на фоні титульної сторінки із зображенням земної кулі, що вся пішла тріщинами²³.

Водночас слід мати на увазі, що процес перебудови виробничих ланцюгів за участю Китаю розпочався ще до нинішньої глобальної безпекової кризи. Серед іншого, він був ініційований і суто економічними міркуваннями, а одним з найбільш істотних було значне (багаторазове) зростання вартості робочої сили в Китаї у процесі економічних реформ і позитивної динаміки доходів населення²⁴. Швидке зростання зарплат у Китаї, яке стимулюється демографічними тенденціями до серйозного зниження народжуваності й відчутного старіння населення, примушує глобально діючі компанії переводити виробництва до інших азійських країн, де зарплати є помітно нижчими. Відчутного поштовху цьому процесу надали надзвичайно жорсткі кроки проти пандемії COVID-19, які супроводжувалися масштабними карантинними заходами, що спричиняли призупинення або суттєве скорочення діяльності підприємств і порушення у функціонуванні виробничих ланцюгів. У результаті поєднання цих двох стимулів — суто економічного і безпекового — процес виходу низки багатонаціональних корпорацій з Китаю став набирати обертів. Так, у червневому 2022 р. опитуванні, проведеному Торговельною палатою Європейського Союзу в Китаї, 23 % західних компаній за-

²³ UNCTAD. Trade and Development report 2022: Development Prospects in a Fractured World: Global Disorder and Regional Responses. Geneva, United Nations, 2023.

²⁴ Так, за оцінками фахівців у авторитетних виданнях, «Китай втрачає перевагу низької вартості, якою він користувався роками». На момент приєднання до СОТ на початку ХХІ ст. середня річна заробітна плата дорівнювала 9333 юаня, або 1127 дол., — майже в 30 разів менше, ніж у США. І це примушувало виробників шукати варіанти розміщення виробництва в Китаї. У 2021 р. середня зарплата в Китаї зросла до 105 тис. юаней на рік, або 16 153 дол., — уже лише в 3,5 разу менше, ніж у США (Erzati M. The East-West Wage Gap Not Nearly As Compelling As It Once Was. *Forbes*. 2023. Jan 30. URL: <https://www.forbes.com/sites/miltonezrati/2023/01/30/the-east-west-wage-gap-not-nearly-as-compelling-as-it-once-was/?sh=efa6a4f254d1> (дата звернення: 02.06.2023)).

явили, що розглядають можливість перенесення операцій з країни, а 50 % повідомили, що бізнес у КНР став більш політизованим²⁵. Серед відомих компаній, які вже долучилися до цього процесу, є Samsung, Adidas, Nike, які перемістили свої потужності до В'єтнаму, Apple, Hasbro (найбільша у світі компанія з виробництва іграшок) — до Індії і В'єтнаму. Передислокація з Китаю може охопити і більш широке коло країн. Адже високопрофесійне дослідження політичних ризиків, проведене у 2022 р. компанією Willis Towers Watson (WTW) за допомогою фахівців Oxford Analytica, показало, що 95 % транснаціональних корпорацій стурбовані ризиком ведення бізнесу в Індійсько-Тихоокеанському регіоні, і передусім у Китаї, що істотно перевищує аналогічний показник (у 62 %), який був лише на два роки раніше²⁶. Серед пріоритетних напрямів передислокації виробництва з Китаю називаються не тільки згадані В'єтнам та Індія, але й Таїланд, Малайзія і Бангладеш²⁷.

Слід, однак, зазначити, що процес виходу з Китаю може бути зовсім не безболісним для провідних країн Заходу з огляду на величезну роль, яку відіграє КНР у глобальних ланцюгах виробництва і поставок. Це, зокрема, дало підстави дуже авторитетній німецькій страховій компанії Allianz (яка входить до провідних 50 компаній у списку глобальних компаній Forbes 500) стверджувати, що «в екстремальному сценарії, коли торговельні відносини США — Китай і США — ЄС — Китай будуть повністю припинені, США і Європа можуть втратити більше. <...> Втрата критично важливих запасів коштуватиме 1,3 % ВВП для США, 0,5 % ВВП для ЄС і 0,3 % ВВП для Китаю»²⁸.

2. У світовій економіці, скоріше за все, відбуватиметься кардинальна «переоцінка цінностей» у самому прямому значенні цього виразу. В його рамках матиме місце відчутна декапіталізація низки раніше провідних компаній світу, пов'язаних із старими технологіями, які не вписуватимуться в нові критерії ефективності, що формуються в рамках

²⁵ Одним з важливих проявів такої політизації, як зазначає У. Броу, є обов'язковість первинних організацій КПК у рамках підприємств з іноземним капіталом (Braw E. Companies are Fleeing China for Friendlier Shores. *Foreign Policy*. 2022. Aug 02. URL: <https://foreignpolicy.com/2022/08/02/companies-fleeing-china-friendshoring-supply-chains/> (дата звернення: 20.06.2023)).

²⁶ Wilkin S. 2022 Political Risk Survey Report. How are leading companies managing today's political risks? Provided by Oxford Analytica for WTW. Mar 31, 2022. URL: <https://www.wtwco.com/en-us/insights/2022/03/2022-political-risk-survey-report> (дата звернення: 20.06.2023).

²⁷ Tan H. China is losing its place as the center of the world's supply chains. Here are 5 places supply chains are going instead. *Business Insider*. 2022. Dec 27. URL: <https://www.businessinsider.com/china-trade-war-covid-companies-moving-supply-chains-2022-12> (дата звернення: 20.06.2023).

²⁸ Can the US and EU really “friend shore” away from China? *Allianz*. 2022. Oct 05. URL: https://www-allianz-com.translate.goog/en/economic_research/publications/specials_fmo/trade-china-globalization.html?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc (дата звернення: 20.06.2023).

Індустрії 4.0. Новітні технології проривного характеру, що створюються сьогодні, спочатку виникають у рамках досить локалізованої діяльності, і для них на перших етапах найбільш значущими чинниками виступають критерії концентрації компетенцій, фахівців найвищого рівня кваліфікації і створення державою відповідного середовища інновацій (інноваційної екосистеми), а зовсім не наявність глобальних ринків збуту (цей чинник стане значущим пізніше — на стадії дифузії інновацій). Такі новітні технології мають самі по собі так званий закриваючий характер, тобто ведуть до згортання діяльності цілих виробничих сегментів старого зразка. За цих умов економічні втрати, спричинені різними чинниками (зокрема, втрата ринку внаслідок морального старіння виробництва, зниження його економічної ефективності, залишення ринку внаслідок політичних міркувань чи міркувань безпеки або накладених іншими державами обмежувальних заходів, нарешті просто в результаті фізичного руйнування відповідних потужностей), можуть бути компенсовані за рахунок успішного розгортання нових виробництв на основі новітніх технологій. У цьому контексті стосовно Китаю дуже важливу роль відіграватиме те, яким чином його владним структурам вдасться реалізувати свій стратегічний курс на перетворення країни на високотехнологічного лідера²⁹.

3. У тісному зв'язку і поряд з глобальними процесами, що відбуваються в реальному секторі економіки, матимуть місце й істотні структурні зрушення в глобальному фінансовому секторі, зокрема реструктуризація світової валютної системи. Отже, Китай як один з ключових глобальних гравців, напевно, намагатиметься змінювати конфігурацію глобальної валютно-фінансової системи, у центрі якої з часів укладання після Другої світової війни так званих Бреттон-Вудських угод перебуває долар США. Певні ознаки цього вже проявляються в кардинальному перегляді курсу країни на зростаюче накопичення доларових авуарів, які в середині 2010-х років перетворили КНР на найбільшого утримувача американських боргових цінних паперів (рис. 6).

Особливу увагу привертає кардинальне — майже дворазове за 10 років — скорочення участі КНР в утримуванні американського зовнішнього боргу, центр якого поступово зміщується з Азії в Європу. Станом на січень 2023 р.³⁰ Китай володів борговими паперами США на суму 859,4 млрд дол. і лише за один рік скоротив обсяг своїх доларових авуарів у боргових паперах США на 174,4 млрд, або майже на 17 %. Це є свідченням зростаючого довгострокового тренду «декаплінгу» (decoupling), тобто від'єднання китайської економіки від долара. І цей процес об'єктивно не може відбуватися поза пошуками Китаєм альтернативних валютно-фінансо-

²⁹ Це питання потребує спеціального дослідження.

³⁰ Major foreign holders of treasury securities (in billions of dollars): end of period. Department of the Treasury/Federal Reserve Board, March 15, 2023. URL: <https://ticdata.treasury.gov/Publish/mfh.txt>

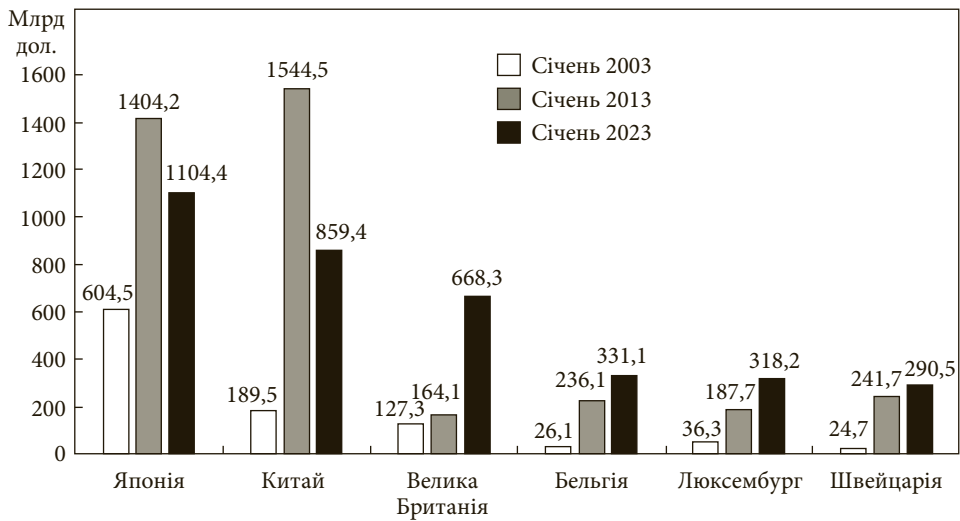

Рис. 6. Динаміка обсягів утримування боргових цінних паперів США окремими іноземними країнами у 2003—2023 рр., млрд дол. (усі значення показників виражені в доларах США 2022 р. з метою забезпечення порівнянності в часі, а отже, вони відрізняються від офіційних даних Державного казначейства США. Відповідний перерахунок здійснений за допомогою дефляторів ВВП, значення яких наводяться в базі даних Світового банку (World Development Indicators): відносно показника січня 2013 р. — збільшення відповідних індикаторів з коефіцієнтом 1,272, січня 2003 р. — 1,57)

Джерело: розраховано і побудовано автором за: US Department of Treasury. URL: <https://ticdata.treasury.gov/Publish/mfh.txt>; <https://ticdata.treasury.gov/Publish/mfhhis01.txt> (історичні дані).

вих механізмів. Сьогодні важко оцінити всі можливі варіанти дій на цьому напрямі. Проте деякі події, які варті уваги, вже відбуваються. По-перше, Китай разом з РФ, Бразилією, Саудівською Аравією та іншими країнами проводить курс на розрахунки в національних валютах, що веде до певного витіснення долара з цієї сфери³¹. Цей курс уже привів до укладання відповідних угод КНР з РФ (з повним переходом на оплату поставок нафти і газу, 2019 р.), Пакистаном (по клірингових розрахунках, листопад 2022 р.), Бразилією (березень 2023 р.), Аргентиною (травень 2023 р.); обговорюється можливість розрахунків по нафтових поставках між КНР і Саудівською Аравією. З 2015 р. це питання дедалі більше стає одним з пріоритетних у діяльності об'єднання БРІКС, де вже приступили до створення єдиної платіжної системи BRICS Pay і обговорюється можливість упровадження криптовалюти.

По-друге, Китай цілеспрямовано здійснює кредитну експансію в країнах «третього» світу, створюючи ареал залежних у борговому відношенні країн. Так, згідно з новітнім спеціальним дослідженням [4], у період з 2000

³¹ Цей процес прихованої ерозії глобальної ролі долара не проходить непоміченим серед фахівців: він є значно ширшим за окреслений тут аспект (див, наприклад, [3]).

по 2021 р. КНР надала екстрену фінансову допомогу 22 країнам світу, яким загрожувала неплатоспроможність, причому для низки країн (Пакистану, Монголії, Аргентини, Шрі-Ланки) така допомога стала систематичною; серед важливих реципієнтів китайської кредитної допомоги — Туреччина і Єгипет, які стикались із значними інфляційними проблемами.

Нинішня світова безпекова криза, яка може мати наслідком наростання дефіциту коштів, що можуть направлятися на надання міжнародної допомоги в розвитку, об'єктивно створюють умови для посилення цього тренду. Останній може зміцнюватись і відповідними інструментами, що діють у рамках глобальної стратегії сталого розвитку ООН, спричиняючи перерозподіл міжнародних ресурсів, якими оперують міжнародні організації. Цей фактор відіграватиме дедалі більш значущу роль з огляду на переважаючий вплив країн, що розвиваються, у системі ООН та її спеціалізованих організаціях, а також зростаючий вплив у міжнародних фінансових інституціях.

Нарешті, по-третє, впровадження нових інструментів і технологій розрахунків у рамках процесу цифровізації може створювати вже в недалекій перспективі нові можливості для інтернаціоналізації китайської валюти — юаня. У цьому контексті слід відзначити, що у 2021 р. Центральний банк Китаю вже став піонером серед великих країн у впровадженні власної цифрової валюти³², тоді як майнінг криптовалют приватними особами суворо заборонений у КНР³³. Зазначимо, що, відповідно до інформації інтерактивної бази даних щодо цифрових валют центробанків, які оперує Центр геоeкономіки Атлантичної ради США (Atlantic Council Geoeconomics Center), цифровий юань Центробанку Китаю все ще знаходиться на стадії пілотного проекту, але він уже охоплює 260 млн осіб і протягом 2023 р. має поширитися на більшу частину країни³⁴.

4. Загострення відносин Китаю із США і ЄС, напевно, матиме наслідком значне ускладнення умов реалізації проектів вирішення ключових глобальних проблем, пов'язаних із забезпеченням сталого розвитку, в тому числі в рамках кліматичної політики і глобальної політики охорони здоров'я. Це має особливе значення в умовах, коли на авансцену вийшли

³² Доступ до цифрового юаня був наданий 750 тис. осіб, які можуть використовувати його в магазинах і онлайн через застосування спеціального додатку. Цей крок дає Пекіну можливості відстежувати витрати в реальному часі паралельно із збільшенням свободи від глобальної фінансової системи, яка побудована навколо долара (Aredy J.T. China Creates Its Own Digital Currency, a First for major Economy. *The Wall Street Journal*. 2021. Apr 05. URL: <https://www.wsj.com/articles/china-creates-its-own-digital-currency-a-first-for-major-economy-11617634118> (дата звернення: 20.06.2023)).

³³ Buchholz K. Where the World Regulates Cryptocurrency. *Statista*. 2022. Mar 18. URL: <https://www.statista.com/chart/27069/cryptocurrency-regulation-world-map/> (дата звернення: 21.03.2023).

³⁴ Central Bank Digital Currency Tracker. *Atlantic Council*. URL: <https://www.atlantic-council.org/cbdctracker/> (дата звернення: 20.06.2023).

проблеми масштабних інвестицій у запобігання зміні клімату й адаптацію до кліматичних змін, а також у створення ефективної глобальної системи охорони здоров'я, включаючи глобальні механізми протиепідемічної безпеки. Новітні проблеми, що виникають у контексті війни в Україні, не можуть відтіснити на задній план окреслені загальносистемні глобальні виклики всьому людству, для розв'язання яких потрібні навіть не сотні мільярдів, а трильйони доларів. Проте конкретні умови, що виникли в умовах війни, істотно ускладнюють реалізацію цих планів.

Затяжний і масштабний конфлікт Китаю з провідними центрами глобальної сили стимулює процеси деглобалізації [5], які супроводжуються руйнуванням не лише негативних, але й позитивних механізмів впливу глобалізації на соціально-економічний розвиток. У такому разі через деструкцію механізмів глобальної координації можуть виникати численні негативні наслідки і дисбаланси. За останні десятиріччя на мікро- і мезорівнях сформувалися складні транснаціональні й дійсно міжнародні системи виробництва, збуту і розподілу. І руйнування макросередовища функціонування такого інтернаціоналізованого бізнесу стане вагомим чинником швидкого пригнічення функціонування багатьох секторів, у тому числі найбільш технологічно містких (які, як правило, є надзвичайно інтернаціоналізованими в аспекті ланцюгів створення вартості).

5. Поглиблення кризових процесів є сприятливим середовищем для зростання нерегульованих міграційних потоків. Значне ускладнення умов розвитку світової економіки не може не супроводжуватися негативними масштабними соціальними наслідками в різних країнах, особливо в найбільшій частині світу. Потенційно істотне зниження дохідної бази низки країн унаслідок кризи світових ринків і зростання цін на енергоносії та продовольство, при обмеженості ресурсів для економічно безпечного збільшення міжнародної допомоги, стимулюватиме наміри щодо міграції у більш заможні країни (насамперед, США і ЄС). Отже, світ може постати перед безпрецедентно високим рівнем стихійних міграційних потоків, які за обсягами перевершать міграційні піки в Європі середини 2010-х років або мільйони мігрантів з України після початку війни, що стало найбільшою міграційною кризою в Європі з часів Другої світової війни і призвело до небувалого перевищення загальної кількості вимушених мігрантів у світі 100 млн осіб. За такого тренда до зростання міграційних потоків (а вони можуть значно активізуватися, наприклад, унаслідок поширення хвилі голоду через спровоковану війною кризу поставок продовольства) соціальні системи більшості розвинутих країн потраплять під режим пікових навантажень на їх системи соціального захисту і національні бюджети, що матиме в цілому масштабні й мало передбачувані макроекономічні наслідки.

У цьому відношенні позиції Китаю є набагато безпечнішими, адже в даному процесі не лише його істотні мовні й культурні бар'єри, але й жорстко регульована політична система виступають важливими запобіжниками.

Таким чином, сьогодні очевидним є імператив урегулювання відносин Китаю із США³⁵ і ЄС з метою формування нової глобальної системи, що базуватиметься на принципах справедливості, рівності й верховенства права.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження проблем економічних відносин Китаю із США, ЄС і в цілому країнами Заходу та їх взаємовпливу з розвитком глобальних економічних тенденцій дозволяє зробити такі висновки.

1. Успішний тривалий розвиток китайської економіки, у якому її зв'язки з провідними країнами Заходу мали вирішальне значення, дозволив Китаю перетворитися на провідного глобального гравця, здатного кинути виклик найбільш потужним економікам світу і претендувати на роль альтернативного Заходу центру формування глобального економічного (і не лише) порядку. Це перетворення об'єктивно загострює суперечності між Китаєм і Заходом і вже стало потужним чинником глобальної дестабілізації.

2. Загострення глобальної конкуренції між Китаєм, з одного боку, і США, ЄС та іншими країнами Заходу — з іншого зумовлює поширення обмежувальних торговельних та інвестиційних заходів і прямих заборон, застосування подекуди інструментів, по суті, економічної війни. Це призводить до суттєвого зростання торговельних та інвестиційних ризиків і, як наслідок, прогресуючого руйнування глобальних ланцюгів створення вартості за участю китайських підприємств і компаній, релокації відповідних виробництв за межі китайської території.

3. В умовах загострення глобальної нестабільності й різкого підвищення глобальних ризиків керівництво Китаю суттєво коригує пріоритети свого економічного розвитку, зміщуючи наголос з підтримання стабільно високих темпів зростання ВВП на якість економічного зростання, з очевидного пріоритету експортоорієнтованих виробництв — на більш збалансовану структуру економіки при прискореному розвитку внутрішніх регіонів країни. Водночас КНР продовжує просувати власну концепцію глобалізації у рамках бачення «єдиної долі людства», підкріплюючи цей курс комплексним механізмом інвестиційного і фінансового проникнення в різні регіони світу, формування своєї зони економічного і політичного впливу. Однак реалізація цього курсу, здій-

³⁵ Є чимало конструктивних пропозицій з цього приводу, сформульованих, зокрема, у рамках відповідних міжнародних форумів (Statement by China-West Dialogue for G20 Summit in Indonesia. The Indonesian G20 Summit is a Test for Global Governance and Global Leadership in the Face of Geopolitical Conflicts. *Global Solutions. The World Policy Forum*. URL: <https://www.global-solutions-initiative.org/press-news/the-indonesian-g20-summit-is-a-test-for-global-governance-and-global-leadership-in-the-face-of-geopolitical-conflicts/> (дата звернення: 08.12.2022)).

сненню якого істотної шкоди завдала пандемія COVID-19, багато в чому залежатиме від здатності Китаю реально стати світовим технологічним лідером в умовах прогресуючої Четвертої промислової революції, заснованої на передових інформаційних, біо- і нанотехнологіях.

4. Подальше загострення конфлікту між Китаєм і Заходом може мати низку вкрай негативних наслідків як для всієї світової економіки, так і для її провідних країн. Ідеться про обмеження здатності знаходити відповіді на ключові глобальні виклики, насамперед кліматичні й соціальні, стимулювати соціальну нестабільність і стихійні міграційні потоки, урешті-решт, зумовлювати прогресуючу політичну дестабілізацію в різних частинах світу, поширення екстремістських рухів і воєнних конфліктів. Це актуалізує питання значної активізації перемовин у дво- і багатосторонніх форматах щодо знаходження нового балансу інтересів у рамках світового господарства і закріплення цього нового консенсусу комплексом нових інституційних домовленостей щодо діяльності ключових глобальних організацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Zhao Xiaochun. In Pursuit of a Community of Shared Future. China's Global Activism in Perspective. *China Quarterly of International Strategic Studies*. 2018. Vol. 4. No. 1. P. 23—37. <https://doi.org/10.1142/S2377740018500082>
2. Pablo D. Fajgelbaum, Amit K. Khandelwal. The Economic Impacts of the US — China Trade War. *Annual Review of Economics*. 2022. Vol. 14. P. 205—228. URL: <https://www.annualreviews.org/doi/pdf/10.1146/annurev-economics-051420-110410>
3. Arslanalp S., Eichengreen B.J., Simpson-Bell C. The Stealth Erosion of Dollar Dominance: Active Diversifiers and the Rise of Nontraditional Reserve Currencies. *IMF Working Paper*. 2022. Iss. 58. 42 p. <https://doi.org/10.5089/9798400204746.001>
4. Horn S., Parks B.C., Reinhart C.M., Trebesch Ch. China as an International Lender of Last Resort. AidData. Working Paper 124, March 2023. 41 p. URL: https://docs.aid-data.org/ad4/pdfs/WPS124_China_as_an_International_Lender_of_Last_Resort.pdf
5. García-Herrero A., Tan J. Deglobalisation in the context of United States-China decoupling, *Policy Contribution*, 2020/21. Bruegel, 2020. 16 p.

Надійшла 06.07.2023

Прорецензована 10.07.2023

Доопрацьована 12.07.2023

Підписана до друку 14.07.2023

REFERENCES

1. Zhao Xiaochun. In Pursuit of a Community of Shared Future. China's Global Activism in Perspective. *China Quarterly of International Strategic Studies*, 2018, Vol. 4, No. 1, pp. 23-37. <https://doi.org/10.1142/S2377740018500082>
2. Pablo D. Fajgelbaum, Amit K. Khandelwal. The Economic Impacts of the US — China Trade War. *Annual Review of Economics*, 2022, Vol. 14, pp. 205-228. URL: <https://www.annualreviews.org/doi/pdf/10.1146/annurev-economics-051420-110410>
3. Arslanalp S., Eichengreen B.J., Simpson-Bell C. The Stealth Erosion of Dollar Dominance: Active Diversifiers and the Rise of Nontraditional Reserve Currencies. *IMF Working Paper*, 2022, Iss. 58. <https://doi.org/10.5089/9798400204746.001>

4. Horn S., Parks B.C., Reinhart C.M., Trebesch Ch. China as an International Lender of Last Resort. AidData. Working Paper 124, March 2023. URL: https://docs.aiddata.org/ad4/pdfs/WPS124_China_as_an_International_Lender_of_Last_Resort.pdf
5. García-Herrero A., Tan J. Deglobalisation in the context of United States-China decoupling. *Policy Contribution*, 2020/21. Bruegel, 2020.

Received on July 6, 2023

Reviewed on July 10, 2023

Revised on July 12, 2023

Signed for printing on July 14, 2023

Volodymyr Sidenko, Dr. Sci. (Econ.), Corresponding Member of the NAS of Ukraine, Chief Research Fellow of the Department of Economic Development Modeling Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasa Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

GLOBAL POSITIONING OF CHINESE ECONOMY: SECURITY ASPECT

The studied changes in the global positioning of Chinese economy resulted from significant and long-term successes of the country in ensuring high dynamics of economic development, achieving radical structural changes and a high level of international competitiveness, which enables China to directly challenge the positions of leading world economic centers, represented by the USA and the EU, and claim the role of an alternative center shaping the global order. This leads to significant aggravation of competitive struggle and contradictions between China and the West, paves the way for overall global destabilization.

The intensifying global competition between China and the leading Western centers leads to the spread of restrictive trade and investment measures in a number of important economic areas, increases the level of commercial and investment risks, causes the disruption of global value chains and strengthens the desire of multinational companies to relocate their production outside China. In turn, it stimulates the reorientation of China's economic development policy to qualitative parameters and the transition from excessive export orientation to a more balanced economic development. At the same time, it encourages the country to promote an alternative model of globalization based on the "shared future for mankind" concept coupled with the use of a powerful mechanism of investment and financial penetration into various regions of the world, forming its economic and political influence zone. China's future global prospects will largely depend on its ability to become a real world technological leader amid the rapid spread of the latest information, bio- and nanotechnologies.

A significant aggravation of China's conflicts with the West will create an unfavorable environment for the development of the world economy, preventing solution of the key global problems of humanity, and will generate a number of global security risks. In addition, it will require an intensification of efforts to find new institutional formats to ensure a balance of interests among key actors in the world economy.

Keywords: *development of China's economy; global positioning; global competition; global security; economic development trends; structural economic changes.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.07.031>

УДК 336.025:339

JEL: F01, F02, F29, F42

О.В. ПЛОТНИКОВ, д-р екон. наук, проф., заслужений економіст України, провідний науковий співробітник сектору міжнародних фінансових досліджень ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна

e-mail: oleksiy.plotnikov@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8542-1012>

ФРАГМЕНТАЦІЯ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ: РИЗИКОВИЙ АСПЕКТ

Розглянуто питання розвитку світової економіки в умовах її переходу від глобалізації до фрагментації. Визначено, що фрагментація світової економіки обумовлює розвиток основних ризиків на глобальному рівні. Наголошено, що до таких ризиків, зокрема, відносяться: ризики непередбачуваних глобальних потрясінь; ризики глобального потепління; ризики продовольчої і водної безпеки; ризики соціальних конфліктів. Зроблено висновки стосовно економічного розвитку України в контексті ризикового аспекту фрагментації світової економіки.

Ключові слова: фрагментація світової економіки; глобалізація; ризики світової економіки; економіка України.

Проблеми сучасного розвитку світової економіки лежать у площині негативних процесів, пов'язаних з наслідками пандемії коронавірусу і широкомасштабної збройної агресії РФ проти України. Саме з цих причин глобалізаційні процеси зазнали змін. Світова економіка стає дедалі розшарованішою, і це стосується найрізноманітніших аспектів — від воєнно-політичних блоків до промислових стандартів продукції, що виробляється, і сприйняття тієї чи іншої валюти як резервної.

Ц и т у в а н н я: Плотников О.В. Фрагментація світової економіки: ризиковий аспект. *Економіка України*. 2023. № 7. С. 31—42. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.07.031>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Фактична фрагментація світової економіки загострює існуючі ризики загальнопланетарного розвитку. Не в останню чергу йдеться про відволікання уваги від самих ризиків, що впливають з глобальних проблем людства. Питання змін процесів світової економіки вже розглядаються вітчизняними вченими з точки зору як концептуальних підходів до повоєнної відбудови України [1], теорії і практики політики соціальної якості [2], так і розвитку економіки як локальної відповіді на глобальні геоекономічні зрушення [3]. Усе це обумовлює необхідність подальшого наукового дослідження фрагментації світової економіки і пов'язаних з цим ризиків виходячи як з реалій сьогодення, так і з огляду на перспективи розвитку.

Отже, **мета статті** — визначити основні ризики світової економіки планетарного рівня, на які справляють вплив сучасні процеси її фрагментації.

У процесі глобалізації світової економіки традиційно виокремлюють вагомі проблеми, які можна розглядати як глобальні виклики людству. До критеріїв глобальних проблем людства відносять: планетарний характер проблем, їх вплив на всі країни; необхідність докладання спільних зусиль усіх держав до їх вирішення; вплив проблем на визначення розвитку економічного і соціального життя в усіх регіонах світу, а також те, що їх невирішеність призводить до подальшої деградації умов життя всієї цивілізації.

Особливе місце серед глобальних проблем людства займають економічні проблеми. Такі тенденції, як лібералізація, транснаціоналізація, прогрес у інформаційних технологіях, інтеграція, зростання масштабів і швидкості переміщення капіталів, створили умови для глобалізації світової економіки. Водночас глобалізація не тільки стосується економічного сектору, а й поширюється на соціальну, політичну, правову і культурну сфери суспільного життя. Світове співтовариство робить відповідні кроки щодо координації і синхронізації дій, спрямованих на нейтралізацію різних негативних трендів, які підривають стабільність глобальної економіки і світової торгівлі. Сьогоднішні виклики пов'язані з налаштуванням глобальної збалансованої системи в поєднанні з підтримкою складної і суперечливої динаміки взаємовідносин усередині її регіональних сегментів.

Економічний розвиток України, як і розвиток порівнянних з нею країн, зумовлює комбінація трьох чинників. По-перше, ці країни зазнали негативного впливу з боку економічних криз, що дістало своє відображення в скороченні доступу до зовнішніх джерел фінансування банківського і корпоративного секторів з усіма відповідними наслідками; по-друге, глобальні кризові процеси, як наслідок пандемії коронавірусу, призвели до скорочення попиту з боку розвинутих країн на товари і послуги, що традиційно експортувалися цими країнами; по-третє, і найголовніше для України, вплив широкомасштабної російської збройної агресії, яка

**Показники реального ВВП у окремих країнах світу
(оцінка станом на 2022 р. і прогноз на 2023—2025 рр.), % річних змін**

Region	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Світ у цілому	-3,1	6,0	3,1	2,1	2,4	3,0
Розвинуті країни світу	-4,3	5,4	2,6	0,7	1,2	2,2
Країни світу з ринками, що формуються, і країни, що розвиваються	-1,5	6,9	3,7	4,0	3,9	4,0
Україна	-3,8	3,4	-29,1	2,0	...	...

Джерело: складено автором за: *Global Economic Prospects*, June 2023. Washington D.C., World Bank, 2023. 160 + XX р. Р. 4, 66. URL: <http://hdl.handle.net/10986/39846>

відбувається з лютого 2022 р. Саме цими вагомими факторами обумовлені, наприклад, показники ВВП у країнах світу і Україні (табл.).

Нині дедалі активніше дискутується теоретична і практична фрагментація. Фактично у світі відбувається посилення економічної фрагментації на противагу глобалізаційним процесам. Фрагментація виступає одним з серйозних наслідків російської збройної агресії проти України [4] і в перспективі може призвести до розподілу світу на геополітичні блоки, кожний з яких матиме свої технічні стандарти, резервні валюти і системи платежів.

Визначеність можливості гальмування і наступного згортання процесів неоліберальної моделі глобалізації була проілюстрована перебігом і наслідками ще світової фінансової кризи 2008—2009 рр. На початку 2020-х років світова економічна думка рефлексувала щодо перспектив розвитку в умовах так званої «слоубалізації» (повільної глобалізації) — глобалізації, але такої, що відбувається вкрай повільними темпами, фактично на рівні підтримання визначення самої категорії.

Під фрагментацією світової економіки ми розуміємо процеси її дезінтеграції і деуніфікації, а також формування геоекономічних блоків з власними економічними стандартами, системами регулювання експортно-імпортних операцій, визначенням нових резервних валют і систем платежів. Фрагментація не призводить до хаотичного стану світового господарства, але як її результат світ замість глобальної економічної системи стає поділеним на геоекономічні блоки із змінами центрів економічної могутності, сфер впливу тих чи інших валют тощо. Міжнародний валютний фонд застерігає країни від економічної фрагментації, адже скасування десятиліть інтеграції зробить світ біднішим і небезпечнішим¹. З огляду на це, країни повинні диверсифікувати імпорт, щоб убезпечити

¹ Martin E. IMF Warns Against Economic Fragmentation from War in Ukraine. *Bloomberg Markets Economics*. 2022. May 23. URL: www.bloomberg.com/news/articles/2022-05-23/imf-warns-against-global-economic-fragmentation-from-ukraine-war (дата звернення: 25.04.2023).

ланцюжки поставок і зменшити втрати виробництва через перерви. Оскільки війна вплинула на відносини між великими державами, розбалансованість колишнього світового порядку також глибоко впливає на країни і за межами Заходу. На другому році війни ці країни шукають альтернативи нинішньому порядку, але чіткий третій шлях, будь то економічний чи політичний, так і не з'явився². Як підкреслюють керівники МВФ, у сучасних умовах світова економіка може зіткнутися з потенційним злиттям катаклізмів, що здатне ще більше обмежити вжиття відповідних заходів через різке посилення ризику економічної фрагментації, яка є ще одним наслідком війни в Україні³. На їхню думку, для вирішення проблем фрагментації світової економіки необхідно вирішити чотири взаємопов'язаних завдання: 1) зміцнити торгівлю для підвищення її стійкості; 2) посилити спільні дії з урегулювання проблеми заборгованості; 3) модернізувати транскордонні платежі; 4) протистояти зміні клімату — екзистенціальній загрозі, яка домінує над усіма іншими.

З нашої точки зору, фрагментація світової економіки обумовлює розвиток і нове наповнення основних ризиків світової економіки глобального рівня, які охоплюють як кліматичні питання, так і похідні від них ризики [5]. Розглянемо їх детальніше.

РИЗИКИ НЕПЕРЕДБАЧУВАНИХ ГЛОБАЛЬНИХ ПОТЯСІНЬ

Непередбачувані глобальні потрясіння, з одного боку, створюють передумови для переходу від глобалізаційних процесів до фрагментації, а з іншого — фрагментація посилюється і розвивається саме за рахунок нових непередбачуваних глобальних потрясінь. Останні можуть ілюструватися пандемією коронавірусу, широкомасштабною агресією проти України і стихійними лихами, що виникають час від часу.

Згідно зі звітом ООН 2022 World Economic Situation and Prospects (WESP), у 2020 р. світова економіка скоротилася на 4,3 %, або у 2,5 разу більше, ніж під час глобальної кризи 2009 р.⁴ І цей показник скорочення світового ВВП лише першого року пандемії коронавірусу дійсно відображає всю непередбачуваність і глобальність цього потрясіння. За розрахунками OECD, агресія проти України коштуватиме світовій еко-

² Menon Sh. Out of Alignment. What the War in Ukraine Has Revealed About Non-Western Powers. *Foreign Affairs*. 2023. Feb 09. URL: www.foreignaffairs.com/world/out-alignment-war-in-ukraine-non-western-powers-shivshankar-menon (дата звернення: 25.04.2023).

³ Georgieva K., Gopinath G., Pazarbasioglu C. Why We Must Resist Geoeconomic Fragmentation — and How. *IMF Blogs*. 2022. May 22. URL: www.imf.org/en/Blogs/Articles/2022/05/22/blog-why-we-must-resist-geoeconomic-fragmentation (дата звернення: 20.04.2023).

⁴ COVID-19 pandemic stalls global economic recovery: UN report. *United Nations*. 2022. Jan 13. URL: [//news.un.org/en/story/2022/01/1109702](https://news.un.org/en/story/2022/01/1109702) (дата звернення: 25.04.2023).

номії 2,8 трлн дол. до кінця 2023 р.⁵ Війна проти України є непередбачуваним глобальним потрясінням, яке найбільш негативно впливає на розвиток світової економіки.

Ризики стихійних лих є традиційно важливими для світової економіки. З глобальним потеплінням катастрофи, пов'язані з екстремальними кліматичними і погодними явищами, стають дедалі частішими і руйнівнішими. Нині більшість стихійних лих класифікуються як пов'язані з кліматом. Відсутність адекватної відповіді на ці виклики призводить до дестабілізації глобальної економіки й активного розвитку фрагментації на тлі згортання традиційної глобалізації.

Оскільки історично держави мають різну кількість природних ресурсів, вони опиняються в нерівному становищі в процесі економічного зростання. Таким чином, результати екологічної політики держав суттєво різняться. У деяких країнах збереженню навколишнього середовища приділяється достатня увага і вживаються заходи щодо запобігання передчасному знищенню природних ресурсів, підтримується їх відновлення. У інших країнах позитивні результати національної екологічної політики є зовсім незначними. У результаті деградація навколишнього середовища і виснаження природних ресурсів у різних державах відбуваються по-різному. Нерівномірний соціально-економічний розвиток і тенденція до посилення деградації ще більше погіршують ситуацію.

Якщо виходити з формули, що екологічна глобалізація, по суті, є синонімом глобальних екологічних проблем, то процеси фрагментації додають цьому особливого забарвлення. Фрагментація фактично концентрує загальну екологічну проблематику, істотно знижуючи можливості для її розв'язання. Глобалізація фокусується на всеосяжному і багатосторонньому вирішенні багатьох поточних проблем. У свою чергу, фрагментація дозволяє розв'язати окремі проблеми загальнопланетарного характеру. Оскільки різні країни світу мають відмінності за кількістю й обсягами природних ресурсів, рівнями соціально-економічного розвитку, то це призводить до відмінностей у результатах екологічної політики, ступенях деградації навколишнього середовища і виснаження природних ресурсів.

РИЗИКИ ГЛОБАЛЬНОГО ПОТЕПЛІННЯ

З точки зору фрагментації світової економіки важливу роль відіграє врахування ризиків глобального потепління, які були визначені вже давно, але саме в останні роки стали найбільш помітними. Ще у вересні 2019 р. Генеральний секретар ООН А. Гутерріш зазначав: «Надзвичайна ситуація із зміною клімату — це гонитва, у якій ми програємо, але з якої ми все

⁵ Hannon P. Russia's War in Ukraine to Cost Global Economy \$2.8 Trillion, OECD Says. *The Wall Street Journal*. 2022. Sep 26. URL: <https://www.wsj.com/articles/russias-war-in-ukraine-to-cost-global-economy-2-8-trillion-oecd-says-11664177401> (дата звернення: 25.04.2023).

ще можемо вийти переможцями»⁶. Дійсно, згідно з результатами наукових досліджень, зміна клімату є незаперечною, проте певні дані вказують на те, що цю тенденцію все ще можна зупинити. Правда, це вимагатиме фундаментальних перетворень у всіх аспектах життя — у методах вирощування продовольчих культур, землекористування, транспортування товарів і виробництва енергії по всьому світу. Зміна клімату значною мірою консолідує країни в їх зусиллях подолати основні проблеми, що стоять у цьому контексті. У серпні 2021 р. кліматична група ООН репрезентувала перший звіт про глобальні зміни клімату на Землі з 2013 р.⁷ У звіті наголошується, що клімат зазнає безпрецедентно швидких змін. Водночас навіть найоптимістичніші прогнози не вписуються в цілі Паризької угоди — не допустити підвищення середньорічної температури на планеті до 2100 р. більше ніж на 2 °C від доіндустріального рівня і зробити все можливе, щоб зберегти потепління в межах 1,5 °C. Отже, середня температура Землі продовжуватиме підвищуватися.

У звіті представлено п'ять температурних сценаріїв, і всі вони передбачають, що позначка 1,5 °C буде подолана до 2040 р. Шанси утримати потепління в межах 1,5 °C оцінюються в 50 %, навіть якщо з 2020 р. і до кінця століття в атмосферу буде викинуто не більше 500 млрд т CO₂, що передбачає скорочення викидів у середньому в шість разів. За нинішніх темпів поріг буде перейдено через 10 років, і до кінця століття середня температура може підвищитися більш як на 2 °C. Аналіз групи відстеження кліматичних дій Climate Action Tracker, у свою чергу, показує, що за нинішньої екологічної політики різних країн будуть реалізовані катастрофічні сценарії, які передбачають потепління на 2,7 °C, 3,6 °C або навіть 5,7 °C до 2100 р., що вперше однозначно ув'язується з антропогенним впливом⁸.

У сучасних умовах економічна діяльність дедалі частіше призводить до непередбачуваних наслідків, загострення відносин між суспільством і природою, руйнування природних комплексів. За останні кілька десятиліть людство повною мірою відчуло і усвідомило глобальну екологічну кризу, яка пов'язана з ризиками глобального потепління. Світова спільнота досить чітко ставить на порядок денний подальшого розвитку цивілізації проблеми, з якими в даний час стикається людство через виснаження природних ресурсів, демографічні й продовольчі негаразди, забруднення навколишнього середовища, що загрожує здоров'ю людини й існуванню природних екосистем, і зменшення біорізноманіття. У листопаді 2022 р. на конференції ООН з питань клімату в Єгипті констатовано необхідність додаткових зусиль щодо утримання підвищення

⁶ Guterres A. The Climate Crisis — A Race We Can Win. *United Nations*. 2019. Sep 23. URL: www.un.org/en/un75/climate-crisis-race-we-can-win (дата звернення: 25.02.2023).

⁷ AR6 Climate Change 2021: The Physical Science Basis. *IPCC Sixth Assessment Report*. 2021. URL: <https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/> (дата звернення: 20.02.2023).

⁸ 2100 Warming Projection. *Climate Action Tracker*. 2021. URL: <https://climateactiontracker.org/global/temperatures/> (дата звернення: 20.02.2023).

температури на Землі в межах 1,5 °C і відведення людства «від краю кліматичної прірви»⁹.

Незважаючи на фрагментацію світової економіки, на міжнародному рівні досягнуто значного прогресу в розумінні проблеми взаємодії і взаємозалежності соціально-економічного розвитку й навколишнього середовища, необхідності розробки основних положень політики розвитку на різних рівнях.

РИЗИКИ ПРОДОВОЛЬЧОЇ І ВОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Фрагментація світової економіки безпосередньо впливає на такий важливий напрям, як ризики продовольчої і водної безпеки, причому з точки зору як самої фрагментації, так і причин, що до неї призвели. У свою чергу, ризики продовольчої і водної безпеки в контексті світової економіки стосуються якнайширшого кола жителів планети. У жовтні 2022 р. Держсекретар США Е. Блінкен оприлюднив заяву з нагоди Всесвітнього дня продовольства, у якій наголосив, що «продовольчі системи і глобальна продовольча безпека переживають критичний момент»¹⁰. На його думку, на початку 2022 р. понад 190 млн людей перебували в стані гострої продовольчої нестабільності. Війна в Україні може додати ще 70 млн таких осіб. Конфлікти призводять до немислимих наслідків голоду, а насильство унеможливорює найбільш нужденним доступ до продуктів харчування. За розрахунками міжнародних інституцій, рівень бідності в Україні у 2022 р. зріс з 5,5 до 24,2 %, отже, за межею бідності опинилися 7,1 млн осіб¹¹.

Крім того, на продовольчу і водну безпеку кожної людини впливає глобальне потепління. Через зміну клімату відбуваються погіршення якості ґрунтів і скорочення обсягу запасів води, що використовуються для пиття і сільського господарства, а також зниження якості самої води. У багатьох регіонах сільськогосподарські культури, які вирощувалися там століттями, виживають усе менше і менше, і тому ситуація з продовольчою безпекою погіршується. Ризики продовольчої і водної безпеки призводять до збільшення розриву в економічному зростанні між найбагатшими і найбіднішими країнами світу¹².

⁹ COP27 closes with deal on loss and damage: 'A step towards justice', says UN chief. *UN News*. 2022. Nov 20. URL: [//news.un.org/en/story/2022/11/1130832](https://news.un.org/en/story/2022/11/1130832) (дата звернення: 20.02.2023).

¹⁰ Blinken A.J. World Food Day. *U.S. Department of State*. 2022. Oct 16. URL: www.state.gov/world-food-day/ (дата звернення: 20.02.2023).

¹¹ Beaumont P. Pawn shops and bread queues: poverty grips Ukraine as war drags on. *The Guardian*. 2023. Apr 30. URL: www.theguardian.com/world/2023/apr/30/ukraine-war-poverty-irpin-pawn-shops-bread-queues/ (дата звернення: 01.05.2023).

¹² Garthwaite J. Climate change has worsened global economic inequality. *Stanford Earth Matter Magazine*. 2019. Apr 22. URL: www.earth.stanford.edu/news/climate-change-has-worsened-global-economic-inequality#gs.9e4rz2 (дата звернення: 20.02.2023).

Забезпечення людства продовольством залишається важливою проблемою сучасної світової економіки. У країнах, що розвиваються, вона визначається взаємодією і взаємозв'язком різних факторів, таких, зокрема, як: колоніальне минуле, відсталість економіки і сільського господарства, збереження архаїчних сільськогосподарських відносин, демографічних, кліматичних, культурних і етичних чинників. Усі вони взаємопов'язані в конкретній ситуації країн і регіонів і впливають на виробництво, розподіл і споживання продовольства. Тому світова спільнота, міжнародні організації і промислово розвинуті країни стикаються з гострою необхідністю вирішення продовольчої проблеми.

Сьогодні дедалі більше уваги приділяється тому факту, що проблеми з водою здатні призвести до серйозних політичних конфліктів як між країнами, так і всередині них, що, у свою чергу, може перерости у військові конфлікти через доступ до обмежених джерел прісної води. Міжнародне співтовариство пильно стежить за цими проблемами і рекомендує з поважністю ставитися до води, закликає вжити заходів для забезпечення громадян безпечною питною водою. Загальна ситуація з ризиками продовольчої і водної безпеки є досить складною. Вона безпосередньо пов'язана з питаннями зміни клімату та іншими актуальними проблемами. Існуючі ризики мають як довгостроковий, так і середньо- і короткостроковий характер. Більше того, успішне вирішення цих проблем повністю залежить від ступеня узгодженості дій країн світу. Водночас наголосимо, що на даному етапі розвитку людства загальна проблема зміни клімату безповоротно ще не вийшла з-під контролю.

РИЗИКИ СОЦІАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ

Фрагментація прямо впливає на ризики соціальних конфліктів, зокрема, через реальну загрозу міжнародному миру і безпеці. Наслідки зміни клімату проявляються в конкуренції за такі ресурси, як земля, продовольство і вода, посилюють соціально-економічну напруженість і призводять до масової міграції населення. Посухи в Африці й Латинській Америці є прямою причиною політичних заворушень і насильства. За оцінками фахівців Світового банку, в разі відсутності дій до 2050 р. понад 140 млн людей, у першу чергу з країн Африки на південь від Сахари, Латинської Америки і Південної Азії, будуть змушені мігрувати в межах своїх регіонів [6].

Проблема ризиків соціальних конфліктів посилилася з початком широкомасштабної агресії проти України в лютому 2022 р. Війна змусила близько 13 млн людей (або третину довоєнного населення) покинути свої домівки. За оцінками експертів, це найбільше переміщення людей у Європі з часів Другої світової війни. На кінець 2022 р. в Європі перебувало 7,8 млн українських біженців, з яких 4,8 млн отримали статус тимча-

сового захисту. Кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні становить 6,5 млн¹³.

Соціальні конфлікти за своєю суттю є конфліктами, які жодна держава не може вирішити самостійно. Це стосується, зокрема, відносин між людиною і суспільством: загроза війни; боротьба з тероризмом, незаконним обігом наркотиків; ситуація з біженцями; охорона здоров'я (наприклад, боротьба з пандемією коронавірусу) тощо. Соціальним наслідком економічної фрагментації на тлі попередніх процесів глобалізації світової економіки є поглиблення розриву в соціально-економічному плані всіх верств населення промислово розвинутих країн і країн, що розвиваються, або економічно відсталих країн. Міграційним процесам сприяють глобальні процеси на ринках праці, політична нестабільність і конфлікти в країнах, що розвиваються, відмінності в темпах зростання населення тощо. Масова міграція населення має глобальний характер і стає серйозним джерелом загострення соціально-економічної ситуації у світі. Швидке зростання населення в країнах, що розвиваються, призвело до надлишку робочої сили, а розвиток системи освіти допоміг у підготовці людей для їхньої адаптації до вимог ринку праці розвинутих країн. Для багатьох країн, що розвиваються, така трудова міграція економічно є дуже важливою, оскільки грошові перекази мігрантів з цих країн впливають на їх розвиток. Крім того, міжконтинентальні й внутрішньоконтинентальні міждержавні міграції впливають на динаміку розселення в глобальному масштабі.

Саме в напрямі ризиків розгортання соціальних конфліктів поєднуються інші ризики, що загострюються в умовах фрагментації, — непередбачуваних глобальних потрясінь, глобального потепління, продовольчої і водної безпеки. Будь-які з означених груп ризиків здатні призвести до загострення соціальних конфліктів і викликати як міграційні процеси, так і акції соціальних заворушень. Таким чином, саме ризики соціальних конфліктів є механізмом реалізації інших ризиків в умовах фрагментації світової економіки.

ВИСНОВКИ

Дослідження ризикового аспекту фрагментації світової економіки дозволяє зробити такі висновки.

1. Фрагментація — процес, який розвивається у світі й відчутно замінює традиційні параметри глобалізації. Фактично економічна фрагментація відбувається на противагу глобалізаційним процесам, є одним з наслідків російської збройної агресії проти України і має перспективи призвести до розподілу світу на геополітичні блоки зі своїми власними технічними стандартами, резервними валютами і системами платежів.

¹³ Богдан Т. Як повернути українських біженців додому після війни. *Економічна правда*. 2022. 28 груд. URL: www.epravda.com.ua/columns/2022/12/28/695503/ (дата звернення: 20.02.2023).

2. Фрагментація світової економіки посилюється через російську широкомасштабну агресію проти України: а) військова агресія відволікає зусилля від вирішення питань світової економіки; б) наслідки війни для світової економіки в коротко- і середньостроковій перспективі є більше ніж негативні. Поєднання цих двох факторів посилює деструктивний вплив фрагментації і робить украї проблематичним повернення світового господарства на рівень глобалізаційного розвитку попереднього десятиріччя. Крім того, фактор широкомасштабної агресії проти України залишає відкритим цілий ряд додаткових питань, пов'язаних із завершенням військових дій, повоєнною відбудовою національної економіки, розстановкою політичних і економічних сил у світі після завершення війни тощо.

3. Повоєнна відбудова України відбуватиметься в умовах фрагментації світової економіки. Україна і надалі залежатиме від зовнішніх джерел фінансування і матеріальної допомоги. Україн актуальним є збереження зовнішніх пріоритетів розвитку країни, у першу чергу — набуття повноцінного членства в Європейському Союзі. Важливим також є усвідомлення вагомості ролі держави в економічному житті в умовах війни і післявоєнної відбудови.

Фрагментація світової економіки передбачає, з одного боку, врахування потрясінь самого широкого спектра, а з іншого — досить зважений підхід до вибору країн і міжнародних організацій як донорів процесу повоєнної відбудови економіки України. Це пов'язано із зменшенням обсягу світових фінансових ресурсів, що можуть бути направлені на відбудову, і посиленням замкнутості країн світу на власних проблемах.

4. Фрагментація негативно впливає на ризики світової економіки глобального рівня, які охоплюють як кліматичні питання, так і похідні від них ризики. Головний напрям впливу фрагментації на ризики світової економіки полягає в тому, що розворот глобалізаційних процесів сам по собі відволікає увагу від вирішення глобальних процесів людства. Якщо додати до цього джерела самої фрагментації (пандемія коронавірусу і війна в Україні), то чим далі розвиватиметься фрагментація — тим менш адекватною буде реакція світової економіки на основні ризики глобального рівня. Це повною мірою стосується ризиків глобального потепління, продовольчої і водної безпеки, стихійних лих і ризиків соціальних конфліктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кістерський Л.Л. Стратегічні принципи повоєнного відновлення України. *Економіка України*. 2023. № 2. С. 3—16. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.02.003>
2. Геєць В.М. До питання теорії і практики політики соціальної якості в повоєнній Україні. *Економіка України*. 2023. № 4. С. 3—22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.04.003>
3. Гриценко А.А. Національно укорінений розвиток економіки як локальна відповідь на глобальні геоекономічні зрушення. *Економіка України*. 2023. № 4. С. 38—54. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.04.038>

4. Плотніков О.В. Повоєнне відновлення України в контексті фрагментації світової економіки. *Економіка України*. 2022. № 12. С. 3—12. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.12.003>
5. Plotnikov O. The General Situation with Climate Change in the World and Risk Assessment for the Global Economy. In: *Global Challenges of Climate Change. Vol. 2: Risk Assessment, Political and Social Dimension of the Green Energy Transition*. T.C. Devezas et al. (Eds.). Cham, Springer Nature Switzerland AG, 2023. viii + 282 pp. P. 31—47. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-16477-4_3
6. Rigaud K.K., de Sherbinin A., Jones B. et al. Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration. Washington D.C., World Bank, 2018. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/29461>

Надійшла 04.05.2023

Прорецензована 22.05.2023

Доопрацьована 29.05.2022

Підписана до друку 05.06.2023

REFERENCES

1. Kistersky L. Strategic principles of Ukraine's post-war recovery. *Economy of Ukraine*, 2023, No. 2, pp. 3-16. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.02.003> [in Ukrainian].
2. Heyets V. On the question of theory and practice of social quality policy in post-war Ukraine. *Economy of Ukraine*, 2023, No. 4, pp. 3-22. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.04.003> [in Ukrainian].
3. Grytsenko A. Nationally rooted economic development as a local response to the global geoeconomic shifts. *Economy of Ukraine*, 2023, No. 4, pp. 38-54. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.04.038> [in Ukrainian].
4. Plotnikov O. Post-war reconstruction of Ukraine in the context of fragmentation of the world economy. *Economy of Ukraine*, 2022, No. 12, pp. 3-12. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.12.003> [in Ukrainian].
5. Plotnikov O. The General Situation with Climate Change in the World and Risk Assessment for the Global Economy. In: *Global Challenges of Climate Change. Vol. 2: Risk Assessment, Political and Social Dimension of the Green Energy Transition*. T.C. Devezas et al. (Eds.). Cham, Springer Nature Switzerland AG, 2023, pp. 31-47. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-16477-4_3
6. Rigaud K.K., de Sherbinin A., Jones B. et al. Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration. Washington D.C., World Bank, 2018. URL: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/29461>

Received on May 4, 2023

Reviewed on May 22, 2023

Revised on May 29, 2023

Signed for printing on June 5, 2023

Oleksiy Plotnikov, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,
Honored Economist of Ukraine,
Leading Research Fellow of the Sector of International Financial Research
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasas Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

FRAGMENTATION OF THE GLOBAL ECONOMY: THE RISK ASPECT

The development of the global economy in the conditions of its transition from globalization to fragmentation is studied. Fragmentation is one of the consequences of Russia's armed aggression against Ukraine and has the potential to cause the division of the world into geopolitical blocs with their own technical standards, reserve currencies and payment systems.

It is established that the fragmentation of the global economy determines the development and new substance of the main global-level risks. Such risks include: risks of unpredictable global shocks; global warming risks; food and water security risks; social conflicts risks.

It is proven that the fragmentation of the global economy is intensified by Russia's large-scale aggression against Ukraine, due to which efforts are diverted from tackling the issues of the global economy, and the consequences of the war for the latter in short and medium run are negative. All this increases the destructive effect of fragmentation and makes it extremely problematic for the global economy to return to the previous decade's level of globalization development.

The main impact of fragmentation on the risks of the global economy is that the reversal of globalization processes per se diverts attention from solving the global problems of humanity. As long as this is combined with the sources of fragmentation itself, the further the latter develops, the more the main global-level risks of the world economy will stay beyond adequate response.

Conclusions are made regarding Ukraine's economic development in the context of the risk aspect of global economy fragmentation. The factor of large-scale aggression against Ukraine leaves open a number of additional questions related to the end of hostilities, the post-war reconstruction of the national economy, the correlation of political and economic forces in the world after the end of the war, etc.

Keywords: *fragmentation of the global economy; globalization; risks of the global economy; economy of Ukraine.*

ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ І ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

PROBLEMS OF REGIONAL DEVELOPMENT
AND DECENTRALIZATION

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.07.043>

УДК 338.46:330.15

JEL: O13, Q26, R58

В.С. КРАВЦІВ, д-р екон. наук, проф.,
заслужений діяч науки і техніки України, директор
ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»
вул. Козельницька, 4, 79026, Львів, Україна
e-mail: kravciv@ukr.net,
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5618-0392>

П.В. ЖУК, канд. екон. наук, с. н. с., провідний науковий співробітник
відділу регіональної екологічної політики та природокористування
ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»
вул. Козельницька, 4, 79026, Львів, Україна
e-mail: pzhuk@ukr.net,
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4895-7752>

ОЦІНКА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ СФЕРИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Запропоновано методичні підходи до оцінювання конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери регіонів України. За чотирма групами оціночних показників — сприятливість середовища, інфраструктурний розвиток, природні та історико-культурні ресурси і рівень розвитку оцінюваної сфери — визначено часткові та інтегральний індекси регіонів за конкурентоспроможністю туристично-рекреаційної сфери на національному рівні. Здійснено аналіз отриманих результатів оцінювання і виокремлено регіони з найвищим потенціалом конкурентоспроможності туризму й рекреації.

Ключові слова: туристично-рекреаційна сфера; регіон; конкурентоспроможність; оцінювання; методи; показники.

Ц и т у в а н н я: Кравців В.С., Жук П.В. Оцінка конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери регіонів України. *Економіка України*. 2023. № 7. С. 43—56. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.07.043>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Аналіз стратегій розвитку регіонів і територіальних громад України засвідчує практично повсюдну присутність серед їх цілей туристично-рекреаційної сфери. Водночас у більшості випадків сподівання щодо стратегічно вагомого впливу туризму на активізацію економічного розвитку територій не набувають реального підтвердження. Однією з причин цього є відсутність обґрунтованих оцінок конкурентоспроможності цієї сфери в регіональному вимірі.

Для заповнення такої прогалини в стратегуванні територіального розвитку нами здійснено спробу розробити методичні прийоми оцінювання конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери регіонів України, яку розглядаємо як складову їх господарської системи, що забезпечує проведення економічної діяльності із задоволення туристично-рекреаційних потреб місцевого населення, мешканців інших регіонів і країн шляхом продукування й реалізації відповідних послуг і товарів на базі місцевих природних та інших ресурсів і факторів, яким притаманна туристично-рекреаційна атрактивність.

Методологія оцінювання конкурентоспроможності регіонів передбачає переважно побудову зведених індексів, які розраховуються на основі обраних факторів. Серед низки підходів до оцінювання конкурентоспроможності регіонів виокремимо запропонований Європейською комісією індексний підхід, який полягає в розрахунку Індексу конкурентоспроможності регіонів (The Regional Competitiveness Index — RCI), що обчислюється за компонентами (чинниками), об'єднаними в три групи: базова, ефективності та інноваційна. Для кожної групи компонентів розраховуються субіндекси як середнє арифметичне балів окремих компонентів, а індекс RCI є результатом середньозваженого значення субіндексів [1]. Методологічно схожий підхід використано для визначення індексів конкурентоспроможності подорожей і туризму (The Travel & Tourism Competitiveness Index — TTCI) при підготовці звітів «Конкурентоспроможність у сфері подорожей і туризму» (The Travel and Tourism Competitiveness Report) від Світового економічного форуму¹. Однак він стосується країн, а регіональний рівень має свою специфіку.

Отже, **мета статті** — розкрити методичні прийоми і навести результати оцінювання конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери регіонів України.

Вітчизняні й зарубіжні науковці пропонують ряд підходів до оцінювання конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери регіону, окремого рекреаційного центру [2—4]. Їх аналіз висвітлено нами раніше [5], а тут розкриємо використання методів визначення індексів конкурентоспроможності подорожей і туризму країн світу з їх адаптацією до специфіки регіонів через вибір відповідних показників та індикаторів. Вод-

¹ The Travel & Tourism Competitiveness Report 2019. World Economic Forum, 2019. 129 p. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_TTCR_2019.pdf

Таблиця 1. Групи і вагові частки оціночних показників, %

Групи і вагові частки показників		Групи і вагові частки показників	
А — 25	Б — 25	В — 25	Г — 25
1. Економічне середовище — 8,33. 2. Безпека — 8,33. 3. Демографія і ринок праці — 8,33	4. Транспортна інфраструктура — 12,5. 5. Інформаційна та банківська інфраструктура — 12,5	6. Природні ресурси — 12,5. 7. Історико-культурні ресурси — 12,5	8. Розвиток туристично-рекреаційної сфери — 25

Джерело: складено авторами.

ночас при виборі показників ми намагалися мінімізувати застосування експертних оцінок, віддаючи перевагу, насамперед, показникам, які об'єктивно відображено у вітчизняній системі статистики, загальнодоступних матеріалах органів управління або наукових джерелах. При цьому підході оцінювання здійснювалося за чотирма групами показників: група А — Сприятливість середовища; група Б — Інфраструктурний розвиток; група В — Природні та історико-культурні ресурси; група Г — Рівень розвитку туристично-рекреаційної сфери, які включали відповідні підгрупи. Кожній з груп надано однакову оціночну вагу — 25 % (табл. 1).

Підгрупи показників оцінювалися за індикаторами, які також наділено однаковими ваговими частками. Такими індикаторами обрано²:

Група А — Сприятливість середовища (25 %)

Показник 1 — Економічне середовище (8,333 %)

Індикатори:

- 1.01 Підприємств на 10 000 осіб наявного населення
- 1.02 Фізичних осіб-підприємців на 10 000 осіб наявного населення
- 1.03 Валовий регіональний продукт (ВРП) у фактичних цінах
- 1.04 ВРП на одну особу
- 1.05 Капітальні інвестиції на одну особу
- 1.06 Прямі іноземні інвестиції на одну особу
- 1.07 Обсяг обороту роздрібної торгівлі на одну особу
- 1.08 Обсяг виробленої будівельної продукції на одну особу
- 1.09 Обсяг експорту товарів на одну особу
- 1.10 Обсяг імпорту товарів на одну особу

Показник 2 — Безпека (8,333 %)

Індикатори:

- 2.01 Кількість виявлених злочинів — випадків на 1000 осіб наявного населення

² Індекси індикаторів, які розраховуються як середнє арифметичне кількох складників, позначені *.

2.02 Кількість виявлених тяжких і особливо тяжких злочинів — випадків на 1000 осіб наявного населення

2.03 Кількість ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД — кількість хворих з діагнозом, що встановлений уперше в житті, на 1000 осіб наявного населення

2.04 Кількість хворих з уперше в житті встановленим діагнозом активного туберкульозу на 1000 осіб наявного населення

2.05 Обсяги скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти

2.06 Скидання забруднених зворотних вод у поверхневі водні об'єкти, % до загального водовідведення

2.07 Викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря від стаціонарних джерел забруднення — т/км²

2.08 Обсяг відходів І—IV класів небезпеки, накопичених протягом експлуатації, у спеціально відведених місцях чи об'єктах — тис. т/км²

Показник 3 — Демографія і ринок праці (8,333 %)

Індикатори:

3.01 Чисельність наявного населення

3.02 Чисельність постійного населення віком 16—59 років

3.03 Робоча сила віком 15—70 років

3.04 Зайняте населення віком 15—70 років — відсоток до населення віком 15—70 років

3.05 Коефіцієнт загального приросту (скорочення) населення — на 1000 осіб наявного населення

3.06 Безробіття населення віком 15—70 років — у відсотках до робочої сили віком 15—70 років

3.07 Рівень середньої освіти (за результатами ЗНО)*:

- не подолали поріг, %
- отримали 180—200 балів, %

3.08 Кількість студентів закладів вищої освіти — на 10 000 наявного населення

Група Б — Інфраструктурний розвиток (25 %)

Показник 4 — Транспортна інфраструктура (12,5 %)

Індикатори:

4.01 Наявність аеропортів (без військових)

4.02 Пасажиропотік аеропортів

4.03 Довжина автомобільних доріг загального користування — км на тис. км²

4.04 Перевезення пасажирів автомобільним транспортом (автобусний)

4.05 Експлуатаційна довжина залізничних колій загального користування — км на тис. км²

4.06 Відправлення пасажирів залізничним транспортом

Показник 5 — Інформаційна і банківська інфраструктура (12,5 %)

Індикатори:

5.01 Відсоток населення, що за останні 12 місяців користувалися послугами Інтернету

5.02 Частка домогосподарств, які мають доступ до послуг Інтернету вдома

5.03 Абоненти Інтернету — на 1000 наявного населення

5.04 Абоненти рухомого (мобільного) зв'язку — на 1000 наявного населення

5.05 Обсяг реалізованих послуг у сфері телекомунікацій і поштового зв'язку на одну особу

5.06 Кількість банківських відділень — на 100 000 наявного населення

Група В — Природні та історико-культурні ресурси (25 %)

Показник 6 — Природно-ресурсний потенціал (12,5 %)

Індикатори:

6.01 Лісистість території, %

6.02 Наявність гірських територій

6.03 Наявність об'єктів природно-заповідного фонду України*:

- кількість об'єктів природно-заповідного фонду України
- площа об'єктів природно-заповідного фонду

6.04 Наявність природних об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО

6.05 Наявність лікувальних мінеральних вод*:

- кількість родовищ лікувальних мінеральних вод
- запаси лікувальних мінеральних вод

6.06 Наявність родовищ лікувальних пелоїдів, озокериту, озер і лиманів з лікувальною ропою

6.07 Густота річкової сітки

6.08 Площа озер, ставків і водосховищ

6.09 Наявність морських і унікальних озерних пляжів

6.10 Кількість об'єктів полювання*:

- кількість копитних тварин на території мисливських угідь
- кількість хутрових звірів на території мисливських угідь
- кількість пернатої дичини на території мисливських угідь

Показник 7 — Історико-культурні ресурси (12,5 %)

Індикатори:

7.01 Загальна кількість історико-культурних об'єктів, що перебувають на державному обліку

7.02 Кількість пам'яток архітектури національного значення

7.03 Кількість елементів, включених до Національного переліку елементів нематеріальної культурної спадщини України

7.04 Наявність історико-культурних об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО

Група Г — Рівень розвитку туристично-рекреаційної сфери (25 %)

Показник 8 — Розвиток туристично-рекреаційної сфери (25 %)

Індикатори:

8.01 Кількість колективних засобів розміщування

8.02 Кількість місць у колективних засобах розміщування

8.03 Кількість осіб, які перебували в колективних засобах розміщування

8.04 Кількість спеціалізованих засобів розміщування

8.05 Кількість місць у спеціалізованих засобах розміщування

8.06 Кількість осіб, що перебували в спеціалізованих засобах розміщування

8.07 Кількість суб'єктів туристичної діяльності (туроператорів, тур-агентств, суб'єктів, що здійснюють екскурсійну діяльність)

8.08 Кількість туристів, обслугованих туроператорами і турагентствами

8.09 Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності (Тимчасове розміщування й організація харчування)

8.10 Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності (Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок)

Інтегральний індекс конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери регіону визначався як середнє арифметичне індексів за чотирма групами показників, які, у свою чергу, розраховувались як середнє арифметичне значень індексів своїх індикаторів (індекси індикаторів, що містять кілька складників, також визначались як їх середнє арифметичне). Оцінювання здійснювалося за шкалою від 1 (найгірше значення) до 7 (найкраще значення), що відповідає методиці визначення ТТСІ. Такий підхід дозволяє використовувати як експертні оцінки, так і об'єктивні (тверді) дані. Перехід від так званих твердих даних (статистичних тощо) до семибальної шкали здійснювався їх приведенням (нормалізацією) до шкали 1—7:

• у випадку приведення даних, за якими найкращим є максимальне значення, за формулою (1)

$$O_{ip} = 6 \times \left(\frac{3_p - 3_{\min}}{3_{\max} - 3_{\min}} \right) + 1, \quad (1)$$

де O_{ip} — оцінка регіону за окремим індикатором; 3_p — числове значення даних вибірки за регіоном; $3_{\min}$ — мінімальне значення даних вибірки серед регіонів; $3_{\max}$ — максимальне значення даних вибірки серед регіонів;

• у випадку приведення даних, за якими найкращим є мінімальне значення (індикатори показника 2 — Безпека; індикатори 3.04, 3.05; складова індикатора 3.07. Рівень середньої освіти (за результатами ЗНО) — «не подолали поріг, %» тощо), за формулою (2)

$$O_{ip} = -6 \times \left(\frac{3_p - 3_{\min}}{3_{\max} - 3_{\min}} \right) + 7. \quad (2)$$

За великих розривів (два і більше разів) між регіоном, який має найкраще числове значення оціночного індикатора, і наступним регіоном, що при розрахунках приводило до необ'єктивно великого заниження оцінки всіх інших регіонів за відповідним індикатором, найвища оцінка надавала-

ся двом першим регіонам. Максимальним при розрахунку індексу в цьому випадку приймалося числове значення індикатора другого регіону.

Інформаційною базою для оцінювання служили:

- дані Державної служби статистики України;
- офіційні дані профільних міністерств, відомств, підприємств, організацій тощо;
- інші достовірні дані — наукових і науково-дослідних установ, державних кадастрів і реєстрів, міжнародних організацій тощо.

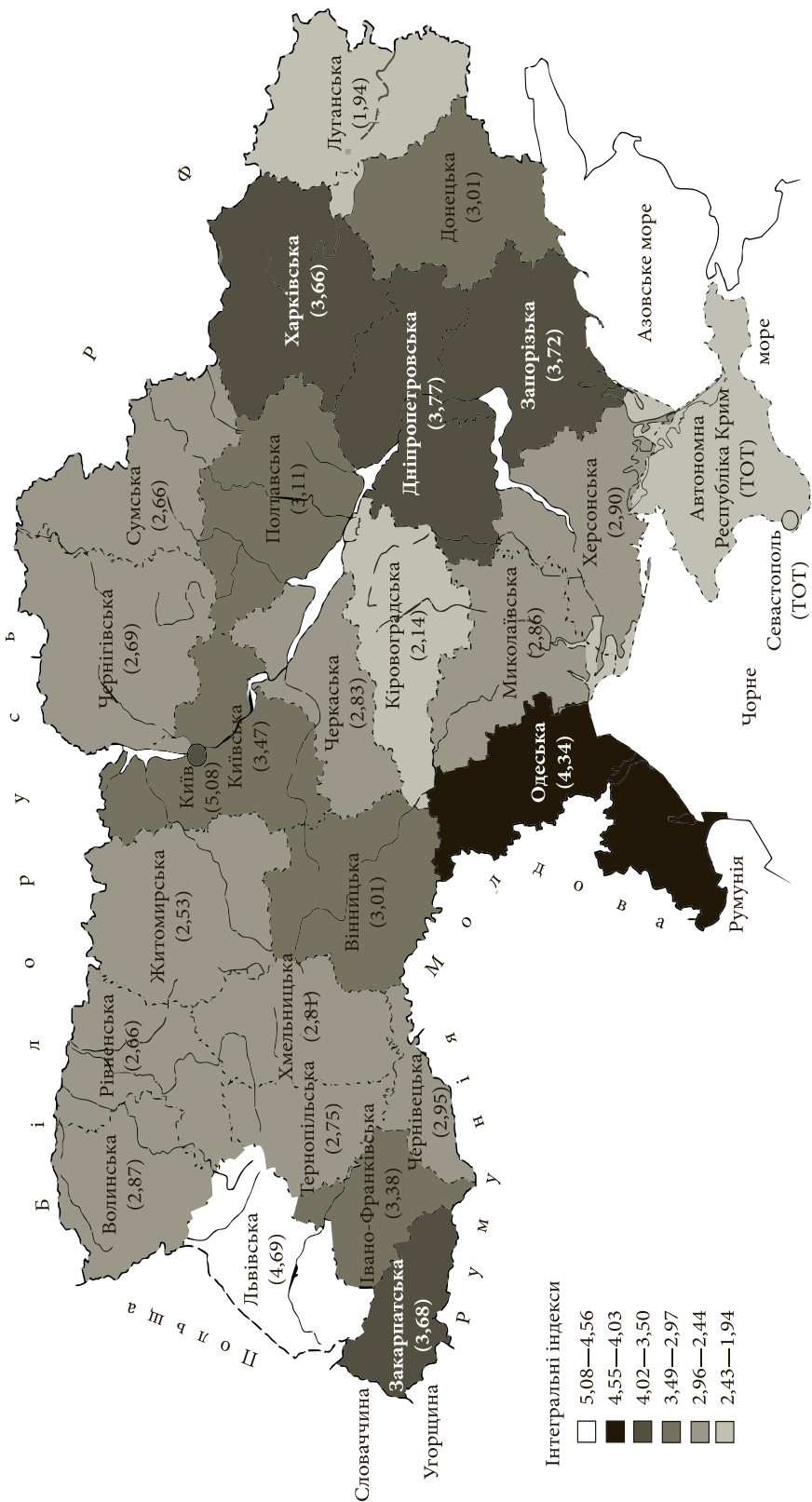
В умовах обмеження доступу до статистичної інформації у період дії воєнного стану оцінювання проводилося за даними станом на 2021 р. Тільки в окремих випадках використовувалась інформація попередніх років, у якій в одному часовому вимірі відображались усі регіони, що забезпечувало коректність їх порівняння. За результатами оцінювання найвищі інтегральні індекси конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери отримали Київ, Львівська і Одеська області (рис., табл. 2).

До першого десятка регіонів за індексом конкурентоспроможності потрапляють здебільшого ті, що володіють високим природно-ресурсним та історико-культурним потенціалами туристично-рекреаційної діяльності (Львівська, Одеська, Закарпатська, Івано-Франківська області), а також регіони, що мають високий економічний і демографічний потенціали і розвинуті транспортну та інформаційну інфраструктури (Київ, Дніпропетровська, Запорізька, Харківська і Київська області).

Водночас можна зазначити, що на зміну в бік заниження індексів конкурентоспроможності ряду регіонів, насамперед Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької, Миколаївської і Херсонської областей, впливають неповне відображення вітчизняною системою статистики інформації про кількість засобів (об'єктів) розміщування туристів і відпочиваючих, кількість осіб, які в них перебували, а також відсутність офіційних і достовірних даних про дохідність (обсяги послуг у грошовому вимірі) й прибутковість підприємств і об'єктів туристично-рекреаційної сфери. Проблема туристичної статистики є давньою і болючою для України, на чому наголошує і керівництво Державного агентства розвитку туризму України³.

Розгляд становища за групами показників показує таке. За показниками групи А — Сприятливість середовища — найвищі індекси конкурентоспроможності в Києві, Київській, Харківській, Львівській і Полтавській областях. Оцінювання охоплювало три фактори: економічне середовище, безпеку, демографію і ринок праці. За факторами економічного середовища абсолютну перевагу має Київ (індекс конкурентоспроможності максимальний — 7,0). Відносно високими також є індекси Дніпропетровської (5,13), Київської (5,12), Полтавської (4,26), Одеської (3,79), Львівської (3,70) і Запорізької (3,34) областей. Фактори безпеки оцінюва-

³ Маряна Олесків. Чому потрібна туристична статистика? *Interfax-Україна*. 2020. 20 серп. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/682425.html> (дата звернення: 27.04.2023).

Таблиця 2. Інтегральні індекси конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери регіонів України (період до 2022 р.) *

Місце в рейтингу	Регіони, області	Індекси				
		група А	група Б	група В	група Г	інтегральний індекс
...	АР Крим	...	...	...	...	...
1	Київ	5,00 (1) **	6,97 (1)	3,31 (8)	4,93 (2)	5,1
2	Львівська	4,12 (4)	4,63 (4)	5,46 (1)	4,55 (3)	4,7
3	Одеська	3,83 (13)	4,79 (3)	3,37 (5)	5,38 (1)	4,3
4	Дніпропетровська	3,99 (6—7)	4,15 (5—6)	2,64 (14)	4,30 (4)	3,8
5—7	Закарпатська	3,63 (17)	3,49 (9)	4,67 (2)	2,92 (9)	3,7
5—7	Запорізька	3,80 (14)	3,87 (7)	3,01 (12)	4,20 (5)	3,7
5—7	Харківська	4,19 (3)	4,86 (2)	2,59 (17)	2,99 (8)	3,7
8	Київська	4,58 (2)	4,15 (5-6)	2,82 (13)	2,90 (10)	3,5
9	Івано-Франківська	3,91 (11)	3,28 (13)	3,82 (3)	2,34 (12)	3,4
10	Полтавська	4,02 (5)	3,34 (12)	3,03 (11)	2,05 (13)	3,1
11—13	Вінницька	3,99 (6-7)	3,14 (16)	3,34 (7)	1,56 (15)	3,0
11—13	Донецька	3,84 (12)	2,75 (22)	2,12 (22)	3,34 (6)	3,0
11—13	Чернівецька	3,57 (18)	3,48 (10)	3,62 (4)	1,13 (24)	3,0
14—16	Волинська обл.	3,97 (8)	2,86 (20)	3,09 (10)	1,55 (16)	2,9
14—16	Миколаївська	3,40 (21)	3,20 (15)	1,83 (23)	2,99 (7)	2,9
14—16	Херсонська	3,28 (24)	2,95 (18)	2,60 (16)	2,76 (11)	2,9
17—19	Тернопільська	3,92 (10)	3,40 (11)	2,45 (19)	1,23 (21)	2,8
17—19	Хмельницька	3,94 (9)	2,48 (23)	3,37 (5—6)	1,43 (17)	2,8
17—19	Черкаська	3,69 (15)	3,27 (14)	2,55 (18)	1,80 (13)	2,8
20—22	Рівненська	3,56 (19)	3,13 (17)	2,61 (15)	1,34 (19)	2,7
20—22	Сумська	3,44 (20)	3,70 (8)	2,17 (21)	1,31 (20)	2,7
20—22	Чернігівська	3,37 (22)	2,79 (21)	3,22 (9)	1,36 (18)	2,7
23	Житомирська	3,65 (16)	2,90 (19)	2,28 (20)	1,25 (21)	2,5
24	Кіровоградська	3,17 (25)	2,45 (24)	1,70 (25)	1,22 (22)	2,1
25	Луганська	3,32 (23)	1,68 (25)	1,75 (24)	1,01 (25)	1,9
...	Севастополь	...	...	...	...	...

Примітки: * — тут і в інших таблицях відповідні дані наведено без тимчасово окупованих територій АР Крим, Донецької та Луганської областей; ** — у дужках рейтингове місце за відповідною групою показників; ... — дані відсутні.

Джерело: розраховано і складено авторами за: Регіони України. Стат. зб. за 2019 і 2020 рр., дані Держстату України; матеріали офіційних сайтів профільних міністерств і відомств, окремі наукові джерела.

лися за критеріями соціальної (злочинність, захворюваність) і екологічної безпеки. За цими критеріями регіони — економічні лідери мають нижчі індекси, а найвищі — у Тернопільській (6,58), Хмельницької (6,54), Чернівецької (6,45), Івано-Франківської (6,40) і Вінницької (6,25) областей. За демографічними факторами і становищем на ринку праці найвищі індекси у регіонів з високими демографічним й економічним потенціалами: Київ (4,72), Донецька (4,50), Дніпропетровська (3,87), Харківська (3,62) і Львівська (4,05) області, для яких характерні також високі індекси освітніх індикаторів.

За показниками групи Б — Інфраструктурний розвиток — найвищі індекси конкурентоспроможності в Києві, Харківській, Одеській, Львівській, Дніпропетровській і Київській областях. Оцінювання здійснювалося за розвитком транспортної, інформаційної та банківської інфраструктурами. За індексом розвитку транспортної інфраструктури найвищі показники конкурентоспроможності у Києва (6,94), Львівської (5,91), Київської (5,49) і Харківської (5,31) областей. Київ також домінує за розвитком інформаційної та банківської інфраструктур (індекс 7,00), випереджаючи Одеську (5,29), Харківську (4,41) і Дніпропетровську (4,03) області.

За показниками групи В — Природні та історико-культурні ресурси — найвищі індекси конкурентоспроможності у Львівської, Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької та Одеської областей. Найвагоміші індекси конкурентоспроможності за природно-ресурсним потенціалом туристично-рекреаційної діяльності у областей Карпатського регіону України: Закарпатської (індекс 5,02), Львівської (4,39), Івано-Франківської (3,81), а також у Одеської (3,37) і Волинської (3,30) областей. Львівська (індекс 6,53), Чернівецька (4,44), Хмельницька (4,39), Закарпатська (4,32) області та Київ (4,34) очолюють рейтинг регіонів за конкурентоспроможністю туристично-рекреаційного потенціалу історико-культурних ресурсів.

Показники досягнутого рівня розвитку туристично-рекреаційної сфери в регіонах України оцінювалися за наявною статистичною інформацією щодо кількості місць у засобах розміщування, чисельності осіб, що в них перебували, кількості суб'єктів туристичної діяльності в областях і показників їх роботи (кількість обслужованих), обсягів капітальних інвестицій у види економічної діяльності, пов'язані з туризмом і рекреацією. За отриманими результатами найвищим виявився індекс Одеської області (5,38), Києва (4,93), Львівської (4,55), Дніпропетровської (4,30) і Запорізької (4,20) областей. Зазначимо, що високий індекс Дніпропетровської області зумовлений, насамперед, її значною перевагою над іншими (крім Києва) регіонами за кількістю зареєстрованих суб'єктів туристичної діяльності (турагентств, туроператорів). Однак їх діяльність орієнтувалася переважно на обслуговування зовнішнього виїзного туризму. Певні застереження також виникають з приводу відносно низьких індексів популярних туристично-відпочинкових дестинацій Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Миколаївської,

Херсонської, Чернівецької областей, що можна пояснити низьким рівнем охоплення офіційною статистикою реально діючих, насамперед у приватному секторі, засобів розміщування і кількості осіб, що в них перебували. За даними наших досліджень, послуги з розміщування туристів і відпочивальників у Закарпатській області надають щонайменше 511 закладів різних типів, притому що офіційна статистика подає дані тільки про 90 засобів розміщування. Така сама ситуація в інших областях Карпатського регіону: на Івано-Франківщині туристів приймають понад 500 засобів розміщування, а також близько 800 приватних садиб, тоді як дані статистики говорять про 80 засобів розміщування; на Львівщині — 560 закладів і близько 400 приватних садиб, а за даними статистики — 341 засіб розміщування; у Чернівецькій області, за даними статистики, у наявності 17 засобів розміщування, притому що тільки діючих готелів і закладів готельного типу налічується понад 120.

З огляду на проведене дослідження, маємо достатньо об'єктивні дані щодо досягнутої та потенційної конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери регіонів України, яка склалась у довоєнний період. Водночас воно виявило певні недоліки застосованого методичного апарату, які варто проаналізувати і врахувати в наступних розробках.

ВИСНОВКИ

Здійснена спроба адаптувати застосовувані при підготовці звітів Світового економічного форуму методичні підходи з оцінювання конкурентоспроможності країн у сфері подорожей і туризму до рівня вітчизняних регіонів дала певні результати і підстави для низки висновків.

1. Відмова від переважно експертного оцінювання конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери регіонів і застосування оціночних показників та індикаторів, які мають кількісне вираження, відображаються в статистичній звітності, офіційних матеріалах органів державного управління, міжнародних організацій, суб'єктів господарювання, науково-довідкових виданнях, у цілому об'єктивізує результати оцінювання. Однак не у всіх випадках необхідна інформація є наявною і доступною, що обмежує перелік доцільних оціночних індикаторів.

2. Застосований для визначення індексів конкурентоспроможності математичний апарат при значних міжрегіональних диспропорціях оціночних індикаторів створює дуже суттєві розриви між індексами регіонів, які не вкладаються в логіку семибальної шкали оцінювання з покроковим переходом від нижчого до вищих балів. Можливо, у таких випадках доцільніше використовувати експертні оцінки або шукати інші економіко-математичні методи.

3. Використані методичні підходи водночас дозволили визначити індекси конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери регіонів. Згідно з ними чільні місця належать двом типам регіонів:

- із сприятливим соціально-економічним середовищем, розвинути-ми транспортною та інформаційно-банківською інфраструктурами та інфраструктурою туристичного ринку (Київ, Дніпропетровська, Запорізька, Харківська і Київська області);

- з високими природно-ресурсним та історико-культурним потенціалами туристично-рекреаційної діяльності, достатньо розвинутою інфраструктурою, включаючи туристичну (Львівська, Одеська, Закарпатська та Івано-Франківська області).

4. Відсутність туристично-рекреаційної діяльності як окремого виду економічної діяльності в Національному класифікаторі (КВЕД) і, відповідно, у системі державної статистики ускладнює оцінювання стану туристично-рекреаційної сфери та її економічних результатів. Це перекручує і результати оцінювання конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери на рівні регіонів. Можна стверджувати, що даний чинник знизив часткові індекси за показниками групи Г — Рівень розвитку туристично-рекреаційної сфери — для низки областей, насамперед Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької, Волинської, що вплинуло і на інтегральний індекс їх конкурентоспроможності.

5. В умовах вільного перетоку в межах країни інвестиційних ресурсів такий чинник, як сприятливість внутрішньорегіонального економічного середовища, значною мірою нівелюється. З розвитком транспортної та інформаційної інфраструктур областей відповідні міжрегіональні відмінності також поступово вирівнюються. Ці фактори знижуватимуть свою вагу в оцінюванні конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери регіонів України. На перший план виходитимуть фактори безпеки, природно-ресурсна та історико-культурна привабливість території регіонів. Тому при наступних дослідженнях варто переглянути доцільність включення окремих економічних індикаторів у процедуру оцінювання.

6. З огляду на популярність видів туристично-рекреаційної діяльності, пов'язаних з природно-ресурсними атракціями, насамперед гірськими ландшафтами, умовами для гірськолижного відпочинку і спорту, водоймами і пляжами, можна прогнозувати зростання конкурентних позицій регіонів, що володіють високим природно-ресурсним потенціалом туристично-рекреаційної діяльності, — Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської, Волинської, Одеської та інших приморських областей.

7. Високими залишатимуться конкурентні позиції Києва завдяки сприятливим соціально-економічним умовам, столичному статусу і вагомому історико-культурному потенціалу. В разі поєднання високих показників історико-культурного потенціалу з природно-ресурсними можливостями як високу також можна оцінити потенційну туристично-відпочинкову конкурентоспроможність Чернівецької та Хмельницької областей.

Проте слід зазначити, що проведена оцінка характеризує конкурентоспроможність туристично-рекреаційної сфери регіонів України в довоєн-

ний період. З урахуванням вразливості туристично-рекреаційної діяльності до безпекових чинників, поняття її економічної конкурентоспроможності в умовах війни стає беззмисловим. Однак у повоєнний період слід очікувати швидкого відродження сфери туризму і рекреації завдяки значному відкладеному попиту на подорожі, активний відпочинок і оздоровлення. Отже, проведені дослідження набуде практичного застосування при обґрунтуванні відправних засад розвитку туристично-рекреаційної сфери в процесі розроблення органами державної влади і місцевого самоврядування регіональних і локальних стратегій повоєнного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Мальцев В.С., Кузьмінська Г.Є. Методологія оцінювання регіональної конкурентоспроможності на прикладі Європейського Союзу. *Наука та наукознавство*. 2022. № 1 (115). С. 34—47. <https://doi.org/10.15407/sofs2022.01.034>
2. Грабовенська С.П. Конкурентоспроможність територіальних ринків туристичних послуг в Україні. Дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.03. ЛНУ імені Івана Франка. Львів, 2017. 242 с.
3. Роїк О.Р., Копичинська М.Ю. Дослідження привабливості туристично-рекреаційного комплексу на прикладі курорту Трускавець. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2021. № 4 (121). С. 36—42. URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2021/4_2021/8.pdf
4. Смирнов І.Г. Визначення рівнів конкурентоспроможності країн світу в туризмі: сучасні підходи. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія: Економічні науки*. 2015. № 5-6 (82-83). С. 37—49.
5. Жук П.В. Оцінювання конкурентоспроможності туристично-рекреаційної сфери регіону: наукові підходи. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2022. Вип. 4 (156). С. 22—28. <https://doi.org/10.36818/2071-4653-2022-4-4>

Надійшла 01.06.2023

Прорецензована 20.06.2023

Доопрацьована 22.06.2023

Підписана до друку 26.06.2023

REFERENCES

1. Maltsev V.S., Kuzminska G.Ye. Methodologies for assessment of the regional competitiveness in the European Union. *Science and Science of Science*, 2022, No. 1 (115), pp. 34-47. <https://doi.org/10.15407/sofs2022.01.034> [in Ukrainian].
2. Hrabovenska S.P. Competitiveness of territorial markets of tourism services in Ukraine. PhD Thesis (Econ.). Lviv, 2017 [in Ukrainian].
3. Roik O., Kopychynska M. Study of the attractiveness of the tourism and recreational complex on the example of Truskavets resort. *State and regions. Series: Economics and Business*, 2021, No. 4 (121), pp. 36-42. URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2021/4_2021/8.pdf [in Ukrainian].
4. Smyrnov I. Definition of the world competitiveness in tourism: new approaches. *Foreign Trade: Economics, Finance, Law. Economic Sciences*, 2015, No. 5-6 (82-83), pp. 37-49 [in Ukrainian].

5. Zhuk P. Assessing the competitiveness of the tourism and recreation industry in a region: scientific approaches. *Socio-Economic Problems of the Modern Period of Ukraine*, 2022, Vol. 4 (156), pp. 22-28. <https://doi.org/10.36818/2071-4653-2022-4-4> [in Ukrainian].

Received on June 1, 2023

Reviewed on June 20, 2023

Revised on June 22, 2023

Signed for printing on June 26, 2023

Vasyl Kravtsiv, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,
Honored Worker of Science and Technology of Ukraine,
Director of the Dolishniy Institute of Regional Research of the NAS of Ukraine
4, Kozelnytska St., Lviv, 79026, Ukraine
Petro Zhuk, PhD (Econ.), Senior Research Fellow,
Leading Research Fellow of the Department of Regional Ecological Policy
and Environmental Management
Dolishniy Institute of Regional Research of the NAS of Ukraine
4, Kozelnytska St., Lviv, 79026, Ukraine

COMPETITIVENESS ASSESSMENT OF TOURISM AND RECREATION INDUSTRY OF UKRAINIAN REGIONS

The competitiveness of tourism and recreation industry of Ukrainian regions is assessed. Based on the methodology for determining the Travel & Tourism Competitiveness Indices of countries used in the preparation of Travel and Tourism Competitiveness Reports by the World Economic Forum, methodical approaches to competitiveness assessment in this field at the level of the regions of Ukraine are proposed. The assessment algorithm, variables, and indicators are defined, calculation formulas are given for calculating partial and integral competitiveness indices for tourism and recreation industry of the regions. The assessment is conducted and the results are presented for four groups of selected indicators — favorable environment (three subgroups of indicators: economic environment, safety, demography and labor market with relevant indicators); infrastructural development (two subgroups: transport infrastructure, information and banking infrastructure); natural and historical and cultural resources (two subgroups: natural resource potential, historical and cultural resources); the level of development of the industry (one subgroup: development of tourism and recreation industry). The partial and integral competitiveness indices of tourism and recreation industry of the regions are given. The results of the assessment are analyzed, and the regions with the highest tourism and recreation competitiveness potential are identified. Those include the ones with high natural resource and historical and cultural potential for tourism and recreation activities — Lviv, Odesa, Zakarpattia, Ivano-Frankivsk regions, as well as regions with high economic and demographic potential and developed infrastructure — the city of Kyiv, Dnipropetrovsk, Zaporizhzhia, Kharkiv, Kyiv regions. The advisability of using mainly assessment indicators and indicators that have an objective dimension is noted. At the same time, problems related to the absence of tourism and recreation in the national classifier of economic activity types and domestic statistics system are outlined. Vulnerability of tourism and recreation activities in terms of safety factors during the war is emphasized.

Keywords: *tourism and recreation industry; region; competitiveness; assessment; methods; indicators.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.07.057>

УДК 330.1:343

JEL: D310, E290, K140

М.В. ДИХА, д-р екон. наук, проф.,
професорка кафедри економіки, аналітики,
моделювання та інформаційних технологій в бізнесі
Хмельницький національний університет
вул. Інститутська, 11, 29016, Хмельницький, Україна
e-mail: dyha-mv@ukr.net
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4405-9429>

ПРИЧИНИ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ШАХРАЙСТВА І ПРОПОЗИЦІЇ ЩОДО ЙОГО УНЕМОЖЛИВЛЕННЯ

Висвітлено основні причини інвестиційного шахрайства: бажання інвестувати й отримувати надприбутки; відсутність привабливих і зрозумілих пропозицій для вкладання власних коштів або відсутність/недоступність інформації про об'єкти і проекти для здійснення інвестування; відсутність знань щодо самостійного управління інвестиційними ресурсами. Досліджено алгоритм роботи інвестиційних шахраїв. Обґрунтовано основні наявні й потенційно можливі варіанти інвестування як пропозиції нівелювання інвестиційного шахрайства.

Ключові слова: інвестиційні ресурси; інвестування; проекти; шахрайство; інвестиційне шахрайство; бізнес; пасивний дохід.

Вільні інвестиційні ресурси завжди були, є і будуть. Працюючи в різних сферах діяльності, навіть при невеликих доходах українці здатні заощаджувати, адже багатьом притаманні риси так званої поведінки «відкладеного щастя». Трудові мігранти також заощадили, накопичили, закумулювали достатні обсяги фінансових ресурсів і також мають запит на інвестиційні проекти. Таким чином, у власників коштів дійсно постає питан-

Ц и т у в а н н я: Диха М.В. Причини інвестиційного шахрайства і пропозиції щодо його унеможливлення. *Економіка України*. 2023. № 7. С. 57—71. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.07.057>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

ня інвестування. З наявних вони обирають пропозиції для вкладання інвестиційних ресурсів; у них є різні мотиви і різні бажання щодо отримання кінцевих результатів. На жаль, у пошуках варіантів для інвестування потенційні інвестори наражаються на шахраїв. Правоохоронні органи, засоби масової інформації надають інформацію щодо різновидів шахрайства, застерігають громадян бути обачними. Серед давно існуючих видів шахрайства — шахрайські схеми «вимивання» готівки з карток довірливих громадян під різними приводами. Останні через необачність і довірливість надають конфіденційну інформацію псевдопрацівникам банків (тобто шахраям) по телефону або самостійно переказують власні кошти на рахунки шахраїв під різними мотивами/приводами.

Проте останнім часом почастишали випадки інвестиційного шахрайства¹. З огляду на це, актуальними є дослідження щодо обґрунтування причин потрапляння на «гачок» інвестиційних шахраїв, поінформування про наявні законні способи інвестування, можливості покращення якості інвестиційних пропозицій і збільшення їх кількості. Стан і тенденції інвестування, проблеми створення сприятливого інвестиційного клімату в Україні висвітлено в працях багатьох науковців. Так, автори роблять акцент на тенденціях інвестування в Україні [1]; аналізують стан і зміни обсягів інвестування в глобальному контексті [2]; наводять результати дослідження становища й проблем залучення іноземних інвестицій у національну економіку, обґрунтовують пропозиції щодо покращення інвестиційно-підприємницького клімату [3; 4]. Для забезпечення розвитку національної економіки важливим є направлення інвестицій у інновації. У цьому контексті варто звернути увагу на доцільність розвитку венчурного фінансування, яке відіграє важливу роль у забезпеченні інноваційної траєкторії розвитку. З огляду на це, актуальним є висвітлення місця венчурних інститутів спільного інвестування в активізації інвестиційно-інноваційної діяльності, напрямів сприяння розвитку венчурного підприємництва, а також обґрунтування значення бізнес-ангелів у фінансуванні інноваційного підприємництва [5; 6]. Реалізація програм державно-приватного партнерства в Україні, на жаль, надто слабо просувається, деякі започатковані проєкти були заморожені й навіть розірвані в судовому порядку [7, с. 211—215].

Констатуючи недостатній рівень інвестиційно-інноваційної активності в Україні, у тому числі низькі обсяги залучення прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в економіку України (про що свідчать, зокрема, результати згаданих наукових досліджень), звертаємо увагу на значні проблеми інвесторів, які намагаються працювати в законній площині, численні спроби і наміри (які мали місце на практиці) щодо перешкоджання законній діяльності через лобіювання інтересів, створення нерівних умов,

¹ Мотивом підготовки і оприлюднення даної публікації стало спілкування в ефірі радіо «Суспільне. Хмельницький» та надання коментарів відносно поширення інвестиційного виду шахрайства.

бюрократичних бар'єрів інвестування в бізнес тощо. Низку прикладів щодо заволодіння майном інвесторів, реєстрації фіктивних організацій з метою протиправного заволодіння нерухомим майном, типові схеми взаємозв'язків рейдерства і корупції висвітлено у [8]. Отже, інвестори стикаються з бар'єрами в процесах легального вкладення інвестиційних ресурсів і ризиками подальшого їх заволодіння шахрайськими способами, а також потрапляють у спеціально розроблені шахрайські «пастки», які від самого початку з'являються як пропозиція на запит до інвестування і пропонуються як вид інвестування.

Важливо зазначити, що форми шахрайства постійно видозмінюються, адже, хоча й не превентивно, із запізненням, але запроваджуються заходи на державному рівні в частині прийняття законодавчо-регуляторних документів щодо унеможливлення шахрайських схем, включаються в роботу правоохоронні органи, а також з поширенням обізнаності про незаконні схеми зменшується кількість громадян, які потенційно можуть бути ошуканими в такі способи.

З огляду на поширення сьогодні такого виду інвестиційного шахрайства, як пропозиції примноження коштів довірливих громадян через механізми участі, зокрема, у біржових торгах, купівлі криптовалюти, доцільно дослідити причини його виникнення й розглянути шляхи протидії цьому явищу з економічної точки зору.

Отже, **мета статті** — обґрунтувати причини інвестиційного шахрайства, механізм його здійснення, основні наявні й потенційно можливі варіанти інвестування в контексті пропозицій нівелювання інвестиційного шахрайства.

Шахрайство є кримінально карним діянням; це заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Відповідно до Кримінального кодексу України², за заволодіння чужим майном шляхом обману або за зловживання довірою передбачена відповідальність. Правоохоронні органи, ЗМІ надають інформацію щодо різновидів шахрайства, застерігають громадян бути обачними. Розрізняють такі види шахрайства: картинг, лялька-шахрайство, шахрайство з допомогою служб знайомств, гра в наперстки, шахрайство з надомною роботою. Шахрайством у торгівлі є обрахунок, обважування; у фінансах — фінансові піраміди; у мережі Інтернет — фітінг, вішинг, фармінг, клікфрод, нігерійські листи та ін. На жаль, перелік різновидів шахрайства поповнюється.

У контексті зарубіжного досвіду зазначимо, що законодавства більшості країн ЄС виокремлюють різновиди фінансового шахрайства, протидію яким прописано ретельніше, ніж у законодавстві України:

- шахрайство у сфері страхування як обман, учинений задля одержання суми страхового відшкодування;

² Кримінальний кодекс України. Документ 2341-III, чинний, поточна редакція від 15.04.2023 р., підстава — 3000-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

- банківське шахрайство як обман, спрямований на незаконне одержання банківських кредитів, інших позик чи преференцій майнового характеру;
- обман банкрутства; створення ознак неплатоспроможності або неправомірні дії у разі ліквідації підприємства;
- податкове шахрайство, тобто обман держави, що полягає в незаконному зменшенні суми податків, уникненні від сплати податків;
- фондове шахрайство, тобто обманні дії на ринку цінних паперів і в біржовій торгівлі.

На увагу заслуговує світова практика протидії шахрайству в США як країні з найбільшим набутих досвідом. За злочини проти власності й у сфері господарської діяльності там встановлено кримінальну відповідальність як на рівні країни, так і в межах окремих штатів. Економічними злочинами правова доктрина США вважає, насамперед, злочини в митній і податковій сферах, відмивання грошей, випадки обману в підприємницькій діяльності. А. Савченко, відзначаючи досягнення вагомих успіхів щодо протидії злочинності в економічній сфері, вважає кримінально-правові стандарти щодо протидії відмиванню грошей і ухилянню від сплати податків у США одними з найкращих у світі [9].

Практика напрацьованих механізмів протидії різним видам шахрайства в Україні є недостатньою (як щодо їх появи, так і щодо відновлення справедливості вже за результатами спричинених наслідків); також недостатньою є культура запобігання різним його проявам, що обумовлює те, що громадяни, які потерпають від шахрайства, здебільшого навіть не звертаються до правоохоронних органів. Інвестиційний вид шахрайства в практичній площині характеризується окресленими проблемами, а причинами недостатності висвітлення в науковій літературі є також динамічність появи нових різновидів шахрайства і перетин предмета дослідження в галузях «економіки» і «права».

З огляду на переважання терміна «фінансове шахрайство» (з практики фінансових пірамід, сфери страхування, кредитно-банківських операцій, фінансових махінацій), вважаємо за доцільне визначити поняття «інвестиційне шахрайство». Отже, **інвестиційне шахрайство** — це виманювання (у тому числі нав'язливим і агресивним способом) і привласнення коштів інвесторів (псевдоінвесторів) через обман і/або зловживання їхньою довірою шляхом використання системи цілеспрямованих заходів, реалізації розроблених механізмів і технологій.

Серед превентивних заходів запобігання інвестиційному шахрайству доцільно виокремити те, що Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) на своєму сайті публікує списки сумнівних інвестиційних проєктів³. Зокрема, згідно з оновленою інформацією від

³ Захист інвесторів. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/activity/insha-diialnist/zakhyst-investoriv/#tab-2>

10 квітня 2023 р., НКЦПФР додала до списку ненадійних інвестиційних проектів ще 14 кейсів⁴. Також оприлюднено ознаки сумнівності інвестиційних проектів, які є потенційно шахрайськими проектами⁵:

- великий відсоток гарантованої доходності;
- відсутність відповідних дозволів і ліцензій;
- агресивний маркетинг;
- відсутність фізичного офісу;
- відсутність реєстрації у країні залучення інвестицій;
- відсутність акредитації інвестора;
- підозрілі або неперевірені біографії менеджерів;
- відсутність підписаних документів;
- настійлива пропозиція залучати друзів;
- приховування права власності.

Проте практика засвідчує, що ознайомлення з такими застереженнями відстає в часі від потреби його здійснення.

Вважаємо, що інвестиційне шахрайство потребує детальнішого розгляду в економічній площині, оскільки даний вид шахрайства, по суті, є відповіддю на запит потенційних інвесторів до здійснення процесів інвестування. Так, основними причинами ошукування або обману громадян є:

- бажання інвестувати й отримувати прибутки. Відразу варто прокоментувати дану причину в контексті бажання отримувати надприбутки. Значна частка громадян, які потрапляють на «гачок» інвестиційного шахрайства, на нашу думку, є особами, які нереалістично оцінюють процеси інвестування, не володіють знаннями щодо імовірної віддачі (окупності) вкладених коштів, імовірної рентабельності. Саме цими незнаннями певних категорій осіб вдало маніпулюють шахраї (у тому числі використовуючи психологічні особливості поведінки людей у таких ситуаціях);

- відсутність привабливих і зрозумілих пропозицій для вкладання власних коштів (наявні пропозиції інвестування з різних причин не є привабливими для потенційних інвесторів); відсутність інформації про об'єкти чи проекти для здійснення інвестування;

- відсутність знань щодо самостійного управління інвестиційними ресурсами, через що власники коштів передають їх інвестиційним шахраям для псевдоуправління інвестиціями.

Складається враження, що шахраї ретельно дослідили ринок запитів потенційних інвесторів і запропонували їм такі пропозиції, які не надаються в легальній площині. Про хоч якісь елементи совісті й порядності в

⁴ Захист інвесторів: Оновлено список сумнівних інвестиційних проектів. *Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку*. 2023. 10 квіт. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/zakhyst-investoriv-onovleno-spysok-sumnivnykh-investytsiinykh-proiektiv/>

⁵ Попередження інвесторам: 10 ознак сумнівності інвестиційного проекту. *Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку*. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/activity/insha-diialnist/zakhyst-investoriv/#tab-3>

шахраїв не варто вести мову, навпаки, вони налагоджують емоційний контакт довірливих стосунків з жертвами шахрайських схем. До того ж, обмануті й довірливі громадяни — псевдоінвестори — отримують чітку супровідну інформацію від псевдофахівців з інвестиційного супроводу; чіткий механізм вигаданого інвестування, наприклад, у криптовалюту; обґрунтування-розповідь про укладання псевдоугод; візуалізацію руху вкладених коштів, кількості укладених угод у спеціально розробленому програмному забезпеченні. Для більш переконливого подальшого обкрадання довірливих громадян — псевдоінвесторів — згодом до розмов долучаються псевдофахівці, які «страхують» вклади псевдоінвестора; також з'являється потреба в брокерському обслуговуванні псевдоклієнтських угод, а за потреби до обґрунтування важливості й цінності подальших інвестиційних вливань долучається псевдоначальник відділу і т. п. На жаль, через певні психоемоційні аспекти обманутим вкладникам важко припинити подальше фінансування абсурдних пропозицій, частка з них усе ще сподівається на повернення вкладених коштів; інші, навіть збагнувши, що втратили свої заощадження і/або зайшли в глибокі кредити, не звертаються до правоохоронних органів, оскільки розуміють складність і майже марність (за коментарями тих самих правоохоронців) повернути самостійно відправлені інвестиційним шахраям власні кошти.

Серед наявних легальних пропозицій вкладення коштів чи інвестування, які широко реалізуються (здійснюються) і які доцільно використовувати в майбутньому для збереження й примноження власних фінансових ресурсів, є:

- інвестування з можливістю отримання пасивних доходів;
- інвестування в започаткування або розвиток бізнесу.

Значна частка громадян використовують банківську систему як можливість збереження накопичених чи вільних коштів і пасивного їх примноження (залежно від відсоткових ставок за депозитами, які варіюються залежно від багатьох чинників). На сьогодні відсоткові ставки насамперед за валютними депозитами є низькими, що зменшує зацікавленість вкладників у розміщенні таких депозитів (зокрема, у більшості банків, які є учасниками фонду гарантування вкладів і обслуговують значну кількість клієнтів, ставка по депозиту в доларах протягом останнього року була меншою 1 % (залежно від терміну і виду вкладу — переважно 0,01 % річних)). Проте в цілому обсяги залучених у банківську систему депозитів можна розцінювати як високі. Сьогодні розміщення заощаджень у національній грошовій одиниці на депозитах у банках також реалізується достатньо масштабно попри те, що значна частка потенційних вкладників розцінює такі депозити як ризикові вклади через високі інфляційні очікування з огляду на значні ризики для макроекономічної стабільності в країні. В Україні у 2022 р. для створення умов залучення коштів у фінансову систему певними банками були запроваджені можливості оформлення валютних депозитів терміном від трьох місяців шляхом конвертації грив-

ні за курсом, дещо нижчим від ринкового. У обіг було введено військові облігації, які виступають інвестиційним інструментом підтримки державного бюджету; вони є доступними для громадян, бізнесу та іноземних інвесторів. Кошти від облігацій залучаються в державний бюджет України, використовуються на безперерйне забезпечення фінансових потреб держави (соціальних, оборонних) в умовах воєнного стану. Попри повномасштабне вторгнення РФ банківська система України вистояла; більше того, вона зіткнулася з неочікуваною проблемою: великою за українськими мірками надлишковою ліквідністю (що обумовлено в тому числі виплатами військовим, які зараховуються на банківські картки). Нині деякі банки започаткували практику відкриття ультракоротких депозитів (зокрема, Сенс банк — на 7, 14 і 29 днів), що дає їм право називати такі вкладення депозитами і не мати потреби здійснювати під них резерви. У свою чергу, клієнти за потреби мають доступ до своїх коштів у короткому інтервалі часу, можуть їх швидко забрати з банку і при цьому трохи заробити. Національний банк України в середині березня 2023 р. ухвалив рішення про відсутність потреби банкам тримати резерв під депозити, строк яких перевищує три місяці (раніше мала бути передбачена фінансова «подушка безпеки», яку банки були зобов'язані тримати в розмірі 10 % від грошей на рахунках у надійнішому місці)⁶. У цілому зазначимо, що НБУ спільно з Кабінетом Міністрів України досить вдало здійснює регуляторну політику, запроваджуючи в умовах воєнного стану відповідні інструменти регулювання.

До лютого 2022 р. досить привабливим і поширеним був вид інвестування в будівництво, особливо у великих містах України. З початком повномасштабного вторгнення РФ обсяги такого приватного інвестування різко скоротилися. Будівництво об'єктів, які знаходяться на відносно безпечних територіях (у містах на заході України), також ведеться в сповільненому режимі, але можна очікувати суттєвого відновлення інвестування в повоєнне будівництво і відчутне пожвавлення ринку нерухомості.

Щодо вкладення коштів у бізнес (започаткування своєї справи, розвиток наявного бізнесу), то інвестування відповідних проєктів, розбудова певних видів бізнесу здійснюються залежно від мотивів інвестора, а також від регіональних особливостей, можливостей і умов ведення відповідного бізнесу. Кількість суб'єктів малого і середнього бізнесу, які функціонують на території України, наведена в табл.

Відзначимо високу частку фізичних осіб-підприємців серед суб'єктів господарської діяльності (за даними табл. 1). Варто підкреслити, що розвиток бізнесу є важливим не лише для інвестора в контексті можливостей ефективної діяльності, отримання прибутків, а також у плані створення

⁶ Пресбрифінг щодо рішень Правління Національного банку з монетарної політики. *Національний банк України*. 2023. 16 бер. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/presbrifing-schodo-rishen-pravlinnya-natsionalnogo-banku-z-monetarnoyi-politiki-16092> (дата звернення: 26.04.2023).

Кількість суб'єктів господарювання, які діяли в Україні у 2014—2020 рр. *

Роки	Кількість діючих суб'єктів господарювання, од.	у тому числі		Кількість зайнятих працівників у суб'єктах господарювання, тис. осіб	у тому числі	
		фізичні особи-підприємці, од.	% до загальної кількості		фізичні особи-підприємці, тис. осіб	% до загальної кількості
2010	2 184 105	1 805 118	82,6	11 000,5	2 814,5	25,6
2011	1 701 797	1 325 925	77,9	10 393,5	2 371,4	22,8
2012	1 600 304	1 235 192	77,2	10 198,8	2 277,9	22,3
2013	1 722 251	1 328 743	77,2	9 965,1	2 322,6	23,3
2014	1 932 325	1 591 160	82,3	9 008,3	2 498,2	27,7
2015	1 974 439	1 630 878	82,6	8 331,9	2 290,3	27,5
2016	1 865 631	1 559 161	83,6	8 244,0	2 307,2	28,0
2017	1 805 144	1 466 803	81,3	8 271,3	2 328,1	28,1
2018	1 839 672	1 483 716	80,7	8 661,4	2 573,0	29,7
2019	1 941 701	1 561 028	80,4	9 145,5	2 610,3	28,5
2020	1 973 652	1 599 755	81,1	9 057,1	2 565,8	28,3
2021**	1 956 320	1 585 414	81,0	9 056,1	2 544,5	28,1

Примітки: * — без урахування результатів діяльності бюджетних установ за 2014—2021 рр. на тимчасово окупованих територіях АРК, Севастополя і частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях; ** — інформація за 2021 р. сформовано з урахуванням даних ініціативно поданих звітів підприємств.

Джерело: складено авторкою за: Статистична інформація. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>

робочих місць, виробництва товарів чи надання суспільно значимих послуг, сплати податків до бюджетів різних рівнів тощо. Регіони України характеризуються різними потенційними умовами розвитку певних видів бізнесу. Зокрема, Хмельницька область виокремлюється розвитком аграрного виробництва, проте зазначимо, що останнє потребує проведення діяльності на інноваційній основі (що є темою для детальнішого висвітлення). Інноваційні технології у веденні сільського господарства суттєво підвищують результати діяльності. Країни із значно нижчим потенціалом і гіршими умовами ведення сільського господарства саме завдяки інноваціям досягають високої продуктивності праці, високої віддачі в агропромисловому комплексі (АПК). Для України характерний низькотехнологічний експорт, у тому числі сільськогосподарської сировини [10]. З огляду на це, необхідно створити виробництва з переробки сільськогосподарської сировини, що обумовить створення доданої вартості в АПК. У цьому контексті важливими є активізація інвестиційно-інноваційної діяльності, розробка і реалізація інвестиційно-інноваційної стратегії, що приведе до підвищення продуктивності праці [11].

Хмельницький як обласний центр характеризується розвитком суб'єктів господарювання торговельного, готельно-ресторанного бізнесу, сфери послуг. Функціонує багато підприємств легкої промисловості (швейний кластер), проте значна частина суб'єктів швейного бізнесу працює в тіні, що також є предметом окремого дослідження. Проте варто зазначити, що для створення і розвитку власного бізнесу необхідно мати не лише інвестиційні ресурси (до того ж, за наявності певних складових елементів успіху бізнесу навіть доцільно оформити кредит, який можна буде погасити з результатів діяльності). В Україні в різні часи приймалися програми розвитку малого і середнього бізнесу, більше того, були й грантові пропозиції. І сьогодні також є пропозиції «грант на бізнес», проте ключовими в цих пропозиціях є якраз необхідність організації та здійснення певних видів діяльності, потреба управління ними. Насамперед потрібні бізнес-ідея, вміння розробити бізнес-план, здійснити цілий комплекс організаційних заходів щодо реалізації бізнес-проекту, проявляти рішучість брати на себе ризики і приймати рішення щодо управління ними; важливими є питання адміністрування бізнесу, розуміння нормативно-правового регулювання певних видів діяльності й процедури взаємодії з органами влади, особливості сплати податків, адже через страх і недосконале розуміння можливостей легального ведення бізнесу багато потенційних інвесторів не започатковують власної справи. Це цілий комплекс питань, реалізувати який не всім по силах. Водночас зазначимо, що підвищення інвестиційної привабливості, створення сприятливого інвестиційного клімату, умов для ведення бізнесу в Україні спричинять зростання інвестицій у бізнес на противагу інвестуванню в шахрайські проекти.

Бажаючим інвестувати доцільно звернути увагу на інвестиційні паспорти територій («Інвестиційний паспорт територіальної громади»,

«Інвестиційний паспорт міста», «Інвестиційний паспорт району») ⁷. Можливо, що певний об'єкт з переліку запропонованих зацікавить потенційного інвестора. Інвестиційний портфель пропозицій також визначає прийнятий у 2019 р. «Інвестиційний атлас надрокористувача» (Open Door Policy) ⁸, у якому системно описано ресурсний потенціал надр і ділянок; профайли об'єктів містять їх загальні описи, координати, оціночні ресурси, попередню вартість, мінімальні вимоги до програми робіт, звіти про ділянки. Потенційні інвестори можуть ініціювати і пропонувати виставлення ділянок або об'єктів на аукціон.

У світовій практиці серед технологій залучення інвестицій є досвід здійснення супутніх інвестицій (зокрема, інвестор здійснює реконструкцію вокзалу, а влада надає йому пріоритетне право розміщувати там торговельні точки чи кафе; оскільки вокзал є місцем постійного скупчення людей, то привабливість здійснення торгівлі там очевидна). Є практика реалізації певних проєктів місцевого рівня через випуск комунальних облігацій та їх купівлю місцевими інвесторами.

З огляду на затребуваність пасивної участі в інвестиційних проєктах доцільно організовувати їх на рівні держави чи органів місцевої влади під гарантії держави чи органів місцевої влади, що дозволить ефективно управляти ними (під патронатом органів влади). Це можуть бути проєкти з колективного інвестування з чітко визначеними умовами (зрозумілими, прозорими і захищеними інвестиціями під гарантії) і осяжною перспективою. До таких інвестиційних проєктів (наприклад, будівництво виробничого підприємства) буде позитивне ставлення і надаватиметься підтримка, адже вони сприйматимуться не лише як об'єкти для інвестування (під прописані гарантії захисту вкладених коштів), а й як соціально значущі проєкти, здатні забезпечити створення робочих місць на територіях їх реалізації й започаткування, а в подальшому — кумулятивний результат соціально-економічного характеру.

Варто зазначити, що запровадження певних механізмів і технологій залучення інвестиційних ресурсів може вимагати коригування чинного законодавства, що цілком необхідно реалізовувати через призму запитів сьогодення. На державному рівні також слід максимально швидко реагувати на появу незаконних, злочинних шахрайських схем, унеможлилювати в правовій, інформаційно-технічній площині будь-які прояви незаконної діяльності (у тому числі в псевдоінвестиційній сфері). А всім громадянам, щоб не потрапляти на «гачок» шахраїв, доцільно підвищувати свою фінансово-економічну грамотність і психоемоційну стійкість.

⁷ Наприклад, Інвестиційний паспорт міста Києва. *Інвестиційний потенціал Києва*. URL: <https://investinkyiv.gov.ua/ua/investicijnij-potencial-kiyeva>; Хмельниччина інвестиційна. *Хмельницька обласна військова адміністрація*. URL: https://www.adm-km.gov.ua/?page_id=20530

⁸ Інвестиційний атлас надрокористувача. *Державна служба геології та надр України*. URL: <https://www.geo.gov.ua/investytsiyny-atlas-nadrokorystuvacha/>

ВИСНОВКИ

Інвестиційне шахрайство, яке набуло значного поширення, на нашу думку, слід розцінювати як пропозицію шахраїв на запит потенційних інвесторів до здійснення процесів інвестування, тому дану проблему досліджено в економічній площині нереалізованих законних інвестиційних можливостей. Основними причинами потрапляння громадян на «гачок» інвестиційних шахраїв є: бажання інвестувати і отримувати прибутки (зазвичай, маючи завищені вимоги до потенційних прибутків, нереалістично оцінюючи окупність вкладених коштів, імовірну рентабельність будь-яких інвестиційних проєктів); відсутність привабливих і зрозумілих пропозицій для вкладання власних коштів або відсутність чи недоступність інформації про об'єкти і проєкти для здійснення інвестування; відсутність знань із самостійного управління інвестиційними ресурсами. Шахраї розробляють схеми, які відповідають запитам потенційних інвесторів (вписується в описані вище причини «псевдоінвестування»). Реалізація дослідженої схеми інвестиційного шахрайства полягає в наданні псевдоінвесторам «повного пакета» обслуговування, ретельному супроводі процесів псевдоінвестування, а саме: детальному обґрунтуванні-розповіді псевдофахівцем з інвестування доцільності / вигідності укладання псевдоугоди; відображенні в «особистому кабінеті» вкладених коштів на уявному рахунку, кількості укладених угод тощо за допомогою спеціально розробленої програми; поетапному долученні до процесів псевдоінвестування псевдофахівців, які здійснюють «страхування» вкладів і «брокерське обслуговування» псевдоугоди; «консультуванні» іншими псевдофахівцями на етапах виявлення бажання «виведення» з власних рахунків зароблених або хоча б частини своїх раніше вкладених коштів; «обґрунтуванні» важливості подальших інвестиційних вливань псевдоначальником відділу і т. п.

Проаналізовано наявні законні пропозиції вкладення коштів, які доцільно використовувати в майбутньому для збереження і примноження власних фінансових ресурсів.

Поширеною практикою в Україні є розміщення коштів на депозит як можливість збереження і пасивного їх примноження. Попри зменшення привабливості розміщення валютних депозитів (у доларах, євро) через низькі відсоткові ставки за депозитами, в умовах воєнного часу відбувалося залучення коштів у фінансову систему через запроваджені можливості оформлення валютних депозитів терміном від трьох місяців шляхом конвертації гривні за курсом, дещо нижчим від ринкового. Вкладення коштів у облігації, зокрема військові, які стали випускати після початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України, варто розцінювати не лише як інструмент залучення коштів до державного бюджету, а й як можливість отримання значно вищої доходності порівняно з доходністю депозитів, а також доходу у вигляді різниці між вартістю придбання і номінальною вартістю цінних паперів, що може виникнути

при погашенні облігацій. До того ж, купівля військових облігацій не потребує сплати податку на доходи фізичної особи і військового збору, що збільшує привабливість такого інвестування.

Інвестиції у бізнес (започаткування, розвиток) варто розглядати як пріоритетний вид інвестування і для інвестора (у контексті отримання прибутків, можливостей займатись улюбленою справою), і для держави (у контексті створення робочих місць, виробництва товарів чи надання суспільно значимих послуг, сплати податків до бюджетів різних рівнів).

Нівелюванню причин для поширення інвестиційного шахрайства, його унеможливленню сприятимуть:

- покращення інвестиційно-підприємницького середовища в Україні, чіткі й прозорі правила ведення бізнесу, чесне судочинство тощо, які є затребуваними в українському суспільстві й будуть надважливими в повоєнній відбудові України;
- поінформованість про проекти інвестування в легальній площині; ознайомлення з об'єктами для інвестування, які описані в документах: «Інвестиційний паспорт території/громади», «Інвестиційний атлас над-рокористувача»; власні дослідження ринку, розробка бізнес-планів у тому числі для участі в грантах;
- пропозиції органів влади проектів співфінансування, проектів участі, можливості здійснення супутніх інвестицій тощо.

З огляду на затребуваність пасивної участі в інвестиційних проектах вважаємо за доцільне на державному рівні (держави, області, громади) під патронатом органів влади відповідних рівнів започатковувати проекти (у тому числі колективного інвестування) з чітко визначеними умовами.

Інформаційно-просвітницька робота щодо законних інвестиційних проектів, роз'яснення умов інвестування, обґрунтування перспектив кумулятивного ефекту в різних площинах (соціокультурній, демографічній, економічній тощо) від фінансування проектів обумовить позитивні результати як для інвесторів, так і для розвитку територій, країни (залежно від масштабів проектів) і нівелює або суттєво зменшить шанси інвестиційних шахраїв заволодіти коштами довірливих громадян. Останнім, у свою чергу, необхідно підвищувати свою психоемоційну стійкість і фінансово-економічну грамотність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гук О.В., Мохонько Г.А., Шендерівська Л.П. Тенденції інвестування в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. № 29. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29-35>
2. Imad A. Moosa, Ebrahim Merza. The effect of COVID-19 on foreign direct investment inflows: stylised facts and some explanations. *Future Business Journal* 8. 2022. No. 20. <https://doi.org/10.1186/s43093-022-00129-5>

3. Городніченко Ю.В. Шляхи залучення прямих іноземних інвестицій в Україну. *Економічний вісник університету*. 2021. Вип. 50. С. 168—173. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2021_50_21
4. Диха М.В., Диха В.В., Зима В.М. Прямі іноземні інвестиції в економіці України: стан, тенденції та перспективи залучення. *Науковий вісник ІФНТУНГ. Серія: Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості*. 2022. № 2 (26). С. 53—64. URL: <https://eung.nung.edu.ua/index.php/ecom/article/view/523>
5. Диха М.В., Полозова В.М., Орлов В.В. Венчурна індустрія в Україні: стан, проблеми та шляхи їх вирішення. *Економіка, управління та адміністрування*. 2022. № 2 (100). С. 54—61. URL: <http://ema.ztu.edu.ua/article/view/261812>
6. Pedchenko N., Strilec V., Kolisnyk G.M., Dykha M.V., Frolov S. Business angels as an alternative to financial support at the early stages of small businesses' life cycle. *Investment Management and Financial Innovations*. 2018. Vol. 15. Iss. 1. P. 166—179. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.15\(1\).2018.15](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.15(1).2018.15)
7. Диха М.В. Соціально-економічний розвиток України: напрями та засоби реалізації. Моногр. К., Центр учбової літератури, 2016. 388 с.
8. Шевчук В.Я., Бахуринський В.С. Як подолати рейдерство і корупцію в Україні. Київ, Геопринт, 2019. 82 с.
9. Савченко А.В. Злочини у сфері господарської діяльності за кримінальним законодавством України та США: порівняльний аналіз. *Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях учених. Додаток до журн. «Міліція України»*. 2005. № 40. С. 16—20.
10. Диха М.В., Лямець І.А. Зовнішньоторговельна діяльність України: стан, проблеми, перспективи. *Науковий вісник ІФНТУНГ. Серія: Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості*. 2021. № 1 (23). С. 108—117. URL: <https://eung.nung.edu.ua/index.php/ecom/article/view/324/303>
11. Dykha M.V., Tanasiienko N.P., Kolisnyk G.M. Ensuring of labor productivity growth in the context of investment and innovation activity intensification. *Problems and Perspectives in Management*. 2017. Vol. 15. Iss. 4. P. 197—208. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.15\(4-1\).2017.04](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.15(4-1).2017.04)

Надійшла 28.04.2023

Прорецензована 17.05.2023

Доопрацьована 25.05.2023

Підписана до друку 01.06.2023

REFERENCES

1. Guk O., Mokhonko H., Shenderivska L. Investment trends in Ukraine. *Economy and Society*, 2021, No. 29. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29-35> [in Ukrainian].
2. Imad A. Moosa, Ebrahim Merza. The effect of COVID-19 on foreign direct investment inflows: stylised facts and some explanations. *Future Business Journal*, 2022, Vol. 8, No. 20. <https://doi.org/10.1186/s43093-022-00129-5>
3. Horodnichenko Yu. Ways to attract foreign direct investment in Ukraine. *University Economic Bulletin*, 2021, Vol. 50, pp. 168-173. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecvu_2021_50_21 [in Ukrainian].
4. Dykha M.V., Dykha V., Zyma V. Foreign direct investments in the economy of Ukraine: status, trends and prospects attraction. *Scientific Herald of Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas. Economy and management of oil and gas industry*, 2022, No. 2 (26), pp. 53-64. URL: <https://eung.nung.edu.ua/index.php/ecom/article/view/523> [in Ukrainian].

5. Dykha M.V., Polozova V.M., Orlov V.V. Venture industry in Ukraine: state, problems and ways to solve them. *Economics, Management and Administration*, 2022, No. 2 (100), pp. 54-61. URL: <http://ema.ztu.edu.ua/article/view/261812> [in Ukrainian].
6. Pedchenko N., Strilec V., Kolisnyk G.M., Dykha M.V., Frolov S. Business angels as an alternative to financial support at the early stages of small businesses' life cycle. *Investment Management and Financial Innovations*, 2018, Vol. 15, Iss. 1, pp. 166-179. [http://dx.doi.org/10.21511/imfi.15\(1\).2018.15](http://dx.doi.org/10.21511/imfi.15(1).2018.15)
7. Dykha M.V. Socio-economic development of Ukraine: directions and means of realization. Kyiv, 2016 [in Ukrainian].
8. Shevchuk V.Ya., Bakhurynskyi V.S. How to combat corporate raiding and corruption in Ukraine. Kyiv, 2019 [in Ukrainian].
9. Savchenko A.V. Crimes in the sphere of economic activity according to the criminal legislation of Ukraine and the USA: a comparative analysis. *Topical problems of legal science in the scientists' studies. Supplement to the journal "Police of Ukraine"*, 2005, No. 40, pp. 16-20 [in Ukrainian].
10. Dykha M.V., Liamets I. Foreign trade activity of Ukraine: state, problems, prospects. *Scientific Herald of Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas. Economy and management of oil and gas industry*, 2021, No. 1 (23), pp. 108-117. URL: <https://eung.nung.edu.ua/index.php/ecom/article/view/324/303> [in Ukrainian].
11. Dykha M.V., Tanasiienko N.P., Kolisnyk G.M. Ensuring of labor productivity growth in the context of investment and innovation activity intensification. *Problems and Perspectives in Management*, 2017, Vol. 15, Iss. 4, pp. 197-208. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.15\(4-1\).2017.04](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.15(4-1).2017.04)

Received on April 28, 2023

Reviewed on May 17, 2023

Revised on May 25, 2023

Signed for printing on June 1, 2023

Mariia Dykha, Dr. Sci. (Econ.), Prof.,
Professor of the Department of Economics, Analytics,
Modeling and Information Technologies in Business
Khmelnitskyi National University
11, Instytut'ska St., Khmelnytskyi, 29016, Ukraine

CAUSES OF INVESTMENT FRAUD AND SUGGESTIONS TO PREVENT IT

The main causes of investment fraud are highlighted. Among them the following are named: the desire to invest and receive profits (usually, with inflated requirements for potential profits, unrealistic estimation of return on invested funds and probable profitability of any investment projects); lack of attractive and clear proposals for investing one's funds or lack or unavailability of information about objects and projects for investment; lack of knowledge about independent management of investment resources. The work algorithm of investment fraudsters is studied. It consists in step-by-step provision of information on pseudo-investments and, accordingly, step-by-step "draining" gullible investors of their funds according to thought-out beforehand fraud instructions.

The available legal proposals for investing funds, which are implemented today and which are expedient to use in the future to preserve and increase one's financial resources, are analyzed. Among them: placement of funds on deposits in banks, purchase of bonds (including war bonds); starting, running, developing a business. It is noted that potential investors should pay attention to the Investment Passports of Territories and Communities, Subsurface User's Investment Atlas, which contain descriptions of objects for investment. It is substantiated that for potential investors who, for various reasons, cannot independently manage business and investment projects, it is expedient, at the state and local authorities levels, to organize projects, which will both deliver positive outcomes for investors and bring about synergistic positive effects. It is noted that at the state level, it is necessary to react as quickly as possible to the emergence of illegal, criminal fraud schemes, and all citizens, so as not to fall into the fraudsters' "snare", should improve their financial and economic literacy and psycho-emotional stability.

Keywords: *investment resources; investment; projects; fraud; investment fraud; business; passive income.*

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.07.072>

УДК 33.330

JEL: Q130

Л.В. МОЛДАВАН, д-р екон. наук, проф., заслужений економіст України, головний науковий співробітник відділу форм та методів господарювання в агропродовольчому комплексі

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна

e-mail: lmoldavan@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5347-2699>

СОЦІО-ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ УКРАЇНИ: ПРИЧИНИ І СПОСОБИ ЇХ УСУНЕННЯ*

Здійснено аналіз процесів формування в Україні глибоко спеціалізованого з переходом до монокультурного типу виробництва сільськогосподарської продукції, обґрунтовано його вплив на посилення екологічних і соціальних проблем у аграрному секторі. Запропоновано, з урахуванням закономірностей функціонування природних компонентів агросистеми і передових практик господарської діяльності, заходи з усунення негативних наслідків глибоко спеціалізованого землеробства, спрямовані на зростання продуктивності сільськогосподарських земель, забезпечення продовольчого суверенітету України й збереження сільського трудового потенціалу.

Ключові слова: глибока спеціалізація; монокультура; екологічні наслідки; соціальні втрати; агроекологія; сівозмінне землеробство.

* Статтю підготовлено в рамках виконання НДР «Виклики та наслідки агропродовольчої спеціалізації аграрного сектора України у світовій економіці» ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (державний реєстраційний № 0120U000231).

Ц и т у в а н н я: Молдаван Л.В. Соціо-екологічні наслідки агропродовольчої спеціалізації України: причини і способи їх усунення. *Економіка України*. 2023. № 7. С. 72—94. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.07.072>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Світове сільське господарство щороку втрачає від ерозії ґрунтів 6 млн га угідь і від 25 до 40 млрд т верхнього шару ґрунту, на відновлення якого потрібні сотні років. Ерозія, погіршуючи родючість ґрунту, порушує встановлену в процесі довгого еволюційного розвитку складну екологічну систему, змінюючи кругообіг поживних речовин у біосфері. Елементи живлення рослин у процесі ерозії вилучаються з малого біологічного кругообігу і втягуються у великий геологічний кругообіг, тобто фактично втрачаються для землеробства назавжди.

Планетарна деградація угідь через ерозію, ущільнення, хімічне забруднення, засолення, підкислення охопила третину сільськогосподарських земель¹. Ерозія ґрунтів і втрата ними родючості призвели до руйнування 36 % зрошуваних посівних площ у Південно-Східній Азії і 30 % у Центральній Америці. У поточному столітті щорічний приріст деградованих угідь уже сягнув 2—3 %, що в 1,5 разу перевищує цей показник останніх 30 років минулого століття. Протягом останніх 50 років людство втратило 300 млн га оброблювальних угідь. Якщо протягом XVIII—XX ст. середньорічний темп світових втрат ґрунтів становив 1,6 млн га, то нині цей показник сягає 6 млн га. У разі збереження таких темпів у поточному столітті людство може дійти до катастрофічної межі землекористування і харчової безпеки людської цивілізації.

Дослідження вчених різних країн свідчать про значний вплив на окреслені процеси поширення глибоко спеціалізованого (монокультурного) сільськогосподарського виробництва, за якого визначальними чинниками (причинами) набору культур у землеробстві є підвищений попит на окремі види продукції на зовнішніх ринках, що дозволяє максимізувати прибутки. За такого типу виробництва економічна діяльність вступає в конфлікт із законами землеробства, насамперед законами плодозміни і спадної родючості ґрунту, незамінності факторів життя рослин, зональності землеробства і диференційованої агротехніки культур. Недотримання в монокультурі вимог цих та інших законів землеробства веде до дегуміфікації ґрунтів, їх деградації, втрати родючості, негативного впливу на розвиток рослини і формування врожаю, неефективного використання біокліматичного потенціалу сільськогосподарських угідь у зонах з різними рівнями забезпеченості природними ресурсами. За оцінками ФАО, від ґрунтової, що породжується монокультурним виробництвом, світове сільське господарство втрачає до 25 % продукції.

Екологічні наслідки доповнюються соціальними. Короткостроковий виграш монокультурного землеробства в збільшенні продукції у довгостроковому періоді опиняється перед загрозою зростання безробіття, міграції сільського населення, посилення тенденцій урбанізації і деколонізації сільських територій. У документах ООН наголошується, що вузь-

¹ Status of the World's Soil Resources (SWSR). Main Report. FAO and ITPS. Rome, 2015. 650 p. URL: <https://www.fao.org/3/i5199e/i5199e.pdf>

Таблиця 1. Посівні площі сільськогосподарських культур за регіонами України

Регіон	Уся посівна площа		у тому		
			зернові й зернобобові		
	1993	2021	1993	2021	
Р а з о м по Україні	31 264,0	28 580,9	14 305,0	15 994,8	
Полісся	5 406,0	5 061,2	2 113,0	2 618,5	
Лісостеп	11 644,0	11 241,6	5 209,0	6 317,0	
Степ	14 214,0	12 278,1	6 893,0	7 059,3	

Джерело: розраховано і складено авторкою за: Сільське господарство України.

ка спеціалізація на виробництві, як правило, зернових культур погіршує якість харчування людей. Продовольчі товари із зернових є джерелом, в основному, вуглеводів і містять зовсім мало інших дуже важливих для організму людини біогенних речовин [1; 2].

Домінуючу роль у формуванні глибоко спеціалізованого сільськогосподарського виробництва відіграють трансконтинентальні й національні агро-промислово-торговельні компанії. Якщо в 1990-ті роки їх інвестиції у сільське господарство становили в середньому 600 млн дол. на рік, то в середині 2000-х — 3 млрд дол.² Така сама тенденція спостерігається і в Україні.

Отже, **мета статті** — дослідити вплив глибоко спеціалізованої безсівозмінної системи землеробства на екологічні й соціальні процеси вітчизняного аграрного сектору і обґрунтувати способи упередження подальшого їх розвитку з огляду на теоретичні основи проблеми й позитивні світові практики.

Глибоко спеціалізований тип виробництва сформувався в країні протягом 2000—2010 рр. на основі безпрецедентного розширення посівних площ олійних (здебільшого соняшнику) і частково зернових культур. Якщо у 2000 р. частка цих культур у структурі посівних площ займала 62,1 %, що корелюється з науковими рекомендаціями і практикою країн із сівозмінним землеробством, то до 2010 р. ситуація різко змінилася — частка зросла до 81,3 %, а протягом наступних 10 років — до 87,4 %.

Керуючись лише кон'юнктурно-ринковими інтересами, нові суб'єкти господарювання, створені в процесі реорганізації КСП і радгоспів, розпаювання земельних угідь і розвитку орендних відносин, перейшли

² United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), World Investment Report 2009. Transnational Corporations, Agricultural Production and Development. New York; Geneva, 2009. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2009_en.pdf

у 1993 і 2021 рр., зональний аспект, тис. га

числі культури						
технічні й олійні		картопля, овочеві й баштанні продовольчі		кормові		
1993	2021	1993	2021	1993	2021	
3 507,0	9 244,5	2 165,0	1 806,6	11 287,0	1 535,0	
379,0	1 231,6	601,0	630,6	2 223,0	580,5	
1 484,0	3 521,5	849,0	746,2	4 102,0	656,9	
1 644,0	4 491,4	715,0	429,8	4 962,0	297,6	

Стат. зб. за відповідні роки. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

на вирощування двох-трьох олійних і зернових експортоорієнтованих культур без урахування природно-екологічних умов, біологічних, хімічних і соціальних чинників і особливостей технологій їх вирощування. У 2000-х роках Україна порівняно з початком 1990-х років позбулася чистих парів, значних площ кормових культур (з 11,3 до 1,5 млн га), а також частини овочевих і плодово-ягідних культур. Натомість посіви олійно-технічних збільшилися з 3,5 млн до понад 9,3 млн га (табл. 1), з них посівні площі соняшнику зайняли 6,6 млн га (2021 р.), що майже на 2 млн га більше за посівні площі цієї культури всіх країн ЄС, разом узятих. До 80 % його посівів розміщено в Степовій зоні й прилеглих до неї східних областях Лісостепової зони. Їх питома вага в структурі посівних площ тут становить 30—40 %, решту 50—57 % займають зернові (табл. 2).

Глибока експортоорієнтована спеціалізація не забезпечила високої продуктивності праці. Якщо у 2000 р. цей показник у Степовій зоні був вищим порівняно з іншими зонами, то у 2020 р. він став найнижчим як у цілому по сільському господарству, так і в рослинництві (табл. 3).

Концентрація зусиль сільськогосподарських корпорацій на вирощуванні культур двох біологічних родин не забезпечила й інших економічних переваг. Урожайність соняшнику, ріпаку і кользи, кукурудзи в найспеціалізованіших районах Степу і Східного Лісостепу виявилася на 60 % і більше нижчою від загальнонаціонального показника. За дослідженням науковців ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН, собівартість соняшнику і зернових у агрохолдингах є вищою, а рентабельність — нижчою порівняно з традиційними господарствами [3]. У ряді районів Полісся виробництво соняшнику взагалі є збитковим.

Водночас значне збільшення площі гумусопоглинаючих культур (кукурудзи, соняшнику) з одночасним зменшенням гумусоутворюючих культур (зернобобових, багаторічних трав) стало вагомим чинником посилення деградації сільськогосподарських угідь. Якщо в цілому по

Таблиця 2. Олійно-технічні культури в структурі посівних площ у 2020 р., зональний аспект

Область	Уся посівна площа		у тому числі							
			зернові й зернобобові		олійно-технічні		усього зернові, зернобобові й олійно-технічні		частка посівів соняшнику	
	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%	тис. га	%
Україна в цілому	28147,5	100	15392,2	54,7	9223,8	32,8	24616	87,5	6480,9	23,1
Полісся										
Волинська	605,6	100	312,3	51,6	133,3	22	445,6	73,6	39,6	6,5
Житомирська	1188,9	100	526,8	44,3	335,7	28,2	862,5	72,5	145,6	12,2
Закарпатська	184,2	100	81,3	44,1	18,3	9,9	99,6	54	3,2	1,7
Івано-Франківська	378,2	100	153,0	40,4	88,0	23,3	241	63,7	23,4	6,2
Львівська	712,7	100	306,6	43	191,0	26,8	497,6	69,8	31,4	4,4
Рівненська	619,3	100	282,8	45,7	165,1	26,6	447,9	72,3	37,8	6,1
Чернігівська	1337,2	100	824,3	61,6	322,9	24,1	1147,2	85,7	239,6	17,9
Р а з о м	5026,1	100	2 487,1	49,5	1 254,3	24,9	3741,4	74,4	520,6	10,4
Лісостеп										
Вінницька	1628,0	100	878,6	54	492,1	30,2	1370,7	84,2	288,7	17,7
Київська	1195,5	100	672,7	56,3	334,9	29,0	1007,6	84,2	185,4	15,5
Полтавська	1727,9	100	1007,7	58,3	546,6	31,6	1554,3	89,9	383,6	22,2

Сумська	1196,1	100	697,4	58,3	366,6	30,7	1064	89,0	281,5	23,5
Тернопільська	841,0	100	485,2	57,7	245,0	29,1	730,2	86,8	89,8	10,7
Харківська	1826,9	100	1018,4	55,8	639,5	35,0	1657,9	90,8	604,3	33,1
Хмельницька	1210,1	100	621,6	51,4	410,0	33,9	1031,6	85,3	175,6	14,5
Черкаська	1213,2	100	703,7	58,0	340,2	28,1	1043,9	86,1	232,3	19,2
Чернівецька	306,0	100	118,8	38,8	93,7	30,6	212,5	69,5	20,1	6,6
Р а з о м	11144,7	100	6204,1	55,7	3468,6	31,1	9672,7	86,8	2261,3	20,3
Степ										
АР Крим ¹	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Дніпропетровська	1980,8	100	1097,9	55,4	746,8	37,7	1844,7	93,1	621,9	31,4
Донецька	1033,0	100	573,3	55,5	374,5	36,3	947,8	91,8	332,3	32,2
Запорізька	1707,9	100	985,0	57,7	643,0	37,6	1628	95,3	526,4	31,0
Кіровоградська	1713,4	100	861,7	50,3	744,6	43,5	1606,3	93,8	610,0	35,6
Луганська	857,7	100	401,7	46,8	417,1	48,6	818,8	95,4	403,5	47,0
Миколаївська	1564,9	100	883,6	56,5	593,2	37,9	1476,8	94,4	513,0	32,8
Одеська	1699,5	100	1119,3	65,8	490,6	28,9	1609,9	94,7	356,6	21,0
Р а з о м	11976,7	100	6701	55,9	4500,9	37,6	11201,9	93,5	3699	30,9

Примітка: ¹ — дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя і частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях.

Джерело: розраховано і складено авторкою за: Сільське господарство України 2020 р. Стат зб. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

Таблиця 3. Продуктивність праці в підприємствах, які здійснювали сільськогосподарську діяльність у 2000—2020 рр., тис. грн на одного зайнятого в сільськогосподарському виробництві

Область	2000	2010	2020 ¹	
	сільське господарство	сільське господарство	сільське господарство	рослинництво
Україна в цілому	12,4	63,7	857,2	853,7
<i>Полісся</i>				
Волинська	6,6	55,9	1053,4	1017,6
Житомирська	8,9	42,7	1025,6	1182,9
Закарпатська	5,0	18,1	455,0	484,9
Івано-Франківська	6,8	99,1	993,3	921,4
Львівська	5,9	89,4	1221,3	1332,7
Рівненська	7,9	49,9	1179,0	1348,9
Чернігівська	10,1	43,8	1051,9	1207,3
<i>Лісостеп</i>				
Вінницька	12,1	66,3	1084,8	766,9
Київська	15,8	80,1	681,2	590,3
Полтавська	12,9	53,0	765,7	860,6
Сумська	12,6	48,1	1343,7	1631,8
Тернопільська	8,1	65,4	1214,3	1264,7
Харківська	15,8	57,9	1025,1	1123,5
Хмельницька	10,1	67,9	1124,0	1274,0
Черкаська	14,5	12,9	754,6	589,8
Чернівецька	7,2	62,2	736,3	734,6
<i>Степ</i>				
АР Крим	15,5	57,7	—	—
Дніпропетровська	16,3	85,5	831,4	728,6
Донецька	16,1	57,0	768,7	758,1
Запорізька	17,7	55,7	683,4	712,2
Кіровоградська	13,3	59,9	574,8	587,9
Луганська	10,9	54,6	773,7	826,2
Миколаївська	12,4	55,4	594,4	607,5
Одеська	12,7	47,3	394,2	398,9
Херсонська	15,9	63,8	755,9	760,8

Примітка: ¹ — дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя і частини тимчасово окупованих територій у Донецькій і Луганській областях.

Джерело: розраховано і складено авторкою за: Сільське господарство України. Стат. зб. за відповідні роки. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

країні ерозійними процесами охоплено 42 % угідь, то в областях Степової зони — від 52 до 96 %. Насамперед, це стосується Херсонської, Запорізької, Миколаївської, Донецької, Луганської, Одеської і Кіровоградської областей. За даними ДУ «Держґрунтоохорона», у зоні Степу врожайність озимої пшениці на середньєродованих ґрунтах становить 74 %, кукурудзи — 60 %, а сояшнику — 58 % від урожайності на неєродованих землях. Цілком природно, що екологічні умови вирощування сільськогосподарських культур на єродованих землях є значно гіршими порівняно з неєродованими, оскільки в них відчутно менший гумусовий горизонт і менші запаси вологи. Вони значно відрізняються за ґрунтово-хімічними факторами. Насамперед, у єродованих ґрунтах міститься менше валового і гідролізованого азоту, що погіршує азотне живлення рослин. Під впливом ерозії кількість мінерального азоту знижується на 30—40 %, що обумовлено низькою біологічною активністю єродованих ґрунтів і вимиванням легкорозчинних його форм. Ерозійні процеси також негативно позначаються на вмісті фосфору і калію. У ґрунтовому шарі 0—20 см слабоєродованих чорноземів органічного фосфору порівняно з неєродованими аналогами є меншими на 16—30%, середньєродованих — на 38—53 %.

Розвиток ерозії веде до втрат не лише макро-, а й мікроелементів — міді, цинку, кобальту, марганцю. У сильно змитих ґрунтах їх уміст наближається до кількості показників у ґрунтоутворюючій породі. Сумарні втрати гумусу через ерозію ґрунтів щороку становлять 32—33 млн т, що еквівалентно 320—330 млн т органічних добрив. Втрати гумусу при цьому зменшують ефективність мінеральних добрив у 1,8—2 рази [4]. За даними ННЦ «Інститут землеробства НААН», унаслідок зменшення вмісту гумусу щорічні недобори продукції є рівнозначними 3 млн умовного зерна, а також за нинішньої глибоко спеціалізованої безсівозмінної системи землеробства на екологію ґрунту негативно впливають нагромадження в ньому значної кількості бур'янів-паразитів, патогенних грибів, кореневої гнилі, зростання заселеності хлібним пильщиком, поширення вірусів різних таксономічних груп, зменшення біомаси бактерій [5], що збільшує витрати на хімічні засоби захисту рослин, підвищує собівартість продукції і негативно впливає на навколишнє середовище.

Погіршує екологічний стан ґрунтів і поширення безсівозмінного монокультурного землеробства, яке здійснюється одночасно з порушенням вимог «незмінного закону природи» Ю. Лібіха — закону повернення поживних речовин, винесених з урожаєм. Внесення мінеральних добрив не забезпечує бездефіцитного балансу поживних речовин у ґрунті. Розрахунки, проведені обласними філіями ДУ «Держґрунтоохорона» на основі статистичних даних, підтверджують, що головні елементи живлення сільськогосподарських культур — фосфор і калій — протягом багатьох років не повертаються в ґрунт у кількості, яка відчувається з урожаєм. Така сама тенденція спостерігається з поверненням азоту.

Найбільш дефіцитний баланс поживних речовин (азоту, фосфору і калію) відзначався в глибоко спеціалізованих областях Степової зони — від 50 до 120 кг/га. Як наслідок, формування більшої частини врожаю відбувається за рахунок природних ґрунтових запасів поживних речовин, яких, за даними науковців-ґрунтознавців, в українських чорноземах стало у 2,5—3 рази менше, ніж у ґрунтах західноєвропейських країн [6]. На такий стан ґрунтів впливає і те, що виніс органіки з урожаєм не поповнюється органічними добривами тваринного і/або рослинного походження. Обсяги їх внесення становлять усього 0,5—0,6 т/га посівної площі, тоді як мінімальна норма для забезпечення бездефіцитного балансу гумусу залежно від ґрунтового-кліматичної зони має дорівнювати від 8 до 14 т/га (у 1990 р. цей показник у середньому по Україні становив 8,6 т/га).

Найменша кількість внесених органічних добрив (від 0,1 до 0,2 т/га) відзначається в Запорізькій, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській, Одеській, Херсонській областях, де найбільш деградовані сільськогосподарські землі й найбільш виражена монокультура (табл. 4). Невнесення органічних добрив, відсутність у структурі посівних площ гумусотворюючих зернобобових культур і багаторічних трав обумовлюють найбільший дисбаланс гумусу в цьому регіоні — у половині його областей він становить від 400 до 610 кг/га³.

Зниження вмісту органічної речовини в сукупності з монокультурним виробництвом та інтенсивним механічним обробітком ґрунту посилює фізичну деградацію ґрунтів. На чорноземах унаслідок переущільнення ґрунту зменшується доступ повітря, що значно погіршує водно-мінеральне живлення рослин. Загалом реальна небезпека переущільнення спостерігається майже на 22 млн га ріллі [7]. Ці та інші негативні процеси обумовлюють явища фізичної, хімічної і біологічної деградації ґрунтів, кожне з яких визначається певними агроекологічними індикаторами (рис.).

Глибоко спеціалізоване з ознаками монокультури експортоорієнтоване сільське господарство за своєю природою не може виконувати не лише екологічні, а й соціальні функції. До останніх, насамперед, відносяться забезпечення суспільства фізіологічно необхідними продовольчими товарами відповідної якості на рівні продовольчого суверенітету і підтримка продуктивної зайнятості сільського населення. Розширюючи посіви олійних і частково зернових культур за рахунок кормових угідь, підприємства відповідно позбувалися тваринництва. Поголів'я великої рогатої худоби зменшилося проти 1990 р. у 8 разів, у тому числі корів — у 5, овець і кіз — у 7, поголів'я свиней — у 3 рази.

Найбільш критична ситуація склалася в тих регіонах, де частка зернових і олійних культур перевищила 93 %. У всіх областях Степової зони за період, що аналізується (2000—2010 рр.), корів на 100 га ріллі залишалося

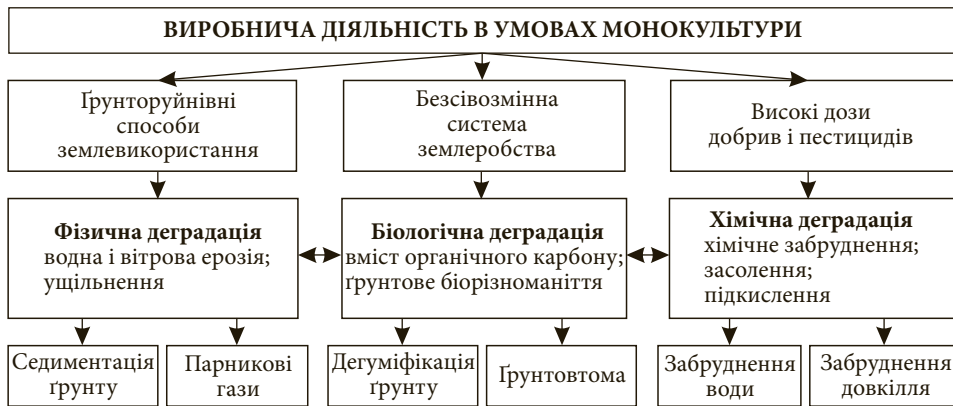
³ Державна служба статистики України. URL: <https://ukrstat.gov.ua/>

**Таблиця 4. Внесення органічних добрив під посіви
сільськогосподарських культур у 2011—2021 рр., зональний аспект**

Область	2011		2013		2015		2021	
	тис. т	т/га	тис. т	т/га	тис. т	т/га	тис. т	т/га
Україна в цілому	9845,7	0,5	9602,6	0,5	9598,2	0,5	10745,9	0,6
<i>Полісся</i>								
Волинська	428,2	2,3	303,0	1,5	351,3	1,7	408,7	1,6
Житомирська	364,8	0,7	346,8	0,6	363,8	0,6	303,0	0,5
Закарпатська	8,3	0,4	2,2	0,1	4,5	0,2	0,1	0,0
Івано-Франківська	234,7	2,1	278,6	2,0	413,8	2,8	702,3	4,4
Львівська	177,3	0,8	207,4	0,7	342,4	1,1	98,9	0,3
Рівненська	182,3	0,8	162,1	0,7	244,0	1,0	273,5	0,9
Чернігівська	704,1	0,8	626,4	0,7	830,3	0,9	643,8	0,6
<i>Лісостеп</i>								
Вінницька	513,1	0,4	581,3	0,5	222,6	0,2	600,8	0,6
Київська	1319,0	1,5	1100,5	1,3	1224,3	1,4	1542,3	1,9
Полтавська	1271,5	1,0	1566,2	1,2	1404,2	1,1	915,6	0,8
Сумська	460,6	0,5	384,5	0,4	420,8	0,5	470,4	0,5
Тернопільська	257,1	0,5	244,2	0,5	306,9	0,6	445,1	0,8
Харківська	403,3	0,3	628,5	0,5	627,7	0,5	585,3	0,5
Хмельницька	466,1	0,6	555,1	0,7	610,0	0,7	563,6	0,6
Черкаська	1152,1	1,2	1038,9	1,1	1076,0	1,2	818,2	1,0
Чернівецька	66,1	0,5	88,5	0,7	47,0	0,4	36,1	0,4
<i>Степ</i>								
АР Крим ¹	339,4	0,6	264,5	0,5	—	—	—	—
Дніпропетровська	441,6	0,4	372,5	0,3	373,2	0,3	498,4	0,4
Донецька	579,7	0,6	304,9	0,3	277,3	0,4	854,1	1,2
Запорізька	90,9	0,1	103,9	0,1	104,4	0,1	260,3	0,2
Кіровоградська	105,6	0,1	71,0	0,1	105,2	0,1	184,8	0,2
Луганська	37,6	0,1	103,3	0,1	72,5	0,1	63,7	0,1
Миколаївська	102,2	0,1	125,3	0,1	111,3	0,1	206,9	0,2
Одеська	57,3	0,1	87,0	0,1	31,5	0,0	122,3	0,1
Херсонська	82,8	0,1	56,0	0,1	33,2	0,0	147,7	0,2

Примітка: ¹ — інформація про внесення органічних добрив у 2015—2021 рр. відсутня.

Джерело: складено авторкою за: Держстат України за відповідні роки. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

Деградація ґрунтів, агроекологічні індикатори та їх вплив на навколишнє середовище

Джерело: побудовано авторкою.

від 6 голів у Запорізькій до 10 голів у Донецькій і Одеській областях. Лісостепова зона завдяки тому, що глибока спеціалізація і перехід на монокультуру не охопили всі райони, зберегла на 100 га ріллі вдвічі, а Поліська — втричі більше корів. Безумовно, зазначені процеси не могли не позначитися на регіональному споживанні молока і молокопродуктів (табл. 5).

Те саме можна сказати і про калорійність середньодобового раціону населення на одну особу — всі області Степової зони, крім Миколаївської і Кіровоградської, не досягли рівня середньонаціонального показника.

У результаті за рахунок продукції тваринного походження калорійність раціону забезпечується лише на 28 % при оптимальному рівні 55 %. Споживання пересічним жителем країни м'яса і м'ясопродуктів, молока і молокопродуктів є значно нижчим від науково обґрунтованої норми. Крім того, споживання плодів і ягід, які для організму людини слугують основним джерелом вітамінів, також суттєво відстає від нормативного показника.

За Індексом глобальної харчової безпеки (Global Food Safety Initiative — GFSI), Україна поступається не тільки всім країнам Європи, але й тим, до яких вона активно експортує продовольство, зокрема Єгипту, Тунісу, Марокко. Ще одна соціальна проблема монокультурного виробництва, на яку звертають увагу науковці й аналітики, — погіршення якості харчування. Продовольчі товари із зернових, соняшнику і ріпаку не містять дуже важливих для організму людей біологічних речовин, що потребує різноманітних культур з орієнтацією на поживні речовини відповідно до потреб людського організму. Зменшення споживання продуктів тваринництва, овочів і фруктів негативно позначилося на забезпеченні людей макро- і мікроелементами. За цими показниками країна досі не досягла рівня 1990 р. (табл. 6).

У результаті глибокої спеціалізації збільшився імпорт окремих видів продовольчих товарів, для виробництва яких є всі умови у вітчизняних

Таблиця 5. Щільність поголів'я корів на 100 га ріллі й споживання молока і молокопродуктів на одну особу, зональний аспект

Область	Кількість корів на 100 га ріллі, голів		Споживання молока і молокопродуктів у перерахунку на молоко на одну особу за рік, кг				
	2000	2010	1990	2010	2021	% від раціональної норми (380 кг)	
						2010	2021
Україна в цілому	30	15	373,2	206,4	201,5	54,3	53
<i>Полісся</i>							
Волинська	58	32	409,0	240,1	227,5	63,2	59,9
Житомирська	33	22	434,4	243,1	206,0	64	54,2
Закарпатська	92	74	323,4	236,6	238,2	62,3	62,7
Івано-Франківська	81	51	359,2	264,7	279,0	69,7	73,4
Львівська	74	35	378,9	210,5	222,1	55,4	58,4
Рівненська	55	28	389,8	246,5	192,8	64,9	50,7
Чернігівська	42	19	396,0	251,7	206,5	66,2	54,3
<i>Лісостеп</i>							
Вінницька	34	20	323,0	216,0	196,8	57	51,8
Київська	34	12	445,3	196,3	212,1	51,7	55,8
Полтавська	30	16	374,3	219,7	196,6	57,8	51,7
Сумська	35	15	360,7	216,1	180,5	56,9	47,5
Тернопільська	46	23	373,8	237,2	222,3	62,4	58,5
Харківська	25	11	377,5	216,8	199,1	57,1	52,4
Хмельницька	77	23	356,4	242,1	210,3	63,7	55,3
Черкаська	34	17	342,1	221,2	222,2	58,2	58,5
Чернівецька	60	36	382,1	242,2	227,1	63,7	59,8
<i>Степ</i>							
АР Крим ¹	25	12	330,3	181,0	—	47,6	—
Дніпропетровська	19	7	366,2	178,9	200,7	47	52,8
Донецька	20	9	374,9	178,2	170,7	46,9	44,9
Запорізька	16	6	370,9	176,5	175,9	46,5	46,3
Кіровоградська	15	8	334,4	202,9	230,4	53,4	60,6
Луганська	18	10	381,6	173,6	158,8	45,7	41,8
Миколаївська	16	9	356,2	219,7	199,6	57,8	52,5
Одеська	21	10	356,4	185,0	175,9	48,7	46,3
Херсонська	15	8	322,8	186,5	181,5	49	47,8

Примітка: ¹ — інформація про споживання молока і молокопродуктів у 2021 рр. відсутня.

Джерело: розраховано і складено авторкою за: Сільське господарство України. Стат. зб. за відповідні роки. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

підприємствах. Наразі Україна на 30 % залежить від імпорту молока, м'яса і вироблених з них продуктів. Це межа, за якою втрачається продовольчий суверенітет. Нині ми завозимо живу худобу, збільшуємо обсяги імпорту овочів і фруктів. Орієнтація великих господарств на експорт, нарощування посівних площ швидкоокупних і менш трудомістких зернових і олійних культур, монополізація в регіонах каналів збуту продукції призвели не лише до недостатнього забезпечення внутрішнього ринку певними видами продукції, що не могло не вплинути на зростання цін на продовольство, а й до постійного вивільнення зайнятих у підприємствах працівників. За різними соціологічними дослідженнями (статистика з даної проблеми не ведеться), агрохолдинги, орендуючи до половини сільськогосподарських земель, забезпечують зайнятість лише п'ятої частини працездатного сільського населення, знижуються виплати на оплату праці. Частка річного фонду оплати праці в собівартості продукції сільськогосподарських підприємств з рентабельністю до 50 % не перевищує 5 %, понад 50 % — до 10 %. Чисельність найманих працівників у період формування глибоко спеціалізованого виробництва (2000—2010 рр.) зменшилася з 2,5 млн до 595 тис. осіб, а з 2010 по 2020 р. — до 443,7 тис. осіб.

Агро-промислово-торговельним компаніям, а потім і багатьом новим підприємствам, у оренді яких опинилася земля реформованих старих господарств, з відмовою від тваринництва стали непотрібними працівники, які були зайняті в цій галузі: зооветеринарні спеціалісти, техніки, майстри машинного доїння, працівники, зайняті на виробництві,

Таблиця 6. Споживання макро- і мікроелементів на одну особу за добу

Мікро- і макроелементи	1990	2010	2020
Калорійність, ккал	3597	2933	2674
Протеїн, г	105,3	79,0	83,9
Жири, г	124,0	99,2	92,7
Кальцій, мг	1362	893	880
Залізо, мг	25,0	20,5	19,7
Ретинол, мкг	1863	1088	1055
Еквівалент бета-каротину, мкг	1528	2035	2301
Еквівалент ретинолу і бета-каротину (RET+1/6B-CARQ), мкг	2115	1427	1440
Тіамін, мг	2,30	1,88	1,80
Рибофлавін, мг	3,46	2,55	2,60
Ніацин, мг	22,4	18,8	18,4
Аскорбінова кислота, мг	123	121	133

Джерело: розраховано і складено авторкою за: Сільське господарство України. Стат. зб. за відповідні роки. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

переробці й постачанні кормів на ферми. Закрилися колгоспні цехи з переробки овочів і фруктів та інші промислові виробництва, які розміщалися в селах і давали роботу сільському населенню. Не затребуваними стали спеціалісти адміністративно-управлінського апарату реформованих підприємств, оскільки робота, що проводилася ними, перемістилася в материнські компанії агрохолдингів, які розміщено у великих містах. За обстеженнями науковців ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН, із зайнятих раніше в господарствах роботу в нових підприємствах знайшли в середньому 7—8 осіб на село.

В умовах глибокої спеціалізації підприємств на вирощуванні найбільш механізованих видів сільськогосподарських культур особливо гострою стала проблема використання жіночої праці. Це є однією з основних причин того, що у внутрішньої і зарубіжної міграції «жіноче обличчя». Зменшення зайнятих у сільському господарстві відбувається в усіх країнах. Сприяння науково-технічного прогресу заміщенню робочої сили трудозберігаючою технікою і зменшенню зайнятих безпосередньо у виробництві сільськогосподарської продукції — об'єктивний процес. Однак у західноєвропейських, північноамериканських та інших країнах значна частина сільських жителів знаходять роботу в сільськогосподарських кооперативах, створюваних самими фермерами для переробки своєї продукції, її зберігання і продажу, постачання фермам — своїм членам засобів виробництва, надання їм послуг з обробітку сільськогосподарських угідь, транспортних перевезень тощо. Матеріально-технічна база кооперативів розміщується, як правило, у сільській місцевості поруч з виробництвом, що сприяє підвищенню зайнятості й осілості сільського населення, людності й збереженню сільських поселень.

Головним чинником подолання цивілізаційних криз у історії людства завжди була поява нових технологій використання компонентів природного середовища для задоволення життєво необхідних потреб. Вважається, що існує закономірність, згідно з якою людство, потрапивши в стан глобальної кризи, неминуче формує нові знання, на основі яких з'являються нові парадигми і технології як основа подальшого розвитку цивілізації. Наразі такою парадигмою упередження подальшого розвитку загрозливих для життя майбутніх поколінь негативних соціоекологічних наслідків ресурсоруйнівної економічної діяльності, що прямо стосується глибоко спеціалізованого (монокультурного) сільського господарства, дедалі більше визнається **перехід на агроекологічне сільськогосподарське виробництво**, яке найбільше враховує природні закони землеробства, імітує природні процеси і забезпечує тим самим благотворну біологічну взаємодію і синергію між компонентами агроєкосистеми. Самі суб'єкти господарської діяльності в умовах жорсткої конкуренції економічно не зацікавлені в підвищенні екологічної безпеки виробництва шляхом застосування агроекологічних ресурсоощадливих технологій. Використання природних ресурсів не відображається на внутрішніх витратах під-

приємства, тому шкода, заподіяна екології в результаті їх економічної діяльності, переноситься на все суспільство.

У документах ООН ключова роль у створенні сприятливих умов для впровадження агроекологічно-сівозмінних моделей розвитку сільського господарства відводиться державній політиці. Так, доповідь «Про права людини на харчування»⁴ містить рекомендації урядам країн — членів ООН щодо сприяння широкомасштабному застосуванню агроекологічних методів виробництва продовольства. Зокрема, вважається за необхідне включити агроекологічні заходи, що здійснюватимуться в аграрному секторі, в національні плани дій щодо боротьби із змінами клімату, які приймаються країнами в рамках зусиль з пом'якшення кліматичних змін і цілей сталого розвитку; надати пріоритет державним закупівлям агроекологічної продукції; збільшити бюджетні асигнування на наукові дослідження, розробку сталих агроекологічних систем; забезпечити підготовку наукових кадрів у сфері розроблення агроекологічних методів ведення сільського господарства; інвестувати в системи поширення серед сільського населення знань агроекологічних принципів ведення господарської діяльності.

Держава несе відповідальність за продовольчу безпеку свого суспільства і забезпечення зайнятості своїх громадян. Це зобов'язує її втручатися в діяльність приватних виробників продовольства, якщо ця діяльність не відповідає потребам людей у необхідному для життєдіяльності й здоров'я харчуванні. Те саме втручання здійснюється щодо підтримки зайнятості в малопривабливих, але необхідних для суспільства галузях, що стосується, насамперед, сільського господарства. Державні важелі впливу повинні відігравати подвійну роль: з одного боку, створювати умови, за яких самі виробники будуть зацікавлені в підвищенні екологічної безпечності свого виробництва, а з іншого — спонукати до дотримання екологічно безпечних технологій у контексті соціальної відповідальності за продовольчу безпеку країни і збереження сприятливого для життя людини природного середовища.

Досвід такого підходу накопичено в західноєвропейських і північноамериканських країнах. Держави вибудовують політику упередження або усунення різних чинників, які негативно впливають на спроможність сільського господарства виконувати свої економічні, соціальні й екологічні функції, задовольняти потреби людей у фізіологічно необхідних продовольчих товарах відповідної якості, ощадливо використовувати земельні ресурси. Основу системи землеробства агроекологічноорієнтованого типу формує сівозміна — головний беззатратний агрономічний захід, який впливає на життєдіяльність рослин і всі процеси, які проходять у ґрунті.

⁴ Доклад, представленый Специальным докладчиком по вопросу о праве на питание Оливье де Шуттепом. ООН, 2010. URL: https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/16session/A-HRC-16-49_ru.pdf

Чергування культур у сівозміні з урахуванням їх природних властивостей сприяє накопиченню й кращому використанню поживних речовин і добрив, поліпшенню й підтриманню сприятливих фізичних властивостей ґрунту, захисту ґрунтового покриву від вітрової і водної ерозії, попередженню поширення бур'янів, хвороб і шкідників. У країнах ЄС у сівозмінах використовується 100 % ріллі. Тут поширено довгоротаційні плодозмінні екологоорієнтовані сівозміни, що відображає, наприклад, структура посівних площ Франції, половину яких відведено під зернові; олійні займають 10—11 %, у тому числі соняшник — 3—4 %; чверть угідь використовується для кормових культур, серед яких 17—18 % займають трави (табл. 7).

Таблиця 7. Структура посівних площ Франції і України у 2020 р.

Культури	Франція		Україна	
	площа, тис. га	%	площа, тис. га	%
Уся посівна площа	17879	100	28147	100
Зернові й зернобобові культури	8907,2	50	15392	56
у тому числі				
озима пшениця	4439,5	25	6429	23
ячмінь	1972,3	11	1370	4,9
кукурудза на зерно	1691,1	9,4	5432	19,3
зернобобові	311,9	1,7	315	1,1
Олійні культури	2121,1	11,8	8935	31,7
у тому числі				
соняшник	778,4	4,3	6457	22,9
соя	186,7	1,0	1351	4,8
ріпак	1113,9	6,2	1127	4,0
Технічні культури	624,8	3,5	289	1,0
у тому числі				
цукрові буряки	420,9	2,3	220	0,8
Картопля, овочі та ін.	559,6	3,1	1854	6,6
Кормові культури	4723,4	26	1677	5,9
у тому числі				
однорічні корми	1546,7	8,6	302	1,0
трави	3159,5	17,7	869	3,1
Декоративні й лікарські квіти	68,2	0,3	—	—
Тимчасово виведена з обробітку земля	523	3	—	—

Джерело: розраховано і складено авторкою за: Agreste Chiffres et Données Agriculture. Statistique agricole annuelle 2020. URL: https://agreste.agriculture.gouv.fr/agreste-web/download/publication/publie/Chd2114/C&D%202021-14_SAA%202020%20Chiffres%20d%C3%A9finitifs.pdf; Сільське господарство України. Стат. зб. за 2020 р. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

У сівозміні введено смугове розміщення посівів багаторічних трав з чергуванням з однорічними культурами на схилових землях, післяжнивні бобові й хрестоцвіті культури з приорюванням на зелене добриво, інші агроекологічні заходи, спрямовані на упередження розвитку ерозійних процесів, збагачення ґрунту гумусом, покращення його фізичних, хімічних і екологічних властивостей.

У США в сівозмінах використовується 85 % ріллі. Зокрема, у штатах з обмеженою кількістю опадів поширено 2—3-пільні, переважно зернові, сівозміни. Обов'язковими в короткоротаційних сівозмінах є посіви багаторічних трав і бобових культур, що послаблює або упереджує явища ґрунтовтоми і алелопатії та покращує фітосанітарний стан ґрунту. В США знаходиться кожен третій гектар світової посівної площі люцерни, кожен другий гектар землі в обробітку зайнятий бобовою культурою. У результаті країна отримує до 6 млн т безплатного біологічного азоту на рік, що здешевлює собівартість виробництва і позитивно впливає на врожайність культур і родючість ґрунтів.

На загальноєвропейському рівні регламентами законодавчо унормовано механізми спонукання до впровадження заходів, які формують агроекологічне сільське господарство. До дотримання сівозмінного землеробства, наприклад, зобов'язують окремі правила загальноєвропейської системи Crosse Compliance (Взаємної згоди), які уточнено в Кодексах належних сільськогосподарських практик та інших нормативних актах країн — членів ЄС відповідно до національних умов. У Німеччині таким актом унормовано частку кожної культури однієї біологічної культури в сівозміні обсягом 15 % посівної площі. Усе це доповнюється вимогами щодо виконання заходів із збереження і нагромадження гумусу в ґрунтах, їх захисту від ерозії тощо. Встановлені норми контролюються державними органами, а їх порушення веде до економічних і адміністративних стягнень. Економічні значною мірою пов'язані із зменшенням державної підтримки — залежно від шкоди, заподіяної фермером через невиконання екологічних вимог, оціненої спеціальним державним органом, прямі виплати можуть бути зменшені від 1 до 100 %⁵. Санкції доповнюються економічним стимулюванням збереження родючості ґрунтів, їх раціонального використання, охорони водних і лісових ресурсів, дотримання екологічних функцій. Наприклад, господарства, які переходять на агроекологічне органічне землеробство, протягом п'яти років одержують винагороду в сумі від 30 % загальних витрат у перший рік і до 10 % — в останній.

В Україні спроба розпочати законодавчо-нормативне забезпечення створення екологоорієнтованої структури сільськогосподарських угідь була здійснена в Концепції збалансованого розвитку агроєкосистем в Ук-

⁵ Crosse Compliance 2022. Informations broschüre über die einzuhaltenden anderweitigen Verpflichtungen. 127 S. URL: <https://mluk.brandenburg.de/sixcms/media.php/9/Cross-Compliance-2022.pdf>

раїні на період до 2025 року⁶. У ній передбачалося, зокрема, зменшити площі орних земель до 37—41 % території країни шляхом виведення з ріллі деградованих, малопродуктивних і техногенно забруднених сільськогосподарських угідь. У Державній цільовій програмі розвитку українського села на період до 2015 року⁷ ставилося завдання стимулювати вилучення з інтенсивного використання зазначених угідь, оптимізувати структури посівних площ і сівозміни з метою підвищення продуктивності сільськогосподарських земель, запобігання ерозійним процесам і відтворення родючості ґрунтового покриву. Однак ці заходи не трансформувалися в конкретні механізми щодо їх практичного запровадження і, як наслідок, залишилися невиконаними.

Така сама ситуація склалася з реалізацією нинішніх завдань, передбачених Цілями сталого розвитку України до 2030 року⁸, якими визнано, що земельний покрив України потерпає від ерозії, що спричиняє до 15 т/га середньорічних втрат ґрунтів, і це є наслідком господарської діяльності. Для досягнення нейтрального рівня деградації земель нагальною є потреба в запровадженні сталих практик землекористування, а для відновлення деградованих земель передбачено до 2030 р. вивести з обробітку 4 млн га (Ціль 15 «Захист та відновлення екосистем суші»). У документі також визнається, що в сільськогосподарських виробників відсутня мотивація до дотримання агроекологічних умов і забезпечення збалансованого харчування українців. При цьому в рекомендаціях стосовно досягнення цілей відсутні механізми державного впливу на вирішення окреслених проблем. Не з'явилися вони і в інших урядових документах, хоча до підбиття підсумків виконання запланованих завдань для досягнення Цілей залишилася половина відведеного терміну, що вимагає невідкладного державного унормування переходу від глибоко спеціалізованого, з ознаками монокультурного, сільськогосподарського виробництва до плодозмінного землеробства. З огляду на високий рівень агрохолдингізації сільського господарства, у якій головну роль відіграє трансконтинентальний і вітчизняний великий капітал, зробити це буде нелегко, про що свідчить доля постанови Кабінету Міністрів України № 164 від 11 лютого 2010 р. «Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах в різних природно-сільськогосподарських регіонах» — вона виявилася «мертвонародженим» документом, оскільки ніяких механізмів щодо контролю за її виконанням і санкцій за невиконан-

⁶ Про затвердження Концепції збалансованого розвитку агроекосистем в Україні на період до 2025 року. Наказ Міністерства аграрної політики України № 280 від 20.08.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0280555-03#Text>

⁷ Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року. Постанова Кабінету Міністрів України № 1158 від 19.09.2007 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-%D0%BF#Text>

⁸ Цілі Сталого Розвитку: Україна. Національна доповідь 2017. ООН, Міністерство економічного розвитку і торівлі України, 2017. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2020-06/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf

Таблиця 8. Орієнтовні витрати основних елементів живлення і засобів захисту рослин на створення одиниці товарної продукції, кг у розрахунку на 1 т основної і відповідну кількість побічної продукції

Продукція	Елемент живлення			Засоби захисту рослин		
	N	P ₂ O ₅	K ₂ O	гербициди	фунгіциди	інсектициди
Зерно пшениці, ячменю	30—35	10—12	20—25	0,008—0,012	0,2—0,3	0,05—0,1
Зерно кукурудзи	30—35	8—12	25—35	0,4—0,6	0,01—0,02	0,07—0,09
Зерно круп'яних культур (гречки, проса)	30—35	10—15	30—40	0,05—0,07	0	0
Насіння соняшнику	55—70	25—30	170—210	1,3—1,4	0,05—0,08	0,03—0,04

Джерело: складено авторкою за [8].

ня досі не введено і ніхто не дотримується передбачених нею нормативів. Агро-промислово-торговельні компанії — монополісти експорту зернових і соняшнику — для утримання своїх позицій активно використовують інститут політичного лобі на владні структури.

Однак ситуація, що склалася в сільському господарстві із забезпеченням продовольчої незалежності України, і західноєвропейська орієнтація зобов'язують законодавців і урядовців унормувати механізми, які обмежують частки культур у посівних площах з урахуванням їх особливостей, впливу на родючість ґрунту і потреб населення країни в різноманітних продовольчих товарах необхідної якості, а також міри відповідальності за їх порушення. Так, згідно з науковими засадами організації сівозмінного землеробства, тривалість ротації сівозміни визначає, зокрема, культура з найбільшим, обумовленим її особливостями періодом повернення на попереднє місце вирощування. Для Степу України такою культурою є соняшник. Суворі вимоги до чергування в сівозміні з посівами соняшнику обумовлюються тим, що часте повернення або повторні посіви цієї культури викликають поширення шкідників, хвороб-паразитів і паразита-бур'яну заразики, насіння якого в ґрунті зберігається життєздатним протягом 8—12 років. Береться до уваги, що соняшник висушує ґрунт найсильніше з усіх культур, а також те, що він вилучає найбільше основних елементів живлення і засобів захисту рослин (кг) на створення одиниці товарної продукції [8] (табл. 8).

З огляду на сказане, для Степової зони з вищим рівнем деградації

ґрунтів і обмеженими середньорічними опадами підходить система короткоротаційних сівозмін. ФАО, узагальнивши світову практику впровадження таких сівозмін, дійшла висновку, що моделлю, яка найбільше відповідає аналогічним природно-кліматичним умовам, є комбінація виробництва пшениці з вирощуванням бобових культур. Доведено також високу продуктивність моделі «кукурудза — бобові». Реалізація повних переваг пшенично- і кукурудзяно-бобової ротації забезпечується прийомами ресурсозберігаючого землеробства⁹.

Вирощування бобових культур у сівозмінах спеціалізованих господарств Степової зони оптимізує біологічні фактори, зокрема, такі як діяльність ґрунтової біоти, гумусовий і фітотоксичний режими ґрунту. Наприклад, бобова культура нут забезпечує достатні запаси вологи в ґрунті для одержання рівномірних сходів посіяної після його збирання озимої пшениці. Нут, а також злако-бобові травосуміші й багаторічні трави на один укіс є ефективними парозаймаючими культурами. Нут, соя, горох, з одного боку, не потребують зміни нинішньої матеріально-технічної бази, що склалась у рослинництві, з іншого — на них є попит на зовнішніх ринках, що замінить значну частину експорту соняшнику, виведеного з сівозміни в зазначеному регіоні.

Посіви соняшнику в північних районах Степової зони з середньорічними опадами не менше 400—500 мм і в зоні Лісостепу потребують довгоротаційних (семи-восьмипільних) сівозмін. У поліській сівозміні замість посівів соняшнику доцільно повернути посіви льону-довгунця і відновити кормові угіддя. Введення в структуру посівних площ інших зон кормових культур дозволить відновити тваринництво, яке має важливе значення для покращення харчування населення, диверсифікації експорту, збільшення зайнятості сільського населення і одержання додаткових органічних добрив. Відновлення тваринництва слід здійснювати з орієнтацією на формування в країні молочного і м'ясного скотарства. Молочні ферми підприємств мають відроджуватися в селах, землі яких орендують ці підприємства, і орієнтуватися на потреби регіональних ринків. М'ясне скотарство може бути орієнтоване не лише на внутрішній, а й на зовнішні ринки — на яловичину є попит, що частково компенсуватиме зменшення експорту соняшнику.

Розроблення і впровадження різноротаційних сівозмін з відповідною структурою посівних площ, різними набором, співвідношенням і розміщенням культур у симбіозі з тваринництвом створять умови для виробництва якісної продукції з урахуванням продовольчої безпеки і продовольчого суверенітету країни, раціонального використання сільських трудових ресурсів, підтримки продуктивності орних земель і збереження довкілля для нинішніх і майбутніх поколінь.

⁹ Сохранить и приумножить на практике: кукуруза, рис, пшеница. Практическое руководство по устойчивому производству зерновых. ФАО ООН. Рим, 2016. URL: <http://www.fao.org/3/i4009r/i4009r.pdf>

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дозволяють зробити такі висновки.

При переході до монокультурного виробництва спрацьовує принцип удаваного благополуччя, атмосферу якого створюють економічні успіхи на певному етапі. Негативні ж наслідки (ґрунтова ерозія, ерозійні процеси, втрата родючості ґрунту і біорізноманіття тощо) відходять на задній план — на долю майбутніх поколінь виробників сільськогосподарської продукції. Однак віддаленість повернення природі боргу спричиняє посилення конфліктності та її переростання в екологічні катастрофи.

Глибока експортоорієнтована спеціалізація сільськогосподарського виробництва негативно впливає на виконання аграрним сектором таких найважливіших соціальних функцій, як забезпечення суспільства продовольчими товарами вітчизняного виробництва на рівні продовольчого суверенітету і зайнятості сільського населення на рівні, здатному сприяти збереженню сільських поселень.

Практика західноєвропейських країн нагромадила значний арсенал механізмів упередження розвитку монокультурного виробництва, підтримки плодозмінного землеробства з розвитком тваринництва. Для України імплементація такої практики країн ЄС у вітчизняну аграрну політику є безальтернативною для збереження природно-ресурсного і сільськогосподарського трудового потенціалу і забезпечення продовольчого суверенітету країни.

У контексті зазначеного першочерговими заходами, на нашу думку, є агроекологічне обґрунтування зональних сівозмін і трансформація структури виробництва продукції у повоєнний період з урахуванням стану сільськогосподарських угідь, прогнозованого прискорення змін клімату і зростання потреб суспільства в повноцінному харчуванні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Micronutrient deficiencies in global crop production. B.J. Alloway (Ed.). Springer Verlag, 2008. 354 p.
2. DeClerck F.A.J., Fanzo J., Paim Ch., Remans R. Ecological Approaches to Human Nutrition. *Food and Nutrition Bulletin*. 2011. Vol. 32. No. 1. P. S41—S50. <https://doi.org/10.1177/15648265110321S106>
3. Лупенко Ю.О., Кропивко Н.Ф. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності. *Економіка АПК*. 2013. № 7. С. 5—21. URL: http://eapk.org.ua/sites/default/files/eapk/13_07_5-21.pdf
4. Третяк А.М. Екологія землекористування: теоретико-методологічні основи формування та адміністрування. Моногр. Херсон, Грінь Д.С., 2012. 440 с.
5. Камінський В.Ф. Сівозміна як основа сталого землекористування та продовольчої безпеки України. *Збірник наукових праць ННЦ «ІЗНААН»*. 2015. Вип. 2. С. 3—14.
6. Медведєв В.В. Земельна реформа і родючість ґрунту. *Вісник аграрної науки*. 2015. № 5. С. 73—79. URL: <https://agrovisnyk.com/index.php/agrovisnyk/issue/view/5>

7. Балюк С.А., Медведєв В.В., Мірошніченко М.М., Скрильник Є.В., Тимченко Д.О., Фатєєв А.І., Христенко А.О., Цапко Ю.Л. Екологічний стан ґрунтів України. *Український географічний журнал*. 2012. № 2. С. 38—42. URL: https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGJ-2012-2-38_0.pdf
8. Сахненко В.В. Оптимізація сівозмін у ресурсозберігаючих системах захисту рослин. *Scientific research and their practical application. modern state and ways of development*. 2013. Oct 1—12. URL: <https://www.sworld.education/konfer32/385.pdf>

Надійшла 28.04.2023

Прорецензована 15.05.2023

Доопрацьована 24.05.2023

Підписана до друку 26.05.2023

REFERENCES

1. Micronutrient deficiencies in global crop production. B.J. Alloway (Ed.). Springer Verlag, 2008.
2. DeClerck F.A.J., Fanzo J., Paim Ch., Remans R. Ecological Approaches to Human Nutrition. *Food and Nutrition Bulletin*, 2011, Vol. 32, No. 1, pp. S41-S50. <https://doi.org/10.1177/15648265110321S106>
3. Lupenko Yu.O., Kropyvko N.F. Agricultural corporate groups in Ukraine and strengthening the social orientation of their activities. *The Economy of the AIC*, 2013, No. 7, pp. 5-21. URL: http://eapk.org.ua/sites/default/files/eapk/13_07_5-21.pdf [in Ukrainian].
4. Tretyak A.M. Ecology of land use: theoretical and methodological basis of formation and administering. Kherson, 2012 [in Ukrainian].
5. Kaminskyi V.F. Crop rotation as the basis of sustainable land use and food security of Ukraine. *Collection of Scientific Works of NSC "Institute of Agriculture NAAS"*, 2015, Vol. 2, pp. 3-14 [in Ukrainian].
6. Medvediev V.V. Land reform and fertility of soil. *Bulletin of Agricultural Science*, 2015, No. 5, pp. 73-79. URL: <https://agrovisnyk.com/index.php/agrovisnyk/issue/view/5> [in Ukrainian]
7. Baliuk S., Medvedev V., Miroshnichenko M., Skrylnik Ye., Timchenko D., Fatieev A., Khristenko A., Tsapko Yu. Environmental state of soils in Ukraine. *Ukrainian Geographical Journal*, 2012, No. 2, pp. 38-42. URL: https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/UGJ-2012-2-38_0.pdf [in Ukrainian].
8. Sakhnenko V. Optimization of crop rotation in a resource-saving systems of plant protection. *Scientific research and their practical application. modern state and ways of development*, 2013, Oct 1—12. URL: <https://www.sworld.education/konfer32/385.pdf> [in Ukrainian].

Received on April 28, 2023

Reviewed on May 15, 2023

Revised on May 24, 2023

Signed for printing on May 26, 2023

Lyubov Moldavan, Dr. Sci. (Econ.), Prof., Honored Economist of Ukraine,
Chief Research Fellow of the Department of the Forms and Methods
of Management in the Agro-Industrial Complex
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasas Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine

SOCIO-ENVIRONMENTAL CONSEQUENCES
OF UKRAINE'S AGRI-FOOD SPECIALIZATION:
CAUSES AND WAYS TO ELIMINATE THEM

International organizations and the world scientific community note a growth of environmental processes associated with agricultural activities. In particular, it is recognized that agricultural sector with deeply specialized (monoculture) production, which intensifies land degradation, has negative impact on environment and natural resources. Losses from soil fatigue, a companion to monoculture, amount to almost 25% of the world harvest. The UN documents mention not only environmental, but also social losses from monoculture production: a decrease in rural population employment, an increase in poverty, inadequate nutrition, etc.

The processes of the formation in Ukraine of deeply specialized agriculture with features of monoculture farming, the zonal aspect of which allows to identify its negative environmental and social consequences, are analyzed. In the Steppe zone, the transition to the cultivation of soil-depleting and humus-absorbing cereals and sunflower, which occupied over 93% of the sown areas, displacing fallows and perennial grasses, led to increased erosion, which currently affects 60-80% of agricultural land, dehumusing of soils (humus deficit reaches 600 kg/ha), a significant reduction in animal husbandry, a decline in milk and milk products consumption by the population, a decrease in the caloric content of average daily diet, the elimination of jobs in agricultural production, etc. These processes are characteristic of the eastern regions of the Forest Steppe and, although to a lesser extent, other regions of the country. In Ukraine as a whole, the quality of food is decreasing, import dependence is increasing for certain types of food commodities that have been driven out of production as a result of deep specialization. It is substantiated that in order to prevent the further development of these and other negative processes, there is no alternative to the transition from deeply specialized monoculture agriculture to agroecological crop rotation-based one in symbiosis with animal husbandry. The mechanisms of transition to this type of agriculture are proposed, taking into account the theoretical foundations of the problem and the experience of its solution in Western European and other countries, which will allow to stop the degradation and ensure the growth of agricultural land productivity, to preserve the food sovereignty of the country and its rural labor potential.

Keywords: *deep specialization; monoculture; environmental consequences; social losses; agroecology; crop rotation agriculture.*

РЕДАКЦІЙНА ПОЛІТИКА ТА ЕТИКА

Доступ до змісту журналу. Журнал «Економіка України» розповсюджується за передплатою друкованого або електронного варіанта. У вільному доступі на сайті журналу є розширені резюме до кожної статті. Відкритий доступ до повних версій статей журналу можливий на сайті журналу і на сайті Національної бібліотеки імені Вернадського відразу після їх розміщення.

Принципи. Редакційна політика журналу заснована на принципах об'єктивності та неупередженості при відборі статей з метою їх публікації; високих вимог до якості наукових досліджень; обов'язковості та конфіденційності рецензування статей; додержання колегіальності при ухваленні рішень щодо публікації статей; доступності та оперативності у спілкуванні з авторами; суворого дотримання авторських і суміжних прав (з укладанням з кожним автором (співавтором) Ліцензійного договору на використання твору).

Запобігання протизаконним публікаціям є відповідальністю кожного автора, редактора, рецензента, видавця, організації.

Етика публікацій. Редакційна колегія журналу вимагає від авторів наслідувати формальним та етичним правилам підготовки і публікації наукових робіт, що вони подають до редакції. Ці норми зумовлено стандартами якості наукових статей, прийнятими у світовому науковому співтоваристві, зокрема публікаційними принципами Publishing Ethics Resource Kit (PERK), рекомендаціями Elsevier, Комітету з етики публікацій (Committee on Publication Ethics, COPE), етичним кодексом вченого України, а також досвідом роботи іноземних та українських професіональних спільнот, наукових організацій, редколегій та редакцій видань.

Етичні зобов'язання редакційної колегії журналу

1. Всі члени редакційної колегії є рецензентами.
2. Редакційна колегія залишає за собою право направити рукопис на розгляд сторонньому рецензенту.
3. Редакційна колегія несе відповідальність за рівень наукового наповнення журналу.
4. Всі наукові матеріали проходять ретельний відбір через подвійне «сліпе» рецензування. Редакційна колегія залишає за собою право відхилити статтю або повернути її на доопрацювання. Автор зобов'язаний доопрацювати статтю відповідно до зауважень рецензентів.
5. Редакційна колегія без упередженості розглядає всі надані їй рукописи, оцінюючи кожний належним чином. Вона виносить об'єктивні рішення, які не залежать від комерційних або інших інтересів, і забезпечує чесний процес рецензування.
6. Редакційна колегія може відхилити рукопис без рецензування, якщо вважає, що він не відповідає профілю журналу.
7. Редакційна колегія виступає проти фальсифікації, плагіату, направлення автором одного рукопису до кількох журналів, багаторазового копіювання тексту статті в різних місцях, введення громадськості в оману щодо реального внеску автора в опубліковану наукову роботу.
8. Редакційна колегія має право вилучити вже опубліковану статтю в разі виявлення порушення будь-яких прав або загальноприйнятих норм наукової етики. Про даний факт вилучення статті редакція повідомляє як автору статті, так і організації, де було виконано дослідження.
9. Співробітники редакції не надають іншим особам інформації, пов'язаної із змістом рукописів, що перебувають на розгляді, крім осіб, які беруть участь у її фаховій оцінці.
10. Згідно з міжнародним законодавством щодо додержання авторського права на електронні інформаційні ресурси, матеріали сайту не можуть бути відтворені повністю або частково в будь-якій формі (електронній чи друкованій) без попередньої письмової згоди редакції журналу. При використанні опублікованих матеріалів у контексті інших документів обов'язково необхідними є посилання на першоджерело.
11. Редактори, автори і рецензенти повинні повідомляти про свої інтереси, які можуть вплинути на їх об'єктивність при редагуванні та рецензуванні матеріалів статей (випадок конфлікту інтересів). Такими можуть бути інтереси інтелектуального плану, фінансові, персональні, політичні, релігійні.

Етичні зобов'язання автора

1. Автор несе повну відповідальність за зміст статті і сам факт її публікації.
2. Автор повинен цитувати ті публікації, які мали визначальний вплив на суть викладеного у статті. Необхідно також належним чином вказувати джерела принципово важливих матеріалів, використаних у даній роботі, якщо вони не були отримані самим автором.
3. Є недопустимими плагіат як оригінальна робота і подання до публікації раніше надрукованої статті. У випадку виявлення зазначених фактів відповідальність несе автор.
4. Співавторами статті мають бути всі ті особи, які зробили вагомий науковий внесок у подану роботу і поділяють відповідальність за отримані результати. Автор, який подає рукопис до публікації, відповідає за те, щоб до списку співавторів були включені тільки ті особи, які відповідають критерію авторства, і бере на себе відповідальність за згоду інших авторів статті на її публікацію в журналі.

EDITORIAL POLICY AND ETHICS

Access to the contents of the journal. The journal «Economy of Ukraine» is circulated by the subscription of a printed or electronic version. The extended summary of each article is freely available on the site of the journal. The open access to the full versions of articles of the journal is allowed on the site of the Vernadsky National Library of Ukraine immediately after their posting.

Principles. The editorial policy of the journal is based on the principles of objectivity and impartiality at the selection of manuscripts with the purpose of their publication; high exactions to the quality of scientific studies; obligation and confidentiality of the reviewing of manuscripts; compliance of the collectivity in the decision making concerning the publication of manuscripts; accessibility and immediacy of the communication with the authors; strict compliance of author's and related rights (with the conclusion of the License agreement for the use of the work with each author (coauthor)).

The prevention of illegal publications is the responsibility of each author, editor, reviewer, publisher, and organization.

Ethics of publications. The Editorial Board of the journal demands that the authors keep the appropriate level of formal and ethical rules in the preparation and the publication of scientific works submitted to the Editorial Board of the journal. These norms are determined by the quality standards for scientific articles accepted in the world scientific community, in particular, by the publication principles of the Publishing Ethics Resource Kit (PERK), recommendations of the academic publishing house Elsevier, Committee on Publication Ethics (COPE), the ethic code of Ukraine's scientists, and the work experience of foreign and Ukrainian professional communities, scientific institutions, editorial boards, and editorial staffs.

Ethic obligations of the Editorial Board of the journal

1. All members of the Editorial Board are reviewers.
2. The Editorial Board reserves the right to send a manuscript to an outer reviewer.
3. The Editorial Board is responsible for the level of the scientific content of the journal.
4. All scientific materials pass the careful selection and the «blind» reviewing. The Editorial Board reserves the right to reject a manuscript or to return it for a modification. The author must rework the manuscript in correspondence with the remarks of reviewers.
5. The Editorial Board considers all submitted manuscripts without bias, assesses properly each of them, and makes the objective decisions independent of commercial or other interests, and ensures the fair process of reviewing.
6. The Editorial Board can reject a manuscript without reviewing, by considering that it does not correspond to the profile of the journal.
7. The Editorial Board opposes the falsification, plagiarism, submission of a single work into several journals, multiple copying of article's text in different places, and misleading the community as for author's real contribution to a specific scientific work.
8. The Editorial Board has right to withdraw the published article in the case of the violation of any rights or commonly accepted norms of the scientific ethics. About such fact of the withdrawal of the article, the Editorial Board will inform the author and the organization, where such work was executed.
9. The editorial staff provides no information concerning the content of a manuscript under consideration to any persons, except for those participating in its professional assessment.
10. According to the international legislation as for the compliance of author's rights, the materials of a site cannot be reproduced completely or partially in any form (electronic or printed) without the preliminary written agreement of the Editorial Board of the journal. If the published materials are used in the context of other acts, the citation of the original source should be obligatorily made.
11. Editors, authors, and reviewers must inform about their interests, which would affect their objectivity at the editing and reviewing of the manuscripts (the case of a conflict of interests). Such can be the intellectual, financial, personal, political, or religious interests.

Ethic obligations of authors

1. The author bears the complete responsibility for the content of the article and for the very fact of its publication.
2. The author should cite those publications that had the defining influence on the essence of studies presented in the article and those that can rapidly inform the reader about the earlier works important for the comprehension of the given trend. It is necessary also to properly indicate the sources of basically significant results used in the, if those results were not got by the author his/herself.
3. The plagiarism as an original work and the submission of the earlier published article are impermissible. If such facts will occur, the author will bear the complete responsibility.
4. Coauthors of the article should be those persons who gave a weighty scientific contribution to the submitted work and share liability for the obtained results. The author submitting the manuscript for the publication is responsible for that the list of coauthors includes only those persons who correspond to the authorship criterion and takes the responsibility for the consent of other authors of the manuscript for its publication in the journal.

Рекомендовано до друку Редакційною колегією журналу
(протокол № 7 від 10.07.2023 р.)

Recommended for publication by the Editorial board
(Minutes No. 7 of July 10, 2023)

При передруку посилання на журнал «Економіка України» обов'язкове
While using refer to «Economy of Ukraine» is obligatory

Адреса редакції:

01011, Київ, вул. Панаса Мирного, 26, кім. 602
тел. +38 (044) 280-12-34
E-mail: econom-ukraine@ukr.net
<http://www.economyukr.org.ua>

Редактор *І.В. Корнієнко*

Перекладач *А.О. Чепиленко*

Комп'ютерна верстка *К.М. Васильковська*

Підп. до друку 28.07.2023. Формат 70 × 108/16.
Гарн. Minion Pro. Тираж 133 прим.

Видавець і виготовлювач: ВД «Академперіодика» НАН України, 01004, Київ-4, вул. Терещенківська, 4.
Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 544 від 27.07.2001.

Індекс 74158

ISSN 2522-9303, Економіка України. 2023. № 7 (740). С. 1–96